

VIGILIA

1995 / 8

A kassai vértanúkról

KÄFER ISTVÁN ÉS SZÖRÉNYI LÁSZLÓ ÍRÁSA

PASKAI LÁSZLÓ: A Veritatis splendor lelkipásztori feladatai

SZENNAY ANDRÁS: Vallásszabadság és tolerancia

Prohászka Ottokárról

KONCZ LAJOS, RÓNAY LÁSZLÓ, BRISITS FRIGYES
ÉS GERGELY JENŐ ÍRÁSA

Beszélgetés Gross Arnolddal

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Az emberért	561
KÄFER ISTVÁN:	A kassai vértanúk mai tanúságtétele	562
SZŐRÉNYI LÁSZLÓ:	A kassai mártírok	566
PASKAI LÁSZLÓ:	A Veritatis splendor lelkipásztori feladatai (I. rész)	570
SZENNAY ANDRÁS:	Vallásszabadság és tolerancia	577
KONCZ LAJOS:	Prohászka és/vagy a II. Vatikánium	588
RÓNAY LÁSZLÓ:	Fejezetek Prohászkaról	596
PROHÁSZKA OTTOKÁR:	Több művészetet a templomokba	600
BRISITS FRIGYES:	Prohászka Ottokárról	602
GERGELY JENŐ:	Vallomás egy könyvről	604

SZÉP / ÍRÁS

MIOGRAD PAVLOVIC:	Égbolt a barlangban	609
TANDORI DEZSŐ:	A tanúk nélkül dolgozó mennyország	612
PAUL CELAN:	Egy szemcse homok (vers)	615
TARBAY EDE:	Spirituális dialektika (vers)	615
SUHAI PÁL:	Ha böllér mocskosan (vers)	616
	Ki adni nem tud (vers)	617
VEKERDY LILLA:	Izraeli útinapló	618

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

KOSIK JÚLIA:	Gross Arnolddal	625
--------------	-----------------	-----

MAI MEDITÁCIÓK

G. K. CHESTERTON:	A csontvázak mentségére	630
-------------------	-------------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	634
---	-----

Az emberért

A kételkedők kórusa jóideje szkeptikusan, sőt ellenségesen figyeli a pápa és általában az egyház erőfeszítéseit az erkölcsi értékek megszilárdítására. Érezhető: addig nincs bajuk az egyházzal, amíg csak dogmákat hirdet, a hitről tanít. De kellemetlenné válik jelenléte, ha erkölcsi kérdésekben nyilvánít véleményt, mégpedig úgy, hogy nemcsak hívei részére ad eligazítást, életvezetési tanácsokat, hanem jogot formál arra, hogy beleszóljon az emberiség életét szabályozó megállapodásokba, törvényalkotásba is. Jól megmutatkozott ez a kairói népesedési konferencián s az élet védelmében kiadott pápai enciklika fogadtatásában is.

Pedig egyre többen ismerik fel: itt a tét nem a katolikus egyház presztízse. Nem az a fontos, hogy az ő álláspontja nyer-e elfogadást vagy másé. Az egyház nem saját tekintélyét, hatalmát védi vagy próbálja erősíteni, hanem az emberiségért, az emberlétért harcol, ezért veti latba, sőt teszi kockára tekintélyét. A tét ma már az emberi élet és személyiség. Aldous Huxley szép új világának iszonyatos víziójában a központi hatalom dönti el, hány százalékos embernek szülessenek az utódok, hiszen száz százalékos, teljes értékű emberből nincsen sokra szüksége a társadalomnak, s hasznosabb, ha a többiek a szükségletekhez mérten eleve leszázalékolt tudattal, csökevényes léttel rendelkeznek.

Emberellenes életmódunk következtében biológiai szempontból egyre többen születnek terheltten, fogyatékosan. Emberellenes kultúránk pedig egyre többeket tesz lelki nyomorékokká, sorvaszt egydimenziós, a tárgyak világával kielégülő emberré.

Évtizedek óta emlegetik a szekularizáció jelenségét: egyre több ember él úgy, mintha nem volna Isten. Újabb korszakhoz érkezünk el: a dehumanizáció világába, amelyben egyre többen élnek úgy, mintha nem volnának emberek. A multimédiák formálta agyak egyre merevebben elzárkóznak a szellem, az értékek és az igazságok, végső soron Isten elől.

Hogyan lehet megállítani az önpusztítás spirálját? Újra lakhatóvá tenni a földet, a környezetet, amelyben élünk? Újra emberré tenni az embert? Fölkelteni az igényt a többre, az elszánást saját személyiségünk formálására? Megszólintatni újra a lelkiismeret szavát? Hallhatóvá, láthatóvá, megközelíthetővé, vonzóvá tenni az igazságot, a szellem értékeit? A nem-hívőknek is érdeke volna, hogy szülessen közös akarat, összemberi erőfeszítés, köttessék minden jóakarátú emberek új szövetsége az egyházzal az ember megmentésére.

KÄFER ISTVÁN

A kassai vértanúk mai tanúságtétele

*Boldogasszony Anyánk, régi
nagy Pátrónánk
Oroduj aj za náš národ u svoj-
ho Syna
(Könyörögj a mi nemzetiünkért
is Fiadnál)*

1935-ben született Budapestén. 1943-ban szülei-vel Érsekújvárra került, ahonnan 1946-ban vissza kellett jönniük, de 1953-ban ezért is kényszerült a szlovák-magyar szak elfogadására az ELTE-n. Azóta a hazai szlavisztika keresztény szellemiségű művelője, három év óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlovák Intézetének vezetője. Tudományos és pedagógiai munkásságáért nemrégiben szlovák állami kitüntetést kapott. Legutóbbi írását 1993. 5. számában közzöltük.

A régi jó „Schützöt” lapozgatom 1933-ból, a *Szentek élete* III. kötetében a *Kassai vértanúk* című részt, s ezzel párhuzamosan a *Košickí mučeníci* című füzetet, amit évtizeddel ezelőtt Kanadában adtak ki Rajmund Ondruš atya összeállításában, s ugyanaz a *Dobrá kniha* (Jó könyv) baráti társaság tavaly Nagyszombatban változatlan formában jelentette meg. Persze, nézegetek más edíciókat és reedíciókat is. Már a névformák is tanulságosak. Kőrösi Márk — Križevčanin — Crisinus; Grodecz Menyhért — Melichar Grodecky — Melchior Grodziecki; Pongrácz István — Štefan Pongráč ... A szlovák füzet *Közép-Európa három fia* címmel vezeti be életrajzukat az alábbi módon: „Szülőhelyük (...) a horvát Križevći, az erdélyi Alvinc és a sziléziai Czeszin a térképen annak a háromszögnek a csúcsai, amit viszonylag nagy, 450-500 km távolság választ el egymástól, de amit a 16-17. században ugyanaz a közép-európai dráma kapcsolt össze. Végül ez a dráma fűzte egybe három különböző ország fiainak életzáró aktusát a kelet-szlovák metropolis földjén.” A magyar kézikönyv „törzsökös magyar elem”-nek jellemzi Pongrácz atyát, két társát „csak” magyarnak tartja. Meszlényi Antal szerint „három magyar pap véré”-ről volt szó, de csak Pongrácz „fajmagyar”... A „másik kettő(...) teljesen egynek érezte magát a magyarsággal ... Az örök magyarság (...) nem azt nézi, ami elválaszt ...”.

A szlovák kiadvány bevezető részében így vélekedik az erdélyi fejedelmek és a törökök szövetségéről: „Annyi hasznót húztak az egyenlőtlen szövetségből, amennyit csak tudtak. Legjobban azonban maguk a törökök használták ki, akik fokozatosan egészen Közép-Szlovákiáig terjesztették ki a megszállt terület határait. S hogy eszük ágában sem volt e területek elhagyása, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy saját közigazgatási hálózatot, szandzsákokat, azaz járásokat szerveztek Magyarhon területén, amiket nagyobb egységekbe, pasalikokba tagoltak Buda, Eger és Érsekújvár székhellyel.”

Tulajdonképpen boldognak kellene lennünk, hogy a Szentatya Szlovákiába látogat, és a 17. századi Magyarhon három boldogját a szentek közösségébe tartozónak nyilvánítja. És ha hitünk szerint érezzük is ezt a boldogságot, megannyi keserű tapasztalat, nemzeti békétlenség, elfogultság és előítélet okoz szorongást, sápasztja lelkünkben a boldogság derűjét. A szorongást, az aggódást az okozza, miképp tanúsítjuk közös hitünk igazságát, miképp teljesítjük a szeretet, a megbocsátás kétezer éve kapott főparancsait itt és most, magyarok és szlovákok elsősorban, a többiekkel együtt ebben a régióban. Emberileg minden okunk megvan a marakodásra. Nemzedékek nevelődtek hitbéli és nemzeti tudatlanságban egymásról, s a tudatlanság minden otromba gyűlölködés okozója. Hogyan érthetik meg az elnevelt és nem nevelt nemzedékek Szent István országának sok évszázados etnikum-fölöttiségét? Tudunk-e egykori természetes közösségünkől a sok rontás után újat teremteni? Tudunk-e közösen megújulni úgy, hogy méltó helyére tegyük a régit? Nyilatkozhatunk-e felelősséggel erről a múlttól, ha alig adatott lehetőség számukra, hogy feldolgozásának új szellemiségével megbarátkozzunk? És hogy mindezt keresztyén testvéreinkkel is megvitassuk...

Boldog Márk! A horvát. Grazi diákéveiben a legnagyobb magyarok egyikének tartott Pázmány Péter professzor úr megjegyezte magának a tehetséges ifjút, és Nagyszombatba hívta szemináriumi tanárnak. Az a Pázmány Péter, aki a rekatolizáció érdekében a szlovák szót ápoltatta az evangélikusok csehnyelvűségével szemben, és aki azért írta magyarul műveit, hogy a reformáció által leginkább megtizedelt magyar ajkú hívein segítsen. Kevés volt a magyar pap. Ezért kellett a horvát Márk. Esztergomi kanonoknak, komáromi főesperesnek. Pedig rövid horvátországi működése alatt kitűnő horvát prédikációkat tartott. De ott kevésbé volt rá szüksége egyházának. És még Komáromból is messzebbre vezényelték szűkebb pátriájától, egészen Homonnáig, hogy a szemináriumi birtokokat igazgassa.

Boldog Menyhért! A lengyel. Brünmben novícius, Prágában teológus, majd a Szent Vencel-konviktus tanára a huszita szellemű városban. Akkor, 1614-ben szentelték pappá, amikor a száztornyú városban megjelent Václav Klement Žebrácký verse a cseh protestáns egyház és nemzet keserű sorsáról, amit harmadfél évtizeddel később a cseh menekült Jakub Jakobeus Lőcsén és Eperjesen használt fel a hungarus-slavus öntudat fokozására. Erre már a magyarhoni protestánsok Habsburg-ellenességének indoklásához volt szükség David Frölich hazai németjeinket túldicsőítő írása kapcsán. A lengyel származású jezsuitának 1618-tól a protestáns jellegű Kassán kellett prédikálnia német és szlovák anyanyelvű katonáknak.

Boldog István! A magyar. Erdélyből. A kolozsvári jezsuita kollégium, a brünni noviciátus, Prága, Ljubjana, Klagenfurt, Graz az

életút állomásai. Megtanult csehül, németül, szlovénül és olaszul. Aztán 1615-től a homonnai Drugethek jezsuita gimnáziumának prefektusa lett.

A három katolikus pap a források egybehangzó tanúsága szerint 1619-ben Bethlen Gábor csapatainak kassai dúlása során mártírhálált szenvedett, mert a protestáns katonák minden kínzása ellenére nem tagadták meg hitüket. Rákóczi György hajdúi szeptember 6-ának éjszakáján végeztek velük, és napok múltán titokban temették el oszlásnak indult testüket. 1620 márciusában Bethlen Gábor a katolikus Pálffy Katalin grófné táncáért engedélyezte a testek kiemelését. Alsósebes és Hertnek uradalmi templomába kerültek, s 1635-ben, az egyetemalapítás évében Nagyszombatba, a klarissza apácákhoz. Pázmány már 1628-ban hivatalosan vizsgálhatta az esetet és az imameghallgatásokat, s a pápa engedélyezte a vértanúk magántiszteletét. Boldoggá nyilvánításuk 1905-ben történt. Menyhért és István feje a nagyszombati jezsuita templom mellékoltárára került üveg alá, kisebb ereklyéiket Kassán helyezték el. A 200. évfordulón, 1919. szeptember 7-ikén a Szent Erzsébet-székesegyházba vitték a maradványokat, ahol 1923-ban új oltárt építettek tiszteletükre. Márk feje az esztergomi székesegyházba, kisebb relikviái a zágrábi érseki templomba kerültek, Menyhért ereklyéinek egy része pedig a lengyel Czeszinbe. A pápai dekrétum az esztergomi érsekség és a kassai püspökség területére hagyta jóvá a vértanúk nyilvános tiszteletét, továbbá a jezsuita rendházakban. A szlovák katolikus énekeskönyvben a 453. számú ének őrzi emléküket *Vy hrđinskí Krista mučeníci /Ti Krisztusnak hős vértanúi/* címmel. Szövegét jezsuita páter, zenéjét Mikuláš Schneider-Trnavský szerezte.

Meszlényi Antal így fejezi be írását a *Magyar Szentek* című, 1991-ben reprint formában megjelent kötetben: „Elsősorban (...) magyar hazánkhoz szólt a pápa, mikor a kassai három boldogot (...) állította a világ elé. Velük három új csillag támadt fel a magyar katolicizmus egén, s mi magyarok köszönjük Isternek, hogy nekünk adta őket.” Szekfű Gyula *Előszava* árnyaltabban fogalmaz: „(...) a tizennégy magyar szentből nem sikerült képzeletemben kifarangni a magyar szentet (...) Grodec galíciai lengyel nemes, Körösi horvát (...) két valóban olaszos temperamentumú olasz, Szent Gellért és Kapisztrán Szent János (...) A Pongráczhoz hasonlóan magyar nemes egyedül Boldog Özséb ... de (...) nem reménytelen kísérletezés-e a IV. Béla korabeli esztergomi kanonokot, aki a világi élettől elfordulva a Pilis-hegység remetái közé ment, összehasonlítani a 17. század jezsuitájával ... Bizonyára van köztük (...) egyezés is, de ez nem egyéni, nemzeti vagy népi egyezés, hanem a katolikus értelmű szentség mindenkor és minden nép közti azonosságából következik (...)”.

Valóban reménytelen dolog Boldog Özséb szekfűi egybevetése Boldog Istvánnal, de ugyancsak reménytelen lenne, ha Pongrácz

István akkori magyarságát mai nemzettudatunk ismervei alapján próbálnánk magyarázni. Meszlényi Antal „örök magyarsága” is egy korábbi, a modern identitástudat előtti magyarországiság, magyarhoniság megfogalmazására tesz kísérletet, ami a két háború között eleve kudarcra volt ítélve. A szentek élete hazai hagiográfiai hagyományainkra hivatkozva magyar földön született és élt, magyar földön született, de idegenben élt, idegen származású, de magyar földön élt, idegen származású, de egy ideig magyar földön élt, illetve hazánkkal lényegesen kapcsolatba került több mint negyven szentet sorol fel. Ugyanezen territorialis elv alapján, ha nem vigyázunk a fogalmazással, horvát, magyar, román, szlovák stb. szentek tükrözhetnék a politika és a határok változásainak anomáliáit. Mert ha ma a kassai vértanúkat magyaroknak tartjuk, a szlovákok is szlovákoknak tarthatják őket. Meg is tesszük mindannyian.

Egyházunk, a szentek, Magyarhon etnikumainak szellemi közössége nem lehet osztozkodás tárgya, mint például a nemzeti bibliográfiák. Igencsak oktalan lenne megkérdőjelezni a mai szuverén Szlovákia létét és jogát területe szellemi értékeinek retrospektív tudományos rendszerezésére. Etnikumaink ezredéves szellemi közössége azonban nem szűnt meg nemzetté válásukkal, sem a politikai határok és rendszerek változásaival. A modern nemzetté válásig a hit, a vallás volt az elsődleges. Azóta a nemzet került előtérbe. Nyilvánvalóan így szerepel ez Teremtőnk szándékaiban, ne zúgolódjunk hát rajta, de lássuk meg régióink nemzet előtti valóságát, és próbáljuk kihámozni belőle az intést a szükséges dezintegráció eddig nem volt integrációvá alakítására!

A mai magyar és szlovák közgondolkodásban a félelem, a bizalmatlanság és az intolerancia dominál. Mindenkori lelki megújulásunk állandóan érvényes parancsát történetiszemléletünk, nemzeti identitástudatunk megújításával is teljesíthetjük, a múlt kutatásában alkalmazott keresztény szellemiséggel.

A három vértanú tanúsága talán inkább szól a mának, mint a múltnak. A különböző hitvallású keresztények közötti megértésnek, a nemzetek megbékélésének. Lelki orvosságnak a nemzeti elzárkózás ellen.

A kassai mártírok

Született 1945-ben. Irodalomtörténész, kritikus. Az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, a szegedi József Attila Tudományegyetemen is tanít. 1991-től 1995-ig hazánk olaszországi nagykövete.

Július 2-án II. János Pál pápa szentté avatta a kassai vértanúkat. Vértanúságuk napja 1619. szeptember 6-a volt. Ennek az évnek augusztusában indította meg Bethlen Gábor erdélyi fejedelem első Habsburg-ellenes hadjáratát. Ha tüzetesen vizsgáljuk a fejedelem hadjáratának indokait, akkor kiderül, hogy valójában nem vallási, hanem egyértelműen politikai szándék húzódott meg amögött, hogy szövetséget kötött a Habsburgok ellen fölkelt cseh rendekkel, illetve Pfalzi Frigyessel, az új cseh királlyal — szövetséget kötött a protestáns osztrák rendekkel. Titokban szövetséget kötött a felvidéki — tehát a királyi Magyarországhoz tartozó — protestáns és részben katolikus főurakkal is, akik elégedetlenek voltak a Habsburguralommal. Hadjáratának indoklásában — mondjuk úgy, hogy ideológiai hangszerelésében — mégis nagy szerepet játszanak a vallási sérelmek. A *Querela Hungariae* (Magyarország panasza) című röpiratával indokolta meg ország és világ előtt hadjáratát — amely természetesen indoklásra szorult, hiszen végeredményben hűbérura, a császár ellen, a magyar király ellen támadt. Ebben azokat a vallási sérelmeket hangsúlyozta, amelyek a magyarországi protestánsokat érték. Hozzá kell tenni: a Bocskai-féle bécsi béke becikkelyezése óta eltelt több mint 10 év viszonylagos nyugalmat biztosított, vallási sérelmekre kevés okot adott, hiszen a protestáns városok békésen élhettek jogaikkal, és — azokat a kor szokása szerint — érvényesíthették alattvalóikra, jobbágyaikra nézve is.

Kassa városa — ahol lejátsszódik ez a véres dráma — protestáns, a katolikus nyájnak csak megtúrt, magánjellegű istentiszteletre van lehetősége Dóczy András főkapitány házában, az úgynevezett királyi házban, ahol kápolna is volt.

Katolikus térítés

A magyarországi főurak többsége is protestáns, de már megkezdődött ekkoriban a békés ellenreformáció. Ezt Forgách érsek kezdi, majd nagy tehetséggel folytatja utódja, Pázmány Péter. Erőszakos eszközökhöz nem folyamodnak, hisz az államhatalom nem olyan a rendi Magyarországon — ahol a rendek jelentős előjogokat vívtak ki maguknak a központi államhatalommal szemben —, mint például Stájerországban. A protestáns rendeket ugyanis az a stájer ellenreformáció példája tartotta rettegésben, amelyet már II. Ferdinándnak, a nemrég hatalomra került új császárnak-királynak az édesapja kezdett elűzéssel, templom-elfoglalással. Ezt az erőszakkal járó térítést maga Ferdinánd is folytatta.

A korábban elűzött jezsuiták ekkor már másodszor telepednek meg Magyarországon. Mivel az országnak ebben a sarkában nem bírnak még kollégiummal, egy-egy földesúr, mint például Homonnai Drugeth György védelme alatt állnak, vagy igénybe ve-

szik — mint Dóczy András esetében — azokat a védett királyi szigeteket, ahol a vallásgyakorlást megengedik nekik. Eközben igyekeznek téríteni is. Nem szabad összetévesztenünk ezt a térítést a későbbi időszakéval, amikor a — Wesselényi-féle összeeskövések után — a protestáns prédikátorokat honárulással vádolják, sáncmunkára, később gályarabságra ítélik, kiűzik őket az országból. Erőszakos expedíciók járnak a városokat, elveszik a templomokat.

Ebben az időben a harc még a szónoklat, a meggyőzés eszközeivel folyik. A katolikusok ugyanakkor a fenyegetettség tudatában élnek. Főleg azoktól rettegnek, akik főszerepet játszanak a kassai drámában: a hajdúktól, akik nincsenek hozzákötve földesúri, vagy királyi joghatósághoz, eltekintve attól a pár ezer családtól, amelyet letelepített annak idején Bocskai. A hajdúk úgy érzik, hogy a szabad vallásgyakorlásért harcolnak és ők gyűlölik leginkább a katolikus papságot.

Kassa elfoglalása

Amikor Rákóczi fővezér György körülveszi Kassát — Bethlen akkor még nem ér ide —, felszólítja a városi tanácsot, hogy szolgáltassa ki neki a város kapitányát, Dóczy Andrást. Dóczy tudja, hogy ezzel megpecsételődik a sorsa. Megpróbál ellenállni, de miután katonáinak többsége is átáll a protestáns városi vezetőséghez, megadja magát. Rákóczi elfogatja, és a törökkel való cimborálással vádolva elhurcolja. Egy év múlva meghal a fogarasi börtönben; a kortársak szerint megmérgezték. Miután Dóczyt elfogják, Rákóczi a várossal kötött szerződésben ígéretet tesz, hogy vallásáért senkit nem fognak bántani. Ennek ellenére nagyhamar vallatás alá vonják a városban tartózkodó három katolikus papot. A Kőrös megye Kőrös nevű városában született Kőrösi kanonokot — horvát nevén Križevčanin Márkot, aki mindig a latin Crisinus nevet használta — és két jezsuitát, az alvinczi származású erdélyi magyar Pongrácz Istvánt és a sziléziai lengyel származású, előbb Csehországban működött és nemrég Magyarországra érkezett, lengyelesen Grodziecki, latinosan Grodecius, meghonosodott magyar alakban Grodecz Menyhértet. Ott helyben, tehát az úgynevezett királyi házban letartóztatják, és megpróbálják őket elrejtett kincsek vagy titkos levelek átadására bírni. De ilyenek nincsenek náluk. A két jezsuita — akik Homonnai Drugeth György védelme alatt álltak — éppen lelkigyakorlatról tértek vissza, amikor meghallották, hogy Kassa felé közeleg az ostromló sereg. Gondolták, hogy híveiket kell védeni. A kanonok pedig hivatalos ügyben tartózkodott a városban, ugyanis a nagyszombati jezsuita szeminárium Kassa mai külvárosában, Széplakon elterülő birtokát felügyelte. Noha sok baja volt vele, igazában nem értett a gazdasági ügyekhez, inkább a lelkiekhez, de igyekezett becsülettel megfelelni ennek a feladatának is — ezért jött be akkor a városba.

Ki a felelős?

A történészek nem tudtak minden szempontból megegyezésre jutni egymással, hogy vajon ki a felelős a történetekért? Rákóczi György-e, a fővezér, aki ekkor már a város ura, vagy pedig az

alárendelt tisztek: egy Szegedi nevű hajdúkapitány, aki a kihallgatást vezeti a maga durva legényeivel és egy Bay Zsigmond nevű hajdúhadnagy, aki a kínzást és kivégzést végrehajtatta. Avagy bűnrészesnek kell-e tekinteni a városi tanácsot, amelynek vezetője, Rainer, mindenképpen kellett, hogy tudjon a dologról.

A kortársak közül sokan úgy vélték, hogy Alvinczi Péter kassai papnak, a *Querela Hungariae* szerzőjének is szerepe volt az ügyben. Van, aki egyenesen őt nevezi meg az értelmi szerzőnek. Maga Bethlen Gábor egy 1627-ben kelt levelében is Alvinczit teszi felelőssé a történetekért. Mindenesetre a közhangulat megteremtéséért felelőssé tehető, akkor is, ha a kínzásban vagy a kivégzésben feltehetőleg nem lehetett személyes szerepe.

Újabb források nem kerültek elő. A főforrás az események után kihallgatott szemtanúk vallomása, elsősorban egy Eperjesi István nevű sekrestyése, aki elrejtőzött a szomszéd szobában, és hallotta azt — ami a vértanúság minőségének megítélésében azt hiszem, döntő —, hogy próbálták őket áttéríteni, és nem voltak olyan politikai vagy katonai indokok — tehát állítólagos levelek vagy kincsek —, amelyek politikai színezetűvé tették volna a kínzást, illetve a kivégzést. Felajánlották ugyanis nekik, mialatt kegyetlenül bántalmazták őket, hogy ha áttérnek az új hitre, akkor megkímélik őket, sőt a kanonoknak azt is felajánlották, hogy javadalomként megkapja a széplaki birtokot, amit azzal utasított vissza, hogy ők nem tudják nekiadni, mert az nem az övék, hanem az egyházé. Mindvégig kitartásra biztatták egymást, amíg el nem hallgattatták őket a hóhérok. A hitükért kellett tehát vértanúságot szenvedniük.

A hajdúk

Az események lélektani kulcsát a hajdúk viselkedésében kell keresni. A hajdútömeg, amelyet Bocskai zseniális és egyszerű módon tudott alkalmazni szabadságharcában annak idején — akkor már gyökereitől elszakadt, mindenünnen elűzött, kizárólag a rablásra, illetve az alkalmi katonáskodásra szorult szegény népréteg volt. Eredetileg délszláv eredetűek, de ebben az időben már, tehát a 17. század elején többségük magyar, és vallási különbség nélkül mindenkivel kegyetlenül bántak. Megszokták ezt az életmódot, maguk is gondolkodás nélkül dobták oda az életüket, ha kellett, de másnak sem irgalmaztak. Vadságukat bizonyítja, hogy később, amikor a városi hóhér megtekintette a holttesteket, elismerőleg megállapította, hogy ennél jobban ő se tudta volna őket megkínózni, pedig ő szakember. Persze nem kell azt hinnünk, hogy e korszakban más, reguláris csapatok irgalmasabbak voltak. 1620-ban a Dunántúlon, a Bethlen-féle támadás egyik ütközetében magyar királyi katonák, illetve német zsoldosok kegyetlenül megostromolják és felgyújtják a csepregi evangélikus templomot, ahova mintegy ezer ember, köztük gyerekek, asszonyok szorultak be. Kegyetlenül gyilkolnak, és felszámolják az eddig virágzó evangélikus egyházköziséget.

A vértanúkról irodalmi mű is született. Szideck Gáspár, egy 18. századi jezsuita, aki Trencsén megyében született és 1759-ben halt meg, sokáig Kassán tanított humaniorát a jezsuita főiskolán, illetve egyetemen 1745-ben kiadott egy rendkívül érdekes, műfajilag kevert művet. Címe latinul: *Fides laureata martyrum Cassoviensium*. (A kassai mártírok megkoszorúzott hűsége). Ez műfajilag azért érdekes, mert részben átveszi az akkor virágzó és elsősorban jezsuiták, csak kisebb részben piaristák által művelt latinnyelvű eposz hagyományait. Ennek megfelelően például megszemélyesített bűnök, rút, förtelmes bűnök tartanak mintegy ördögzsínatot. Miért? Azért, mert — vergiliusi hagyomány szerint — kötelező volt az ördögök zsinata, mielőtt elhatároznak valami nagyobb akciót. Ennek megfelelően szerepelnek valóságos történeti személyek, mint például a nádor vagy az érsek, tehát Pázmány is szerepel, maga Bethlen Gábor és Alvinczi is. De az eposz hirtelen átcsap öt felvonásra tagolt drámába, mely már Dóczy András sorsáról szól. Hozzá kell tenni egyébként, hogy egészen a múlt századig, a boldoggá avatáshoz vezető vizsgálatokig, kutatásokig a közvélemény — annak ellenére, hogy a három mártírt oltárra emelte — tulajdonképpen négy kassai mártírról tudott, noha Dóczy nem itt halt meg, hanem Erdélyben. Szideck műve is Dóczynak adja az elsőbbséget, ráadásul nála Alvinczi személyesen mérgezi meg a főkapitányt, miközben Bethlen Gábor szintén személyesen igyekszik öt meggyőzni arról, hogy álljon át hozzá. A szerző az ifjak, tehát az iskolás gyerekek kedvéért, akiknek művét szánta (mert ezek a könyvek többnyire akkor jelentek meg, amikor valamiféle vizsgát tettek le a jezsuita tanrendszer különböző fokozatain lévő hallgatók, és ezért hívják őket promóciós, előmeneteli könyvecskének, mindig fel is van tüntetve a könyvek végén, hogy kik voltak akkor a promoveáltak), egy érzékeny ifjú szereplőt is bevezet, Dóczy fiát, aki a börtönbe besurranva megpróbálja mind Bethlent, mind Alvinczit meggyőzni arról, hogy édesapja ártatlan, engedjék szabadon. Ezután a szerző visszatér az epikus modorba, és elmeséli — nagyjából az eperjesi jegyzőkönyv értelmében — a három papi mártír megkínóztatását és halálát. Végül kifejezi azt a reményét, hogy egyszer majd egy utódja ismét írhat dicsőítő költeményt róluk, talán épp akkor, amikor szentté avatják őket.

Elhangzott a Vatikáni
Rádióban.

PASKAI LÁSZLÓ

A Veritatis splendor lelkipásztori feladatai

(I. rész)

1927-ben született. Tanulmányait a szegedi Hittudományi Főiskolán és a budapesti Hittudományi Akadémián végezte. 1949-ben ferences rendbe fogadalmat tett. 1965–1969 között a Központi Papnevelő Intézet spirituálisa. 1978-ban szentelték püspökké, 1979–1982 között veszprémi megyéspüspök, majd kalocsai koadjutor érsek. 1987-től esztergomi, 1993-tól esztergom–budapesti prímás érsek, 1988-tól bíboros.

Erkölcsei tanítás

¹ Joseph Ratzinger:
Glaube als Weg, in:
Internationale Katholische
Zeitschrift, 1993. 564. kk.

² VS 5

³ VS 5

⁴ VS 115

⁵ VS 4

⁶ 2Tim 4,3

⁷ VS 5

1993. augusztus 6-i dátummal jelent meg az erkölcssteológia alapvető kérdéseiről szóló *Veritatis splendor* kezdetű pápai enciklika, amelyet Ratzinger bíboros 1993. október 5-én mutatott be.¹ A pápa már hat évvel előbb, Liguori Szent Alfonz halálának második centenáriuma kiadott apostoli levelében jelezte, hogy készül ennek az enciklikának a kiadására.²

Ez is jelzi, hogy megjelenését hosszú és körültekintő készüllet előzte meg. A konzultációba bevonták az egyes földrészek legkülönbözőbb beállítottságú teológusait. Ugyanebben az időszakban készült az *Új Katekizmus*, amely a katolikus erkölcsstan teljes kifejtését is tartalmazza. A pápa tudatosan várta meg az enciklikával a katekizmus megjelenését³, ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a *Katolikus Egyház Katekizmusa* és a *Veritatis splendor* enciklika szorosan összetartozik.

A *Veritatis splendor* jelentőségében kiemelkedik a többi enciklika közül. Maga a pápa utal arra, hogy első alkalommal nyilatkozik meg ilyen formában az egyházi tanítóhivatal az erkölcssteológia alapvető kérdéseiről.⁴ Céljára világosan rámutat a bevezetőben: az erkölcsi tanítás területén krízis állt elő az egyházi közösségen belül: az a veszély alakult ki, hogy alapvető igazságok eltorzulnak vagy éppen a tagadás áldozataivá válnak.⁵

Ebből adódik az egyház feladata és küldetése, hogy a kinyilatkoztatásnak megfelelően hirdesse a keresztény hitből eredő erkölcsi tanítást. Felelőssége van ebben mindenekelőtt a püspököknek. Ezt olvassuk az enciklikában: „Hozzátek fordulok, Főtisztelendő Testvéreim a püspökségben, hogy osszátok meg velem a »józan tanítás« megőrzésének felelősségét, azzal a szándékkal, hogy pontosan fogalmazzuk meg azokat a tanbeli szempontokat, melyek döntően fontosak ahhoz, hogy szembe tudjunk szállni a helyzettel, mely valóban krízis, hiszen nagyon súlyos következmények folynak belőle a hívek és az egyházi közösség erkölcsi, nemkülönben igazságos és szolidáris társadalmi életére nézve”.⁷ — „Főtisztelendő Testvéreim a püspökségben, pásztori szolgálatunk része felügyelni ezen erkölcsi tanítás hűségese átadására, és gondoskodni arról, hogy a híveket megőrizzük minden vele ellentétes tanításról és elmélettől (...) Mint püspököknek súlyos kötelességünk személyesen felügyel-

⁸ VS 116 ni, hogy a hit és az erkölcs »józan tanítását tanítsák« egyházmegyéinkben”.⁸

De ebben a feladatban osztozik minden lelkipásztor is. A jelen beállítottság sürgeti a lelkipásztori felelőiséget, amelyet nekünk, papoknak is meg kell hallanunk és követnünk kell: „Az egyház tanításának és a mai kulturális, társadalmi helyzetnek szembetalálkozása világossá teszi annak sürgető szükségét, hogy éppen ebben az alapvető kérdésben az egyház részéről intenzív lelkipásztori tevékenység bontakozzék ki”.⁹

Válságjelenségek a keresztény erkölcsi tanításban

¹⁰ „Különösen ki kell emelni a disszonanciát az egyház hagyományos válaszai és néhány teológiai álláspont között, melyeket szemináriumokban és teológiai fakultásokon is terjesztenek az egyház és a keresztények hitélete, nemkülönben az egész emberi együttélés szempontjából rendkívül fontos kérdésekben.”

VS 4

Kezdetől fogva szerepeltek a közvéleményben és az egyes szellemi áramlatokban a katolikus felfogással ellentétes tanítások, de a katolikus erkölcssteológia megmaradt a katolikus tanítás alapján, következetesen cáfolta az ellentétes véleményeket. A katolikus erkölcssteológián belül a törés a hatvanas évektől kezdődött meg: először a születésszabályozás kérdésében, majd pedig a *Humanae vitae* (1968) enciklika elfogadásában. Az enciklika elleni lázadás (kontesztáció) elindította az egyház erkölcsi tanításának a kritikáját nemcsak a családi élet területén, hanem az erkölcsi törvények érvényességének és egyetemességének, valamint az egyházi tanítóhivatal tekintélyének a kritikáját is. A katolikus erkölcssteológiában megjelentek olyan irányzatok és tanítások, amelyek már nem voltak összeegyeztethetőek a katolikus tanítással.¹⁰ Ez tette szükségessé az enciklika megjelentetését.

A jelen századnak, főleg a második felének szekularizált beállítottsága befolyásolta az erkölccsel kapcsolatos felfogásokat, sőt az egyház erkölcsi tanításának az elfogadását is. Egyik lényeges eleme, hogy az egész világunkat átható technikai civilizáció a régi erkölcsi bizonyosságokat teljesen összetörte. A technika területén található matematikai bizonyossággal szemben az erkölcsi bizonyosság törékennyé és kérdésessé vált.¹¹

Pluralizmus

¹¹ VS 46

A technikai fejlődés következtében kialakult természettudományos és matematikai gondolkodás mellett az erkölcsi ítéletalkotást alakította a pluralizmus is. A pluralizmus ma a toleranciát, a más-képpen gondolkodás szabadságát, a másság elfogadását kívánja meg. Ennek viszont szükségképpen megvan a maga relativizáló hatása, már nemcsak az egész világ szemlélésében, hanem a közvetlen környezetben is. Mindennek a lényeges következményeként jelenik meg, hogy nincsenek egyetemes emberi értékek, egyetemes erkölcsi törvények, minden csak viszonylagos, korhoz, néphez, kultúrához kötött.¹²

¹² VS 33

¹³ „A szabadság és az igazság szembeállítását, sőt gyökeres szétválasztását csak megnyilvánulása és beteljesedése egy súlyosabb és veszedelmesebb kettősségnek, mely szétválasztja a hitet és az erkölcsöt.” VS 88

¹⁴ VS 4

Demokrácia

¹⁵ „...ez a demokrácia és az etikai relativizmus szövetségének veszedelme, mely a polgári együttéléstől elvesz minden erkölcsi fogódzópontot, s még mélyebben, megfosztja az igazság elismerésétől.” VS 101

¹⁶ VS 106

Magyar helyzetkép

Az erkölcs viszonylagosságával kapcsolatos beállítottsággal együtt kialakult olyan elmélet, amely a hitet és az erkölcsöt szétválasztja. Az egyházhoz tartozást a hit alapvető tételeinek az elfogadása jelenti, ezzel együtt egész általánosságban az Isten és felebarát iránti szeretet. A konkrét erkölcsi cselekedetekről viszont már ki-ki maga dönt. Az egyház feladata, hogy általánosságban csak „ajánlásokat” ad, a teljesítésük pedig kinek-kinek a lelkiismeretére van bízva. Ilyen értelemben viszont már a hit és az erkölcs teljes szétválasztásra jut: a hit alapvető kérdéseiben megvan az egység, az erkölcsi cselekedetekben pedig már az egyéni lelkiismeret szubjektív döntései az irányadók. Az enciklika ezt a kettősséget igen veszedelmesnek tekintti.¹³ Súlyos következménye a hit és az erkölcsi magatartás szétválasztása: a hitvallással tartozik valaki az egyházhoz, cselekedeteinek az irányítója pedig nem az egyházi tanítóhivatal, hanem a saját szubjektív lelkiismerete.¹⁴

Jelenleg a társadalmi életben általánosságban a demokrácia érvényesül. Ez azt jelenti, hogy a társadalmi élet alakulását a többség szavazata, döntése határozza meg. Ez történik a közösségi életet szabályozó törvényekben is. A demokratikus gondolkodásmód sugallja azt a kísértést, hogy az erkölcsi jó és rossz megítélésében a többség véleménye az irányadó. Ennek a megnyilatkozását tapasztalhattuk az abortuszról szóló törvényben: megengedettsége vagy tilalma a többségi szavazattól függ. Vagy ugyanígy a házasság kérdésében: a házasság felbontása a többségi vélemény függvénye. Ilyenformán már nem az „igazság”, hanem a többségi vélemény az erkölcsi normák irányítója. Az enciklika ebben a demokrácia és az erkölcsi relativizmus szövetségét látja, amely megfosztja az erkölcsi normákat, cselekedeteket az igazság elismeréséről.¹⁵

Lehet a krízisjelenségeket tovább sorolni. Összegezve arra tér ki az enciklika, hogy a szubjektivizmus, utilitarizmus, relativizmus manapság már legitimitást követel a társadalmi életben éppúgy, mint az egyházi életben.¹⁶

Magyar viszonylatban talán mondhatnánk, hogy az enciklikában szereplő téves beállítottságok teológiai irodalmunkban még nem feltűnőek. De a külföldi teológiai irodalom érezteti hatását hazánkban is; papok és hívek körében egyaránt. A szekuralista és relativista gondolkodásmód nálunk is befolyásolja az erkölcsi felfogást nemcsak a hívek nagy körében, hanem megjelenik a papok igehirdetésében, gyóntatási gyakorlatában is. Nem feledhetjük el azt sem, hogy az elmúlt időszakban egy generáció nőtt fel a kötelező történelmi materializmus tanításán, amely az erkölcs területén a teljes szubjektivizmust és relativizmust hirdette. Figyelemreméltó a múlt esztendőben történt közvéleménykutatásban szereplő adat, amely szerint azok közül, akik katolikusoknak vallották magukat, igen sokan úgy nyilatkoztak, hogy a saját felfogásuk, nem pedig az egyház tanítása szerint katolikusok.

A krízisjelenségek leküzdése megkívánja a keresztény erkölcsi tanítás korszerű kifejtését. Ez mindenekelőtt az erkölcssteológia feladata. Az erkölcssteológiának nyitottnak kell lennie a mai emberek kérdései felé, de nem felejtetheti el, hogy teológia, éppen ezért elsődleges forrása a kinyilatkoztatásban található meg.¹⁷

¹⁷ VS 29

Az enciklika kiemeli az alapvető és örök érvényű katolikus erkölcsi tanítást, visszautasítva a katolikus erkölcssteológián belül megmutatkozó tévedéseket. Név szerint senkit sem ítél el, és senkit sem emel ki. Nem is akarja a teológusok szabad kutatását korlátozni, de hangsúlyozza, hogy annak összhangban kell lenni a kinyilatkoztatással és az egyházi tanítóhivatallal. Ezért elutasítja azt az elgondolást, hogy a keresztény hit csak néhány alapvető magatartásra vonatkozik, a többi pedig a természetes gondolkodás alapján dönthető el. Ebben az esetben tulajdonképpen szétválna a keresztény és a természetes erkölcs, vagy még világosabban: az erkölcsi élet szekularizálódása következne be.¹⁸

¹⁸ VS 37

A mai megváltozott, technikai, szekularizálódott és relativizálódott gondolkodásmód különösen megkívánja az örök érvényű erkölcsi igazságok újszerű és korszerű kifejtését. Az enciklika sürgeti a legmegfelelőbb megfogalmazásokat, amelyek jobban kifejezik az erkölcsi tanítás és törvények megmaradó belső tartalmát a szüntelenül változó világban.¹⁹

¹⁹ VS 53

Az enciklikában több ilyen megközelítés található. Elsőnek azt emelem ki, hogy a keresztény erkölcsről nem mint parancsok és tilalmak halmazáról, hanem a személy méltóságát kifejező útmutatásról szól. Ratzinger bíboros az enciklika bemutatásakor rámutatott, hogy a *Szentírás* a keresztény életet kezdetben „út”-nak nevezte. Így az *Apostolok Cselekedeteiben* többszörösen előfordul ez a szóhasználat. A magyar fordítás ezt legtöbbször a „tanítás” szóval adja vissza, amely kevesebbet jelent, mint az „út” szó.²⁰

²⁰ Vö. ApCsel 9,2.

A hit és az erkölcs útja

Az út sokatmondó és ma is jól érthető kifejezés. Aki úton van, azt tart valahová, feladata, hogy az utat végigjárja. Az úton járásnak megvannak a feltételei. Ha a kereszténységet útnak nevezzük, mindenekelőtt életmódot jelent. A hit nem csupán elmélet, hanem mindenekelőtt „út”, vagyis gyakorlat. Az új meggyőződés, amelyet nyújt, közvetlen praktikus következményekkel jár. A hit az erkölcsöt is magában foglalja. Éppen az erkölcs révén különböztek a keresztények az antik világban a többiektől; így lett a hit láthatóvá, valami új, helyettesíthetetlen sajátosság.

Ebben a megközelítésben nyer mély tartalmat Jézusnak önmagáról mondott jól ismert kifejezése: „Én vagyok az út, az igazság és az élet”. Jézus nemcsak az igazságot tárja fel előttünk, az életet adományozza nekünk, hanem egyben annak az életmódnak, magatartásnak a normája is, amelyet tanítványainak követniök kell.

Jn 14,6

²¹ J. Ratzinger, i.m. 565, 566.

Majd Ratzinger bíboros hozzáfűzte: „Az a kereszténység, amely nem mutatna közös utat, hanem csak valami meghatározatlan eszményt hirdetne, már nem Jézus Krisztusnak és közvetlen tanítványainak a kereszténysége lenne. Épp ezért az egyház folytonos feladata, hogy a helyes keresztény élet konkrét útmutatója legyen (...) Azt a kereszténységet, amely az általános szeretettörvényen túl többet és konkrétabbat nem tud mondani, már nem lehet »út«-nak mondani”.²¹

Mt 19,16

Az enciklika bevezető története, a gazdag ifjú találkozása Jézussal, nem elvont formában, hanem a mai korban is jól érthetően és találóan fejezi ki a végső cél keresésének a kérdését és igényét: „Mester, mi jót kell tennem, hogy elnyerjem az örök életet”? Kifejezi az örök életre jutás belső igényét, a készséget az örök élet elnyerésére. Ha valaki nem teszi fel az örök élet elnyerésének a kérdését, akkor az előtt elhomályosodik az erkölcs tartalma és követelménye, aki felteszi, az igazság forrásánál találja meg a választ.

Erkölc és szabadság

²² „A mai erkölcsi gondolkodásban leginkább vitatott s különféle módokon megoldott problémák, mégha eltérő módon is, egy pontba futnak össze, s ez az emberi szabadság.” VS 31

Az enciklika tanításából elsősorban a szabadsággal kapcsolatos problémát emelem ki. Ha általánosságban a relativizmusról, a szubjektivizmusról beszélünk, a szabadság értelmezésének a kérdése előtt állunk. Az enciklika sokféle formában kitér arra, hogy a mai erkölcsi tévedésekben, így a katolikus erkölcsstanban megmutatkozó helytelen értelmezések gyökerében is a szabadság kérdése áll.²²

Az emberi személy lényeges adottsága a szabadság: ezzel emelkedik ki a körülötte lévő élettelen és élő világból. A szabadsága révén felelős cselekedeteiért, éri el léte belső tartalmát és célját. A szabadság révén megjelenik a jó és rossz különbözősége, az erkölcsiség. Végső fokon éppen a szabadság adottsága révén válik az ember személlyé, személyiséggé.

Az enciklika kiemeli, hogy korunk nagy vívmánya a szabadság méltóságának a kiemelése az egyéni és a társadalmi életben.²³

²³ „Kétségtelen, a modern kultúra pozitív vívmánya az emberi személy méltóságának, egyediségének és lelkiismereti szabadságának fokozott érzése...” VS 31

A szabadság nem abszolút, megvannak a maga biológiai és pszichológiai korlátai. Ezért a szabadság törekeny.²⁴ De a szabadságnak megvan a maga drámai vonása is: szabadsága révén az ember önkénytelenül nem az igaz és a jó felé hajlik, ezért a jóra való törekvés belső küzdelmet jelent és kíván meg.²⁵

A mai szekularizált gondolkodásmódban különösen sok téves felfogás jelent meg, amely a katolikus erkölcsstanban is szerephez jutott.

Az egyik szélsőség ma abban mutatkozik meg, hogy abszolutilizálja a szabadságot. Mivel az ember szabad, saját maga dönthet önállóan saját sorsáról, az erkölcsi igazságról, az erkölcsi jóról és rosszról, és ebben szükségképpen benne van a transzcendencia el-

²⁴ Vö. GS 24; VS 86

²⁵ Vö. Gal 5,1. VS 86

²⁶ VS 32

**A szabadság
értelmezése**

vetése, tagadása.²⁶ Épp ezért szükséges a szabadság helyes értelmezése, amelyre az enciklika bőségesen kitér.

A lelki élmények, jelenségek meghatározása mindig nehéz, hisz ezeket a személy szubjektíven éli át. Itt más a helyzet, mint a fizikai világ megismerésénél és meghatározásánál, ahol matematikai módszerekkel és matematikai bizonyossággal élhetünk. Ebből fakad, hogy a szabadság értelmezésében is különböző megközelítések lehetségesek. A szabadságban elsősorban a választás lehetőségét és élményét szoktuk kiemelni. De emellett szükség van a szabadság tényének az értelmezésére: mit jelent a személy értelmezésében, hogyan kell a szabadsággal élnie? Ha így közelítjük meg az emberi szabadságot, akkor az lényegében a személy önmeghatározását jelenti. A szabadság kérdésében alapvető, hogy önelhatározása alapján a személy hogyan formálja, alakítja belső világát. Az enciklika a szabadság értelmezésében kiemeli annak önmeghatározó szerepét.

A törvény

A szabadság értelmezésének egyik problémája a szabadság és a törvény kapcsolata. A mindennapi életben úgy éljük meg a törvény előírásait, megtartási kötelezettségét, kikényszeríthetőségét, mint a szabadság korlátozását. Filozófiai megközelítésben sokszor úgy szerepel a törvény, hogy azért korlátozza az egyes ember szabadságát, hogy ne korlátozza vagy veszélyeztesse a másik emberét.

Az enciklika kitér arra, hogy az erkölcsi törvény, a természeti törvény önmagában nem a szabadság korlátozását jelenti, hanem útmutatást ad a szabadság helyes felhasználásához. Az igazi erkölcsi törvény magától Istentől ered. Utat mutat a jó és a rossz helyes megkülönböztetéséhez ezzel a szabad embernek, hogy a jót tegye, a rosszat pedig elkerülje. Megmarad az emberben a rossz követésének a szabadsága, de amikor a jó követését kívánja meg, akkor éppen a szabadság helyes értelmezését az a személy erkölcsi tökéletességének az elérését szolgálja. Hisz az ember nem abszolút autonóm lény, aki saját maga dönti el a jót és a rosszat, hanem az eleve adott. Ebből következik, hogy az erkölcsi törvénynek a követése nem rossz értelemben vett heteronómia, hanem a szabadsággal élés helyes útmutatója. Ezért Isten törvénye nem gátolja, hanem tökéletesíti a szabadságot.²⁷

²⁷ VS 35

Szabadság és igazság

Figyelemre méltó az enciklikának az a megállapítása, hogy a szabadság és az igazság lényeges kapcsolatban áll egymással. Az enciklikának ez az egyik központi gondolata. Első hallásra talán szokatlannak tűnik ez a megállapítás. De végiggondolva világosabbá válik, hogy a szabadságot nem lehet mint a vak ösztönt, vak lehetőséget értelmezni; világosságra és irányításra van szüksége, hogy a maga teljes értékét elérje a személyiség formálásban. Az igazság a szabadság útmutatója. A teljes igazságot Istenben lehet megtalálni, épp ezért az Istentől jövő igazság a szabadság belső értékének az igazi biztosítója. Más szóval a szabadságot az igazságnak kell irányítania.²⁸ A teljes igazságot pedig Istenben le-

²⁸ Krisztus kinyilatkoztatja, hogy a hiteles szabadság föltétele az igazság becsületes és nyílt elismerése: „megismeritek az igazságot, és az igazság szabaddá tesz majd titeket” (Jn 8,32). Az igazság tesz szabaddá a hatalmasok előtt és ad erőt a vértanúságra.”

VS 87

²⁹ VS 84

Jn 8,32

het megtalálni, és így az isteni törvény a szabadság képességének a tökéletességét jelenti.²⁹

Így lesz mindig jobban érthetővé Jézusnak a kijelentése: „Az igazság szabaddá tesz benneteket.”

A *Szentírás* bőségesen szól a szabadságról és a szolgaságról: Isten gyermekeinek a szabadságáról, amely megszabadít a bűn és a törvény szolgaságától. Nagy a kísértés, hogy a kor szabadságfogalma alapján értelmezzük a szentírási kijelentéseket. Ezzel a Szentírás tanítását félreértelmezzük. A helyes egzegézis azt kívánja meg, hogy a Szentírás belső tartalma szerint értelmezzük a szabadságot és a szolgaságot. Ennek pedig lényeges eleme, hogy az Istentől jövő igazság, erkölcsi törvény a szabadság céljának az elérésére segít. Az Istentől való elfordulás, a bűn szolgaságot jelent, mert a földinek, a testinek, a mulandónak a szolgálatába állít. Ezért Istennek, a legfőbb Jónak és Igazságnak a szolgálata tesz igazán szabaddá, az Istentől való elfordulás a relativizmusban, a szubjektivizmusban és a többi elméletben nem az erkölcsi jó felé irányítja a szabad embert, és ezzel elveszíti a szabadság a maga értelmét, értékét, és szolgaságba taszít.

Az enciklikának ez az egyik legfontosabb és legszebb tanítása, amit a szabadság és az igazság belső, lényeges kapcsolatáról állít elénk.

Vallásszabadság és tolerancia

SZENNAY ANDRÁS

A II. Vatikáni zsinat vallásszabadságról szóló nyilatkozata

Született 1921-ben Budapesten. A bencés rend tagja, 1973-91 között panonhalmi főapát. A budapesti Hittudományi Kar ny. professzora, a Teológia főszerkesztője. Legutóbbi írását 1995. 4. számunkban közöltük.

*Das zweite Vatikanische
Konzil, II. 681.*

LThK, *Das zweite Vat.
Konzil*, II. 711.

J. Hamer-Y. Congar:
*Die Konzilserklärung
über die Religionsfreiheit*,
Paderborn, 1967. 138.

A vallásszabadságról szóló nyilatkozat (*Dignitatis humanae*) a II. Vatikáni zsinatnak egyik legtöbbet vitatott dokumentuma volt. Egyetlen probléma körül sem alakult ki oly szenvedélyes disputa, mint a vallásszabadság, illetőleg ennek következménye, a vallási türelem (tolerancia) kérdésében. A dokumentum alapszövegét (schema) már az 1962-es első ülősszakra elkészítették, azt ismételtelen módosították. „Krisis-időszakként” az 1964-es őszi ülősszakot tartják nyilván. A feszültség, a bizonytalanság a későbbiek során sem csökkent, a dokumentum ellenzői a nagy többség véleményével szemben az utolsó percig erőteljesen léptek fel. Végül is a zsinat berekesztése előtt egy nappal, 1965. december 7-én a zsinati okmányok utolsójaként (16.) a nyilatkozatot jóváhagyták. A szavazás során 2308-an mellette, 70-en ellene voksoltak. Az érvénytelen szavazatok száma nyolc volt. Nagyszámú szakember, teológus és közéleti személyiség meglelégedéssel nyugtázta az eredményt. A dokumentumot mind az egyház, mind az emberiség számára történelmi jelentőségűnek minősítették. Pietro Pavan, római egyetemi tanár a LThK-ban kommentálva a nyilatkozatot, azt kiemelkedő jelentőségűnek tartotta. Magyarázó bevezetését a *La Stampa* című napilap 1965. december 9-i számából vett idézettel zárta: „A nyilatkozat az egyház tanításában valódi előrelépést jelent, talán a legnagyobbat és legjelentősebbet mindabban, amit a zsinat végbevitt.” Joseph Ratzinger — még mint thübingeni professzor — a dokumentumról úgy nyilatkozott, hogy: a lelkipásztori konstitúciónak, a *Gaudium et spes*nek az ateizmusról szóló tanítása „mérőöldkő századunk egyháztörténetében, (...) mely jelentőségében alig marad el a vallásszabadságról szóló nyilatkozattól”. A számos értékelő kijelentésből még VI. Pál pápa szavaira utalunk, aki 1965. december 8-án az államférfiakhoz küldött üzenetében a nyilatkozatot „a zsinat egyik legfontosabb szövegeként” jelölte meg.

Mindezt előrebocsátva feltehetjük a kérdést: mivel magyarázható, hogy a dokumentum megjelenését követő alig évtized után már szinte egyetlen kommentárral sem találkozhatunk a szakirodalomban? Ugyancsak alig fedezhetjük fel a témát a katolikus teológiai fakultások tanrendjét ismertető füzetekben. — A választ többen többféleképp igyekeztek megadni. Egyesek szerint

csak kevesen mélyültek el komolyabban a dokumentum mondanivalójában. Mások úgy vélik: az érzelmileg túlfűtött zsinati vitáknak azzal kívántak véget vetni, hogy kijelentették, a nyilatkozat eleget mond önmagáról. Akadtak, akik bizonyára azért hallgattak, hogy ne veszélyeztessék az elért eredményt. A vonatkozó katolikus tanítást — mondották — végre sikerült elvi szintre emelni, ne feszítsük tovább a húrt. A nyilatkozatot elutasítók közül — amennyire ez ismert — senki sem változtatta meg véleményét, többen különféle fórumokon támadták a dokumentumot. Legismertebb közülük a később exkommunikált Marcel Lefebvre érsek volt.

Történelmi előzmények

A „történelmi
hosszmetszetet” jól
dokumentálja J. Lecler:
Histoire de la tolérance,
Paris, 1935. és H. Lutz
(kiad.): *Zur Geschichte
der Religionsfreiheit*,
Zürich, 1977. című
munkája.

A vallásszabadság problémája nem a II. Vatikáni zsinaton jelentkezett először, „neuralgikus tényezőként” kísérte végig — hol erőteljesebben, hol kevésbé — az egyház történetét. Elég, ha mindjárt a kezdeteknél Szent Pálra és a „híres” antiochiai „esetre” utalunk (vö. Gal 5,13).

A dokumentum támogatói és ellenzői egyaránt tudták, hogy a probléma a legújabb korban az egyházon, annak teológiáján kívül került egyre inkább az érdeklődés középpontjába. A 19. századnak — mai olvasó számára olykor megdöbbentő — pápai megnyilatkozásai (például XVI. Gergely *Mirari vos* enciklikája) valószínűleg azért láttak napvilágot, mert a témát „kívülről”, emberi igényekből fakadóan világi fórumokon érelték, tartották az érdeklődés előterében. Ilyen történelmi előzmények után „kényes” ügy volt a témáról a zsinaton tárgyalni. Nem lehetett előre látni, hogy a viták hova, milyen eredményhez, esetleg engedményekhez, kompromisszumhoz fognak vezetni.

Akadtak olyanok is, akik állították: a zsinati atyák sok időt, munkát, izgalmat takarítottak volna meg, ha a témával egyáltalán nem foglalkoznak. A józanabb, eleinte talán még a kisebb rész azonban világosan látta, hogy az egyházi és teológiatörténeti előzmények, továbbá az emberi jogoknak az Egyesült Nemzetek által történt kodifikálása után a vallásszabadság problémáját a zsinaton nem lehet az asztal alá seperni. „Az egész világ várja ezt a nyilatkozatot” — mondta J. de Smedt, Brügge püspöke az 1964-es ülésszakon. „Várják az egyetemeken, a nemzeti és nemzetközi szervezetekben, a keresztény és nem keresztény közösségekben, a közvéleményben.” Mint hamarosan kiderült: egyre több zsinati atya követelte, hogy a zsinat nyilvánosan tárgyalja és proklamálja az embernek a vallásszabadsághoz való jogát.

Csak pragmatikus nyilatkozat?

Könnyen félreérthető az a magyarázat, mely egyes kommentátorok szövegeiben feltűnik. A nyilatkozat — állítják — semmiképp sem érinti a tévedés vagy igazság problémáját, az ezzel kapcsolatos sze-

mélyes állásfoglalás jelentőségét. A dokumentum csakis a személyeknek és közösségeknek a mindenkori közhatalomhoz való viszonyát kívánja tisztázni. Más szavakkal: a vallásszabadság a szabad vallásgyakorlás jogával azonos. Ha azonban a zsinat csakis ezt a kérdést akarta volna megválaszolni, elégséges lett volna, ha egy pragmatikus nyilatkozatot tesz közzé, és kijelenti, hogy a mindenkori közhatalom köteles a személyek és közösségek szabadságjogai között a vallásszabadság jogát is tiszteletben tartani. Más megközelítésben így is fogalmazhatott volna: igényt tartunk ugyan rá, hogy vallási kérdésekben exkluzív módon az igazság birtokában vagyunk, a jelen pluralisztikus helyzetben azonban a társadalmi béke érdekében lemondunk róla, hogy ezt az igényt és jogot mindig és mindenütt érvényre juttassuk. Az ilyen és hasonló megfogalmazások bizonyára nem váltottak volna ki nagyobb vitákat. A meglepő és viharokat támasztó az volt, hogy a hivatalos egyház a zsinaton a tények és a „kényszerhelyzet” nyomása alatt nemcsak a pragmatikus-türelmes magatartás elvét és gyakorlatát hangoztatta, hanem a józan ész és a kinyilatkoztatás alapján kivétel nélkül *minden ember számára* biztosítani akarta a vallásszabadságot. Ez a radikalizmus — ahogyan azt a dokumentum ellenzői minősítették — éles viták forrásává lett.

Nem kétséges, a zsinat megnyitásakor (1962 őszén) a vallásszabadság kérdésében egyértelmű és világos állásfoglalást nem vártak attól az egyháztól, melyet évszázadokon át a dogmatikus merevség és intolerancia jellemezett. Csak két, az elmúlt másfél évszázadban megfogalmazott véleményre utalunk. Nietzschének egyik kijelentése: „A keresztényeket nem emberszeretetük, hanem épp ennek a szeretetnek tehetetlensége akadályozza meg abban, hogy elégszenek minket.” Nem kevésbé élesen fogalmazott A. Harnack: „A vallásüldözések újra kitörnének, ha a katolikusoknak ahhoz hatalmuk lenne. Egyházukról és a hívő engedelmességről vallott felfogásuk ezt megköveteli tőlük. Ágostonnak a »coge intare« (kényszerítsd, hogy belépjenek) kijelentése az egyház magatartásának nem túlzó gyakorlata, hanem az elv szükségszerű következménye. S ami a legsajnálatosabb, mindez a lelkek üdvössége iránti aggodásból fakadó következmény.”

Ilyen évszázados előzmények után érthető, hogy a vallásszabadságról szóló nyilatkozat szorgalmazói túl akartak lépni a pusztán pragmatikus tolerancia szemléletén és gyakorlatán. Az ember személyes jogából eredő alapvető szabadságot, az ebből fakadó szabad döntés lehetőségét és jogát kívánták proklamálni. Maguk mögött hagyva minden taktikai-pragmatikus megoldást, a vallásszabadság kérdésében az emberi józan gondolkodásra és az isteni kinyilatkoztatásra építő jognak akartak érvényt szerezni.

De lehetséges volt-e ez? Hogyan követelhet az egyház mindenki számára vallásszabadságot akkor, amikor felelősen kell hirdetnie a kinyilatkoztatott igazságok elfogadásának szükségességét?

Jd. H. Lutz: *Zur Geschichte der Toleranz und Religionsfreiheit*, Darmstadt, 1977. 101.

H. Lutz i.m. 101.

Hithirdetés és/vagy
vallásszabadság

Nem kell-e az egyház tanítóhivatalától az igazság kérdésében több következetességet elvárni?

2. pont. — Itt utal a
zsinat XXIII. János
Pacem in terris
enciklikájára, továbbá
XIII. Leó, XI. és XII.
Piusz több
megnyilatkozására.

A zsinati nyilatkozat válasza e kérdésekre egyértelmű: „Ez a Vatikáni zsinat kijelenti, hogy az emberi személynek joga van a vallásszabadsághoz... A vallás tekintetében senki se legyen kénytelen lelkiismerete ellen cselekedni... Kijelenti továbbá a zsinat, hogy a vallásszabadsághoz való jog az emberi személy méltóságán alapszik, amint ez a méltóság mind az Isten kinyilatkoztatott szavából, mind pedig magából az észből megismerhető.”

A zsinat előtt ilyen megfogalmazást talán senki sem várt a legfőbb egyházi tanítóhivatal képviselőitől. A nyilatkozat tartalma a katolikus egyház tagjait is meglepte, és bizonyára sokakban felmerült a kérdés: vajon az ilyen megfogalmazás nem kerül-e szembe a katolikus tanítás alapelveivel?

Alapelvek

A nyilatkozat előkészítői tisztában voltak azzal, hogy bizonyos értelemben az egyházi tanítás „szűzföldjén” kell ugartörő munkát végezniük. Az előkészítő bizottságnak az egyházi tradíciót, mindenekelőtt az isteni kinyilatkoztatást szem előtt tartva kellett a szöveget a zsinati atyák elé terjeszteni. Anélkül, hogy a tervezetnek négy éven át történő alakulását bemutatnánk, anélkül, hogy a nyilatkozat egész szövegét közölnénk (olvasható a *II. Vatikáni zsinat tanítása* című kötetben, Budapest, SZIT, 1992), ismertetjük a nyilatkozatnak néhány alapvető megállapítását.

Vö. 11. pont; 1Tim 2,4

Az atyák legfontosabb dogmatikus hivatkozási elve *Isten egyetemes üdvözítő szándékának* hangsúlyozása volt. Istennek a szándéka egyetemes és feltétlen, nem a konkrét ember erkölcsi magatartásának függvénye. Természetesen a megállapítás elvi szinten mozog, és nem szól arról, hogy az ember milyen cselekedetekkel vagy mulasztásokkal befolyásolhatja saját üdvösségét. Ez az isteni szándék nem „menlevél” a könnyelmű életvitelű, Isten parancsai-val nem törődő ember számára. Ugyanakkor elvben egyetlen emberről sem állítható, hogy nincs *lehetősége* az üdvösség elnyerésére. Már Aquinói Szent Tamás is úgy fogalmazott, hogy Isten nem kötötte az üdvösséget úgy a szentségekhez, hogy ne ajándékozhatná azok nélkül is az embernek.

Vö. STh III. q. 64. - a.
7c.

**A megváltás
egyetemessége**

A dokumentum érvei között szerepel a *megváltás egyetemességéről* szóló tanítás is. Minden ember csakis Krisztus megváltásának erejében és következményeként nyerheti el az üdvösséget. Krisztus nemcsak azokért halt meg, akik az egyház tagjai, hanem mindenkiért. A gyakran és beszűkítő értelemben ismételt elv: „az egyházon kívül nincs üdvösség” (*extra ecclesiam nulla salus*) az évszázadok során ismételten az intoleráns szemlélet „ütőkártyája” volt. A Szent Ciprián által (†258) — bizonyos eretnek-keresztelés ellen — megfogalmazott elv csak megfelelő értelmezéssel alkal-

Jó összefoglaló munka
erről a kérdésről: W.
Kern: *Ausserhalb der
Kirche kein Heil?*
Freiburg, 1979.

mazható, és soha nem volt az egyház „hivatalos” tanítása. A vallásszabadságról közzétett nyilatkozat közvetetten épp e tétel ellenkezőjét állítja. Egyébként az egyházzal szembeni zsinati dokumentum (*Lumen gentium*) az egyházzal szembeni tartozás sajátos „kiterjesztéséről” már 1964 őszén tett közzé tanítást. Amíg ezt a zsinati egyházfogalmat és egyházképet — sajnálatos módon — nem mindenki ismeri és teszi magáévá, a vallásszabadság problémája is sokak számára érthetetlen kérdés marad. A *Lumen gentium*hoz hasonlóan az ökumenizmusról, a nem keresztény vallásokról és az ateizmusról megfogalmazott zsinati tanítások egyaránt „előfutárai” voltak a vallásszabadságról szóló nyilatkozatnak.

A múlt árnyéka

A vonatkozó,
meglehetősen
nagy számú
szövegrészletet a
Denzinger-Schönmetzer
szöveggyűjtemény teszi
közzé.

Közismerten komoly akadálya volt a dokumentum megfogalmazásának és elfogadásának számos 19. századi pápai megnyilatkozás, elítélő kijelentés. Igaz, az adott történelmi-társadalmi helyzetben lehet ezeket jóindulatúan értelmezni, „menteni”, de nehéz olyan kijelentést „kimagyarázni” mint amilyent például XVI. Gergely *Mirari vos* kezdetű enciklikája tartalmaz: a lelkiismereti szabadság igénylése értelmetlen, téves állítás, sőt örültség. Vagy IX. Piusz kijelentése a lelkiismereti és kultusz-szabadságról: hamis és téves eszme ez, mely az egyház és a lelkek üdvösségének romlására van. Nem hallgathatjuk azonban el, hogy gyakorlati vonatkozásokban XVI. Gergely toleráns volt, és utódainak kijelentései is inkább elvi síkon mozogtak. Mégis: a 19. század és a 20. század első felének hivatalos egyházi megnyilatkozásai a vallásszabadság és a tolerancia kérdésében meglehetősen „szűkkeblűségről” tanúskodtak

**Vallásszabadság —
a kisebbségi helyzet
függvénye?**

Az előzmények, kemény elvi megfogalmazások ellenére a hivatalos katolikus egyház a századforduló óta tudomásul vette a vallásszabadság gyakorlati elismerését, mégpedig ott, ahol ezt a jogot az állami törvények biztosították. Ha egy-egy országban a katolikusok kisebbségben voltak, ott az egyház ragaszkodott a vallásszabadság törvénybe iktatásához (például skandináv államokban). Ugyanakkor ahol a katolikusok túlnyomó többségben voltak (például Spanyolországban), ott ezt a jogot nem, vagy csak nehezen akarták tudomásul venni. Századunk derekán XII. Piusz megfogalmazása már előremutató, de rendkívül diplomatikus volt. Mindaz, ami nem felel meg az objektív igazságnak és az erkölcsi törvénynek — vallotta —, annak objektíve nincs létjogosultsága, nem propagálható. Mégis, a magasabb és átfogóbb jó azt tanácsolja, hogy az ilyen megnyilatkozások és tények ellen sem törvényekkel, sem kényszerítő lépésekkel ne lépjenek fel.

Utz-Groner: *Soziale
Summe Pius' XII.*
Freiburg i.d. Schw. II.
3977-78.

E néhány rövid utalás is érthetővé teszi, hogy a nyilatkozat megfogalmazóinak nem volt könnyű dolguk. Az alapszöveget ismételtén átdolgozták. Nagy segítségükre volt a zsinati aulában elhangzott számos támogató javaslat, hozzászólás. A 2. és 4.

ülésszak között a tervezetet hat megfogalmazásban terjesztették elő és vitatták meg. A „régí” és az „új” szemlélet közti különbségek és az ennek nyomán támadó feszültség olykor nagy volt. A viták nem nélkülözték a drámai pillanatokot sem. A hosszú idő (két év) azonban jót tett az ügynek, utólag már senki nem mondhatta, hogy elhamarkodott döntésre került sor. Az „utolsó pillanatban”, a zsinat berekesztése előtt egy nappal hozták meg a szinte egyhangú határozatot.

Összefoglaló megállapítások

A nyilatkozat alapvető, elvi megállapítása, hogy a vallásszabadság joga az emberi személy lényeges jogaihoz tartozik. A sokat emlegetett tétel, mely szerint a „tévedésnek nincs joga”, emellett az elvi megállapítás mellett jelentőségét veszíti. Egyébként is: nem az igazságnak vagy a tévedésnek, hanem csak az embernek, emberek csoportjainak lehetnek jogaik. Akkor is helytálló e megállapítás, ha emberek, embercsoportok „tévedésben élnek”. Az elvi megállapítás akkor sem veszít érvényességéből, ha valaki — bár helytelenül, esetleg felelőtlenül — nem keresné őszintén az igazságot.

A vallásszabadság jogának kinyilvánítása *sem az agniszticizmusnak, sem az indifferentizmusnak* nem nyit teret. Az ember kötelessége ugyanis, hogy őszintén keresse az igazságot. Természetesen az igazságkeresés feladatát nem lehet sem erkölcsi, sem fizikai kényszerrel előmozdítani. Az embert belsőleg érintő etikai követelményeket — azok jelentőségét nem csökkentve — nem lehet az ember személyi méltóságából fakadó jogok elé vagy fölé helyezni.

A nyilatkozat részletesen tárgyalja a *vallási közösségek szabadságjogait* (4. pont). Ugyanakkor hangoztatja, hogy ezek a közösségek terjeszkedésüknél kerüljenek minden erőszakot, manipulációt. Ez esetben ugyanis a „vallásszabadság nevében” épp az emberi jogok ellen vétenének.

Az *államhatalomnak* nincs joga előírásokkal vagy tilalmakkal a személyek vagy közösségek vallási döntését, illetőleg vallásgyakorlatukat korlátozni.

A nyilatkozat és a katolikus tanítás

Az alapelveknek már e vázlatos ismertetése után is felmerülhet a kérdés: vajon a katolikus egyház tanításával és hagyományaival mindez összeegyeztethető-e? Akadtak, akik e kérdésre a zsinaton nemmel válaszoltak, s máig is vannak, akik elutasítják a hivatalos zsinati megfogalmazást.

A nyilatkozat a kérdést a következőképp válaszolja meg:

1. A dokumentum első szavai rögtön az emberi személy méltóságáról szólnak. Egyértelmű utalás ez arra, hogy az emberiség tudatában a szabadságjogokra való igény egyre inkább, sőt követelősen elmélyül. Következésképp nem kell mindent és mindig, a már régen ismert és helytelen gyakorlatot szem előtt tartva szemlélni, megfogalmazni.

2. A vallásszabadság érintetlenül hagyja azt a hagyományos katolikus tanítást, hogy az embereknek és csoportjaiknak *erkölcsi kötelességük keresni az igaz vallást és Krisztus egyetlen egyházát*. Továbbá: a zsinat fejleszteni szándékozott (evolvere intendit) az újabb kori pápák tanítását a személy sérthetetlen jogairól, valamint a társadalomnak helyes jogi elvek alapján való rendezéséről (vö. a nyilatkozat 1. pontjának utolsó szakasza). Ezzel a fogalmazással — bár csak bennfoglaltan —, a zsinat elhatárolta magát a 19. század néhány pápájának tanításától. Úgy tűnik, ez volt a legkevesebb, amit e vonatkozásban meg kellett tennie.

3. A nyilatkozat a 12. pontban sajnálkozással ismeri el, hogy Isten népének életében előfordult az Evangélium szellemének kevésbé megfelelő sőt azzal ellenkező cselekvésmód is. Ugyanakkor mindig érvényben volt az egyház tanítása, hogy a *hit csak szabad emberi döntésből fakadhat, és a hitre senkit sem szabad kényszeríteni*. Sajnos, a gyakorlat az egyház története során nem egyszer az elv mögött kullogott.

Mit nem mond ki a nyilatkozat?

A nyilatkozat nem állítja, hogy azért nem szabad másokkal kapcsolatban vallási kényszert alkalmazni, mert minden vallási meggyőződés egyenlőképp igaz. Katolikus tanítás, hogy Isten Krisztusban kinyilatkoztatta a teljes vallási igazságot. Ennek konkrét és egyetlen igaz létezési formája a katolikus egyházban jelenik meg. Lehetőségei és adottságai szerint minden ember köteles ez után az igazság után keresni-kérdezni.

A dokumentum nem állítja, hogy a katolikus egyház bármely tagja a vallásszabadság joga alapján az egyház tanítását tetszés szerint elfogadhatja, elutasíthatja, esetleg abban „válogathat”.

A nyilatkozat sehol sem állítja, hogy az egyháznak nem kötelessége Krisztus igazságát, evangéliumát hirdetni, és ezúton az emberek üdvösségén fáradozni. A szöveg egyértelműen tartalmazza, hogy az egyháznak az idők végéig hirdetnie kell a kinyilatkoztatás igazságait, továbbá hogy Krisztus számára adta át az üdvösséghez vezető kegyelmi eszközöket.

E „korrigáló”, helyesbítő szempontok ugyan nem tartoznak szoros értelemben a vallásszabadság kérdésköréhez, szükséges azonban ezeket — épp az ellenkező vélemények, a nyilatkozat elutasítóinak „semlegesítésére” — röviden vázolni. De épp úgy szükséges azt is hangoztatni, hogy a vallásszabadságra nemcsak a katolikusoknak, hanem minden embernek joga van, bármily hit, vallás mellett köti le szabad, lelkiismeretében meghozott döntéssel önmagát.

Az egyház hosszú „tanulási folyamat” során jutott el ahhoz, hogy ez a nyilatkozat — a kinyilatkoztatott tanításra építve, de ugyanakkor az „idők jeleit” is figyelembe véve — a zsinat „utolsó

percében” napvilágot lásson, és pápai megerősítést nyerjen. Sajátos és nyilván a kegyelem hatására kibontakozó belső fejlődésről van itt szó.

A tolerancia problémája

Vö. 9. pont

A vallásszabadságról szóló megfontolások, a zsinati dokumentum tanulmányozása felvetik a *vallási türelem* problémáját. A vallásszabadságról szóló tanítás egyrészt az embert megillető jogon, annak személyi méltóságán alapul, másrészt Isten kinyilatkoztatott szavába mélyíti gyökereit. Ez a megfogalmazás is utal rá, hogy a zsinaton közvetlenül a vallásszabadságról tárgyaltak, s ehhez csak közvetve kapcsolódott — a viták során olykor éles nézeteltéréseket tárva fel — a tolerancia kérdése. A zsinat előtt mintegy húsz évvel még valószínűen minden katolikus teológus úgy nyilatkozott volna — XI-II. Leóra és XII. Piuszra hivatkozva —, hogy bár az általános vallásszabadság tárgyilag rossz, de a társadalmi béke érdekében tolerálni kell. Ezt a tételt a II. Vatikáni zsinaton már csak egy kisebbség vallotta. Időközben ugyanis általánosan elfogadott tétellé vált, hogy a vallásszabadságot nemcsak meg kell tűrni, hanem az Istentől kapott, eredendő emberi jogként el kell ismerni és védelmezni.

A zsinat nyilatkozata maga mögött hagyta az ún. *polgári tolerancia elméletét*. Nem azért, mert az teljességgel helytelen, hanem mert már nem felel meg a pluralista társadalom követelményeinek. Az a tolerancia, mely a vallásszabadság-nyilatkozatból folyó következmény, nem ítélet valamely vallási igazsággal kapcsolatban (például Isten létezéséről), hanem nyitva hagyja az igazság és tévedés kérdéseit. Teret enged a másik ember ama természetes személyi jogának, hogy meggyőződését szabadon alakítsa ki s eszerint formálja életét. A keresztény ember ugyan hittel vallja, hogy „nincs más evangélium” (Gal 1,7), nem fogad el semmiféle relativitást, mindazonáltal neki sem egyszer s mindenkorra megszerzett „birtoka” ez az igazság. Nem ő ragadja meg Istent és igazságát, hanem előbb Isten hívja, vonzza őt.

**A tolerancia mint a
türelem erénye**

Félreértések elkerülése végett hangoztatnunk kell: a tolerancia nem közömbösség! Aki közömbös, az nem a türelem erényét gyakorolja, hanem egyszerűen távol tartja magát a vélemények és meggyőzések feszültségétől, nem foglal állást. A közömbös ember toleranciája önmagában ellentmondás. A türelmességhez hozzátartozik az eltérő meggyőződés elviselése az azzal való egyetértés nélkül. Ebben rejlik a lényegi különbség a tolerancia keresztény eszméje és gyakorlata, és a felvilágosodás relativizáló tolerancia-felfogása és gyakorlata között. A kereszténynek tisztelettel kell viseltetnie minden őszinte (vagyis például nem opportunistá, nem egyéb alantas szempontok szerinti) lelkiismereti meggyőzéssel szemben, akkor is, ha azt maga tévesnek tartja.

(Vö. B. Haring: *Das Gesetz Christi*, II. Freiburg, 1973. 401-7.

A tolerancia emberi-erkölcsi értéke nem téveszthető össze soha az igazság fogalmával. Az igazság nem türelmes és nem türelmetlen. Értelmetlen ezért azt állítani, hogy bár a keresztény türelmes a máshitűekkel, a heretikusokkal mint személyekkel, ugyanakkor dogmatikus intoleranciát képvisel. A dogma értelmében vett hitkijelentés ugyanis nem „intoleráns”. Ebből következik, hogy a tolerancia nem az igazság mibenlétére, tartalmi mondanivalójára vonatkozó állásfoglalás, hanem az emberi szolidaritás következménye, a másik, a többi személyes szabadságjogának elismerése. Ugyanakkor saját hite megvallásáról a kereszténynek nem szabad lemondani valamiféle tévesen értelmezett toleranciából. A keresztény tolerancia azonban elsősorban az igazságnak a szeretet erejében fogant megvallását jelenti: „A szeretet által vezérelve kell követnünk az igazságot, és mindenben gyarapodnunk, míg össze nem forrunk a Fővel, Krisztussal” (Ef 4,15).

A tolerancia határa

A toleranciának természetesen van határa is. Ha alapjaiban fenyegetik az egyházat, annak hitét és erkölcsi meggyőződését, vagy az egyház egyik tagja lép fel tagadólag, akkor láthatóvá válik — elsősorban az egyházi belső toleranciát érintő — határ, melynek áthágása jelzi, hogy a személy vagy csoport elhagyta a *communio fidelium*ot. Ha az egyház lemondana erről a szigorról és határról, bizonytalanná válnék önazonossága. Mindazonáltal e tekintetben is a szeretet és a személy lelkiismereti meggyőződésének tisztelete kell, hogy irányítsa a szükséges intézkedéseket. Jézus maga mondta: a növekedő búza között a konkoly is felüti fejét.

Vö. Mt 13,24-30

Az Evangélium a szeretet erejében tanítja az igazságot, még az ún. kemény igazságokat is (vö. Ef 4,15). Igen nehéz feladat mindkettőnek eleget tenni: a szeretet parancsának éppúgy, mint az igazság követelményének. Ez csakis annak az isteni paradoxonnak erőterében lehetséges, amely „minden gondolatot fogságba ejt a Krisztus iránti engedelmségben” (2Kor 10,5). A keresztény tolerancia sohasem valamiféle negatívum, hanem a gazdagság kategóriája, továbbá az embertársainkban rejlő „isteni eredet” tisztelete. A Szentlélek ott és úgy működik, ahol és ahogy akar. Ember nem ismerheti szándékait, nem emelhet számára semmiféle korlátot. Ezért a keresztény ember a másik megértésére, de egyszerűen megajándékozására is törekszik. Az ajándék elfogadását nem lehet kényszeríteni. Bár a keresztény jótányival sem csorbíthatja a páli felszólítás érvényét: hirdetni kell az Evangéliumot, „akár alkalmas, akár nem” (2Tim 4,2), mégis tökéletessé teszi ezt a feladatot azzal a szeretettel, melyről szavaival és életével Szent Pál is oly sokféleképp tett tanúbizonyságot.

A szeretet toleranciája

A szeretetből fakadó tolerancia mindig az igazi egység vágyát éleszti, nevezetesen, hogy minden jóakarátú ember majd közös otthonra leljen. Ha ezt a törekvést helyezzük keresztény létünk középpontjába, akkor szabadítjuk fel igazán a keresztény toleranciában rejlő erőt. Erre az erőre különösen nagy szükségünk van

A hitterjesztés és az intolerancia

Vö. J. C. Murray: *Die Erklärung über die Religionsfreiheit*, in: Theologisches Jahrbuch, 1968, Leipzig, 316. A toleranciával kapcsolatos kérdésekről részletesebben Szennay András.: *Sok út vezet Istenhez? Helyes és hamis tolerancia*. Pannonhalmi Szemle, 1994. 3. 15-27.

korunkban, amelyet az egykor homogén kultúrák és zárt vallási erők felbomlása jellemez, és amikor a különböző vallásokból származó elemek együtt lépnek fel világnézeti kínálatként. Erre gondolva a keresztény ember által is elfogadott és gyakorolt tolerancia annak a ténynek szükségszerű tudomásulvétele, hogy sok valóság létezik különféle tanítással és különböző életértelmezéssel.

János-evangéliumban olvassuk: „Az igazság szabaddá tesz benneteket” (Jn 8,32). Ugyanebben a tartalmi összefüggésben áll Szent Pál kijelentése: „Ahol az Úr Lelke, ott a szabadság” (2Kor 3,17). Ezekre a szentírási kijelentésekre kell emlékeznünk, amikor a vallásszabadság jogát figyelembe nem véve a hit gyakorlása és terjesztése az *intolerancia jegyeit* mutatja fel. A kereszténység történetének egyes korszakaiban a külső kényszer, halálbüntetés, inkvizíció, a „másvallásúak” elítélése, megvetése — sajnálatos módon — ismert jelenség volt. Történt mindez az „igaz hit” érdekében és védelmében.

A tolerancia és az igazság, az igaz hit és a szabadság az emberi jogok tiszteletben tartásának posztulátumában találkozik. A tolerancia minden ember számára megköveteli a szabadságot, hogy ki-k megdöntse alapvető döntését a vallásos hit, illetve az istenhit, valamely vallási közösség mellett vagy ellen, esetleg alkalmasint egy vallás nélküli közösséghez csatlakozzék. Ennek a szabadságnak megteremtése és biztosítása egyszersmind a vallásoknak, így a kereszténységnek is érdeke. S épp erről a szabadságról van szó a zsinati nyilatkozatban.

A nyilatkozat jelentősége

Feltehető a kérdés: miben áll a tanításbani fejlődés a vallásszabadságról szóló nyilatkozatban? Ha csupán néhány gyakorlati kérdésre gondolnánk — például az egyház lemond több hagyományos közeleti privilégiumáról, vállalkozik a nem katolikus vallási közösségekkel a dialógusra, közérdekű együttműködésre stb. —, akkor, az említett feladatok fontosságát szem előtt tartva, még nem mértük volna fel a nyilatkozat valódi jelentőségét. A zsinat anélkül, hogy a vallási közömbösséget hirdető túlzó liberalizmusnak téves állítását elfogadta volna, kifejezésre juttatta, hogy a vallásszabadságról szóló megállapításai nem csupán elvi jelentőségűek, azok nem valamilyen „légüres térben” mozognak, hanem az ember lelkiismereti szabadságából folyó döntést és az ebből következő gyakorlatot tartják szem előtt. A valódi emberi, társadalmi, történeti adottságok figyelembe vétele nélkül az emberi szabadságról csak elvont, eszmei megállapításokat lehet tenni. Az emberi személy méltóságának tiszteletben tartása nemcsak egy belső, lelkiismereti aktus, hanem annak kifelé, a közösségi, társadalmi életben való jogos megnyilatkozásait is figyelembe kell vennie.

Mindezek után a következő megállapításokat tehetjük:

1. A katolikus egyház a II. Vatikáni zsinaton első ízben nyilatkozott hivatalosan — a történelmi helyzetet és távlatokat is szem előtt tartva — a vallásszabadság kérdéséről. Hangoztatta, hogy a szabad emberi döntéseknek nemcsak a belső, lelkiismereti, hanem a külső, társadalmi fórumon is helyet kell adni.

2. A nyilatkozatban az egyház saját elveit, mindenekelőtt a ki-nyilatkoztatásban fellelhető tanítását tartotta szem előtt. A hitünk által felismert és elfogadott igazság nem szenvedhet csorbát, de akadályozója sem lehet mások szabad döntésének és az e döntésből fakadó, a legalapvetőbb erkölcsi normákat mindig tiszteletben tartó gyakorlatnak.

3. Az igazság és szabadság egymással szemben soha nem játszható ki. Az egyház ügyvédje kíván lenni az emberi szabad döntés jogának csakúgy, mint a saját maga által felismert és vallott igazságnak. Ugyanakkor az igazság hagyományos prioritását nem adhatja fel egy szélsőséges liberalisztikus szabadság szemlélettel szemben. Meg van róla győződve, hogy az emberi méltóságból fakadó szabadság és az igazság őszinte keresése elmélyítheti, erőteljesebbé teheti az embernek önmagával és Istennel szembeni kötelezettségeit.

4. A vallásszabadság és a vele kapcsolatos tolerancia fokozott éberséget követel a ma és holnap lehetséges diktatórikus törekvésekkel szemben. De ugyancsak éberségre int az egyházon belül is. A restaurációs szemlélet, a zsinat előtti gondolkodás — ha talán nem jelentős mértékben —, de jelen van, és ma is hat az egyházban. A szűklátókörűség ma is szedi áldozatait.

5. A zsinat erkölcsi kötelezettségként kezeli, hogy az embereknek őszintén keresniük kell a vallási igazságot. Számos kommentátor szerint ez bennfoglaltan azt is jelenti, hogy ez az őszinte keresés az embereket elvezetheti Isten igazságának felismeréséhez.

* * *

Vö. *A katolikusok hite*,
SZIT, 1991. 140.

A vallásszabadság-nyilatkozat kidolgozása küzdelmes és nehéz volt, de gyökeres fordulatot hozott vallási téren a „legendás” katolikus intoleranciával kapcsolatban. E megnyilatkozás voltaképp visszatérés volt az Evangéliumhoz, amely a hithez való csatlakozást és a vallási gyakorlatot szabad aktusként mutatja be. A nyilatkozat nyomán talán kissé jobban leszünk képesek rá, hogy meglássuk azokat a közös értékeket, melyek a különféle valláshoz tartozó embereket összekötik, s hogy tiszteletben tartsuk az ember személyi méltósága, személyes joga alapján meghozott szabad lelkiismereti döntéseket.

A katolikus egyház a zsinaton e nyilatkozat közzétételével fontos lépést tett saját és az emberiség békés, szabad jövőjének kibontakoztatása felé. Azon az úton tette meg az első lépést, melyen tovább kell haladnia.

Prohászka és/vagy a II. Vatikánum

KONCZ LAJOS

A felvidéki Korompán született 1919-ben. A Hittudományi Főiskolát Budapesten végezte. 1971-től teológiai tanár az egri Hittudományi Főiskolán és az egri tanárképző főiskolán. Több hittudományi könyvet írt. Tudományos életművéért 1994-ben Szentgyörgyi Albert-díjat kapott.

Az apostol

Egyháztörténetileg páratlan, de legalábbis ritka jelenség, hogy egy elhunyt főpásztor számára hívőszerege, nemzete külön templomot épít hamvainak befogadására és emlékének ápolására. Ez történt Prohászka Ottokárral 1927-es halála után. A székesfehérvári emléktemplom síremlékének felirata megpróbálta szavakba is tömöríteni azt a megrendítő felismerést és hálás tudatot, amit a nagy püspök jelentett a magyar egyház és az egész nemzet számára századunkban: „*Magyarország apostola és tanítója*” (*Apostolus et praeceptor Hungariae*).

Valóban az *apostol*, az *apostolság* a legkifejezőbb összefoglalás, jellemzés Prohászka püspök életművével kapcsolatban. Ennek az apostolságnak — úgy tűnik — hiányzik konkrét, fogalmi behatároltsága. Mint ahogy földrajzilag sem voltak határai, mert Pozsonytól Csíkszeredáig, Kassától Újvidékig szinte minden város, nagyobb település hallhatta Prohászka lelkesült evangelizációját, felrázó szónokatait. Egész életét áthatotta ez az apostoli szellem: a teológiai katedrákon (Esztergomban és Budapesten), a Tudományos Akadémián és publikációiban, könyveiben éppúgy, mint a közéleti küzdelmekben vagy aprócska falvak bértőlalásain és az Egyetemi-templom országos szószékén.

A jövőt formáló teológus

Az apologéta

Működésének első másfél-két évtizedében (1890-től), amely legalkotóbb korszaka volt, főképp *teológusként* teljesítette ezt az apostoli szolgálatot. Intellektuális szinten vállalta a küldetést, hitének, az igazság örömeinek megosztását embertársaival. Prohászka tökéletesen felkészült teológus volt, biztos világnézetének győzhetetlen igazságában és az evangéliumi ígéretben is: „Az igazság tesz szabaddá titeket”. Ugyanakkor felismerte a kor szellemi veszélyeit, az Istentől elidegenedett kultúrát, világnézetet. De volt bátorsága párbeszédbe lépni képviselőivel, próbálta megérteni a bennük foglalt igazságmagvakat, s aztán összhangba hozni a keresztény világnézettel.

Jn 8,32

Teológusként a szónak legmodernebb értelmében *apologéta* volt — annak ellenére, hogy 1904-1905-ben a budapesti egyetemen a dogmatikai tanszék professzoraként tanított. „Modern” tudás, azaz mindama tudás birtokában volt, amire ez az alig százéves

teológiai tudományág eljutott. Ez főképp a korra való hangoltságot jelentette; ezért idézte 1899-ben *Mire kell ma a teológiában súlyt fektetni?* című tanulmányában helyeslőn egy kortárs mű előszavának programját: „Legfőbb törekvésem a korszerűség, mert ha a világra üdvös befolyást akarunk gyakorolni, úgy a kor szükségleteire folytonosan tekintettel kell lennünk. A korszerűség a legfőbb követelmény (...) A keresztény igazságoknak az életben kell érvényesülniök, éspedig minden téren, mert különben az emberiség vallja kárát; azért szükséges a korszellemet, a kor hibáit, tévedéseit és bajait alaposan ismerni és tekintetbe venni”.

Prohászka páratlan apostoli és missziós hivatástudattal fordul az Istentől elpártolt emberiség felé, de nem az igazság birtoklásának fölnyélével vagy lenéző szánalommal, hanem mélységes emberi együttérzéssel: „Voltunk-e már apostolai az elidegenedett kultúrának, kik égni, felvilágosítani, megérteni, melegíteni, alkalmazkodni, szólni és szeretni tudnak? Ezekre van szükség!” — olvashatjuk a drámai felhívást a *Modern Katolicizmus* első fejezetében. „Nem boldog a modern ember, (...) segítsünk a profán kultúrában ki nem elégített lelkeken, igaz, mély pünkösdi hitünk öserejével és melegével!”

Modern Katolicizmus: A zsinat előfutára

Nyitás a világra

E korigényt kívánta szolgálni Prohászka a *Két világnézet* című értekezéssorozattal a Magyar Sionban (1902), illetve ennek könyvváltozatával a *Diadalmas világnézettel* (1903). Lelkipásztori programot pedig a *Modern katolicizmus* című művével adott 1907-ben mint Székesfehérvár új megyés püspöke. E mű Prohászka pályájának derekán született: nagy lelkipásztori látomás és koncepció e program arról, hogy milyen irányban kell vezetni és formálni a magyar jövődőt hordozó hívek vallásosságát. A maga nemében egyedülálló műfaj; kortabló szellemi irányzatokról, a tényleges vallási helyzetről, hiányosságokról, de egyúttal a jövő igényeinek, irányvételének és szükségleteinek rajza is. Külön figyelmet érdemel stílusa, amely e műben tárgyilagosabb, visszafogott, lényegre- és célratörően világos, „líraiság” nélküli, de változatlanul dinamikus. A figyelmes olvasó a II. Vatikáni zsinat több korszakváltó eszméjét ismerheti fel benne. Próféta előrelátása örömmel tölti el mai olvasóját is.

Elsőként a *modern világ felé való nyitás*, megértés és szolidaritás programjára figyelhetünk: „Közelebb kell hozni az egyházat a világhoz (...) Nem az elvonulás, nem az elzárkózás, nem a zsémbes gubbaszkodás képezi az egyház helyes programját...” — írja. Le kell gyűrni a „világiszonyt”, hogy „ne fázzunk a modern élettől s az új viszonyok közt is feltaláljuk magunkat...” Ugyanez a Zsinat fogalmazásában: „A hívők a legszorosabb egységben éljenek kortársaikkal, iparkodjanak megérteni gondolkodásmódjukat és ér-

¹ Lásd részletesebben
Szabó Ferenc: *A
teológus és hitvédő
Prohászka in: Modern
Katolicizmus* 402-411.
Vö. *Tudományos
kérdések* című fejezettel

A világi hívek szerepe

zészvilágukat, amint az a szellemi kultúrában megmutatkozik. Az új tudományok és felfedezések által nyert ismereteket kapcsolják össze a keresztény erkölccsel és tanítással, hogy lépést tartsanak a természettudományos tájékozottsággal és szüntelenül haladó technikával." *A Modern Katolicizmus Öntudatos vallásosság* című fejezete ugyancsak ilyen nyitottságot hirdet: ki kell fejleszteni képességeinket, fel kell használni a technikát, humanizálni kell a világot, és meg kell szabadulni a nyomortól és bajtól. Mintha csak Teilhardot vagy zsinati konstitúciót olvasnánk: „A történelemben először immár valamennyi népnek meggyőződése, hogy a kultúra és civilizáció áldásait ki lehet és ki kell terjeszteni mindnyájukra.” „Új humanizmus születésének vagyunk tanúi, amelyben az számít embernek, aki vállalja a felelősséget az embertestvérekért és a történelem alakításáért.”

Prohászka elismeri továbbá a tudományok és általában a világi dolgok jogos autonómiáját; Szentírás-magyarázatában pedig (például a teremtés-elbeszélésnél) vallja, hogy a szent szerzők nem természettudományos ismereteket akartak közölni, hanem üdvösségünkre vonatkozó igazságokat. Szent Ágostonra hivatkozik, aki „a Genézisben nem betűt, hanem eszmét keresett”.¹ Figyelemre-méltó a tudomány iránti nyitottsága: „Nagy szívvel kell fogadnunk, ami jót találunk, vívta ki azt bár akár a protestáns biblia-magyarázat, akár a vallástudomány vagy filozófia”.

Prohászka éles szavakkal bírálta az egyháziak maradiságát, passzivitását, sürgette a népnyelv bevezetését a liturgiába, a világiak jogait az egyház életében: „A laikus a kereszténységben nem az a profán elem, melytől a klérus borzadjon; a házasság nem az a tisztátalan, kire a zárdaszűz sajnálkozva letekintsen; mi mindnyájan — az Apostol szerint — szentek, választott nép, királyi papság vagyunk; arra hivatva, hogy apostolkodjunk, buzgólkodjunk, térítsünk, neveljünk, tanítsunk. Kivált a mai világban lesz ez a hivatásunk, mikor a lelkipásztorkodás eddigi keretein messzi túlcsap(...)Ne tartsa magát a laikus az egyházban másodrendű katolikusként! (...) A 20. század hullámozó tengerén küzdő egyháznak millió és millió szívre s kétszerannyi kézre van szüksége.” E világiakra vonatkozó értékelésnek általánosabb és mélyebb társadalmi hátterét is érzékelte Prohászka, mikor az *Egyháziak érzületünk* című fejezetben „az alsó néprétegeknek öntudatra-ébredéséről” és „nagykorúsításra való törekvéséről” teljes megértéssel ír, és e nagykorúságnak konzekvenciáit is levonja: „ennek megfelelően kell intézkedni hagyni a népet is”. S hozzáteszi: „Ezt értem én demokrácia alatt, s ez a népszellem okvetlenül meg fog nyilatkozni az egyházban is.”

² E műve csak 1907-ben jelenhetett meg. A Schütz Antal szerkesztette 25 kötetes *Összes műveiben* (ÖM 1928-29) sem kaphatott helyet az index miatt. Csak nyolcvan év után kerülhetett újra nyomtatásba *Modern Katolicizmus* címmel. (Szent István Társulat)
E kiadvány kísérő írásainak anyagából jelen tanulmányunkban is merítettünk.

³ Vö. Hölvényi: *Adatok Prohászka három művének indexre vételéhez*, Vigilia, 1978/1.

Az indexre vétel okai

Az előbbieken alapján tökéletes rejtélynek tűnik, hogy a Szentszék 1911 júniusában indexre tette Prohászka e művét. Az *intellektualizmus túlhajtásai* című akadémiai székfoglalóval (1901) és a *Több békeességet* című kisebb cikkel együtt.² A legutóbbi időkig az volt a feltételezés, hogy nagyobb kifogást a székfoglalói tanulmánnyal kapcsolatban emeltek, melyben Prohászka erőteljes kifejezésekkel marasztalta el a ráció túlzásait, s a fogalmi megismerésnél többre értékelte az átélést, intuíciót. Ezzel a modernizmus agnoszticizmusát látszott képviselni. Ő maga is sajnálkozva ismerte el, hogy ismeretkritikai szempontból félreérthető sarkítások találhatók e művében. A *Modern Katolicizmus* ugyanis már 1907-ben megjelent, s Róma négy évig hallgatott, pedig ugyancsak 1907-ben látott napvilágot X. Piusz *Lamentabile* kezdetű, a modernizmust elítélő dekrétuma, majd két hónappal később egy nagy enciklika ugyanerről, úgyhogy Prohászka „modernkedése” és bizonyos szavai, tételei keltettek rosszallást a világegyház központjában.

E találgatásokra hagyatkozhattak csak a kutatók hatvan éven át (ugyanis az Index Kongregáció nem közli a kifogásolás okait), míg elő nem került Bécsben, az egykori osztrák-magyar levéltári anyagból egy bizalmas diplomáciai okmány.³ E jelentésben Róma, 1911. június 19-i keltezéssel a monarchia vatikáni nagykövete tájékoztatja külügyminiszterét Prohászka indexre-vételének okairól (az információt a tilalmat aláíró P. Esser titkártól szereztve): „A *Modern katolicizmus* című kiadvány (...) halmaza a modernista fejtegetéseknek, mind tartalmilag, mind a bizonyításmódját s a használt kifejezéseket illetően. Minden hemzseget a modernista jelszavaktól, míg a legelső és legfontosabb tényezőkről: a lelki tökéletesedésről, a természetfeletti kegyelemről és kegyelemeszközökről csak nagyon szóróványosan történik említés. Ebben, valamint az intellektualizmus túlhajtásaival foglalkozó tanulmányban azonkívül az ember igen gyakran valódi keverékét találja a sokat mondani akaró, de igazában semmitmondó frázisoknak.”

A II. Vatikánum hangjaival a fülünkben a mai olvasó számára bizony érthetetlen ez a nyilatkozat, különösen a *Modern Katolicizmus* állítólagos halmozott, „hemzsegető modernista jelszavairól”. Vagy talán itt nyílik lehetőség a rejtély megértésére. Rómában akkortájt, XIII. Leó nyitása után, IX. Piusz restaurációs törekvései nyertek teret, és gyanakodva fogadtak minden reformsürgetést és újszerűséget. A hagyományos skolasztikus nyelvezet például ennek megfelelően szinte kötelező volt a korabeli teológiai munkákban. Új terminusok, létszerűbb, szabadabb, dinamikusabb fogalmazások, a modern stílus már önmagukban is gyanakvást keltettek. E téren pedig Prohászka újító volt a javából! Az is valószínű, hogy e sajátos, egyedülálló prohászkai stílusnak olaszra fordítása nem volt könnyű feladat az esztergomi Vigilantia-bizottság szá-

mára, s nem biztos, hogy az eredeti mondanivalónak minden árnyalatával megbirkózott. És akkor — kényes kérdésekben — már kis fordítási félrecsúszások, vagy például külföldi modernistáktól átvett terminusok (esetleg tudatos) kölcsönvétele is végzetes félreértésekhez vezethetett. Prohászka is elismerte e lehetőséget, és Schütz megállapította az okot is: a Püspök abban az időben már olyan lázas apostoli munkát végzett, hogy a teológiai helyzet alakulását nem tudta nyomon követni, és teljesen gyanútlanul aknamezőre lépett.

További probléma, hogy Prohászka jóhiszemű gyanútlanlansága részben a hazai helyzetre is kiterjedt, s az ezzel való szembesülés — az indexre tétel nyomán — megrázó csalódással járt számára. Gergely Jenő legújabb Prohászka-könyve tár föl ezzel kapcsolatosan eddig nem ismert mozzanatokat (például a prímási levéltár anyagából), de intrikák szövevényét, emberi gyarlóságokat is. A hivatalos eljárás jogi látszata persze biztosítva volt, hiszen a X. Piusz által 1907-ben elrendelt egyházi Vigilantia-bizottságot (a modernizmus felkutatására) Esztergomban is felállították, s ez a bizottság tett feljelentést Rómában Prohászka ellen, bár valószínűnek látszik, hogy csak később, 1910-ben (az *Intellektualizmus túlhajtásai* című előadás és kiadvány után), s Róma utasítást adott a szabályszerű eljárás lefolytatására. A Rajner helynök-segédpüspök vezetése alatt álló tizenegy tagú bizottságban voltak Prohászka haladó felfogásának régebbi ellenzői, de egykori esztergomi tanítványai, sőt bizalmas lelki gyermekei is; köztük például a két olaszra fordító kulcsembert, Andor György irodaigazgató és Pécsi Gusztáv esztergomi dogma-tanár. De Gergely feltérképezése szerint a magyar Püspöki Karnak is legalább fele az indexre tétel elérése érdekében dolgozott (amire még visszatérünk).

Egy két hónappal későbbi diplomáciai jelentés az ügy római továbbgyűrűzéséről is beszámol: „Mgre Csiszárík (követségi tanácsos — búcsúlatogatása alkalmával) P. Esser előtt rámutatott arra a nagy megmozdulásra, melyet dr. Prohászka sértő megrendszabályozása Magyarországon kiváltott, és nyomatékosan tanácsolta, hogy az ügyet — a kilátásba helyezett újabb rendszabályokkal — tovább ne élezzék.” E rész lezárásául a leghatározottabban leszögezhetjük, hogy a tartalmi lényegét illetően Prohászkanak semmi köze nem volt a modernizmushoz, ahogyan ez mára egyértelműen tisztázódott és bizonyítást nyert, főleg Belon Gellért, Rezek Rómán és Szabó Ferenc tanulmányainak köszönhetően.⁴

⁴ *Modern Katolicizmus*
III. rész 385-415.

Az index után

Úgy tartják, hogy Prohászka az index után igazában már nem talált magára. Ezen a véleményen van Gergely Jenő éppúgy, mint Schütz Antal. Miután a Szentszék hivatalos lapja szerint is (június 13-i kelettel) a püspök „dicséretesen alávetette magát” Róma döntésének,

visszavonultabb, csöndesebb lett, kevésbé harcias és szókimondó. 1911 nyarától kezdve megjelennek Prohászka naplójában egészségi problémákról utaló bejegyzések (álmatlanság, gyomorpanaszok). A belső és külső elbizonytalanodás, az óvatosság is észlelhető a továbbibban magatartásában. Túlzónak érezzük a megállapítást, hogy nem talált volna többé magára; inkább érettebb, higgadtabb lett. És még inkább érezte, mennyire egyedül van...

Prohászka és Samassa

E magáramaradottság a püspöki karon belül is — 1905 végén történt kinevezése után — jellemezte helyzetét (egyetlen kivétel szinte csak Majláth erdélyi püspök volt, aki például az index idején is kiállt mellette még Rómában is). A reform-gondolatairól és harcos cikkeiről már jól ismert püspök a karon belül szembe találta magát az „integristák” konzervatív, többségi csoportjával, élükön Samassa egri érsekkel. Közismert epizód Prohászka életéből, hogy amikor első hivatalos tisztelgésre püspökként Egerbe érkezett, az öreg érsek szemébe mondta: „Én önt indexre tétetem”. Prohászka önérzetes válasza ugyancsak ismert: „Azt szeretném én látni”. Az előzmény, hogy Prohászka még esztergomi korszakában alaposan megkritizálta az érsek egy főrendiházi felszólalását a Magyar Sionban *Samassa érsek beszédének filozófiája* címmel:⁵ „Mi tűrés-tagadás, az érsek beszédét a katolikusok meghökkenve fogadták; mintha idegen s nem katolikus nyelven szólt volna; egyes állításait nyíltan kifogásolták, (...) hogy az egyházi tannal ellenkeznek. Kiváltképp azon akadtak fönn, hogy a vallásról egyre csak mint vallási érzelemről beszél, ami a vallást mintegy az érzelem és ösztön (...) bizonytalan régiójába utasítani látszik. Fönnakadtak azon is, hogy a vallásos érzelmet az erkölcsi érzelemtől elválasztja (...) Fennakadtak mindezekben azért, mert e nézetek a bulvárlapok és kávéházak filozófiáján tengődő közönség frazeológiájából valók”. E bevezetés után tíz oldalon át ízeke szedi a beszéd tételeit, és kimutatja tarthatatlanságukat a katolikus hit és teológia szempontjából. Ezt a kritikát egy vidéki, harminchat éves teológiai tanár merete elkövetni az érsek ellen. A következmények már a történelem groteszk irracionálisához tartoznak: az helyeztetik majd végül is a vádlottak padjára modernizmus címén Rómában, aki az ortodox tanítást kérte számon az érsektől. S az lesz az indexre tétel fő szorgalmazója, aki ebben a kioktatásban részesült ország-világ színe előtt — tipikusan modernista tézisei miatt. Még egy alkalommal foglalkozik Prohászka Samassa személyével; 1898-ban a keresztény Néppárt elleni állásfoglalás miatt marasztalja őt el.

Ez utóbbi adalékból kezd kitérni, hogy igazában nem személyes félreértés állt fenn kettejük között. A feszültségnek sokkal mélyebb a forrása. Mindketten reprezentánsai egy századeleji magatartásnak — a reformokat, haladást sürgetők és a konzervatív erők összecsapásában. Prohászka esztergomi éveitől elkötelezte magát a reformok mellett, és Schütz fogalmazásában „a jozefiniz-

⁵ ÖM 20, 154-165.

mustól kikezdett és liberalizmustól kilúgozott magyar egyházi életbe ismét lelket akart verni XIII. Leó szellemében”,⁶ tehát a szociális gyakorlati reformok terén is. A szociális kérdés volt a legerősebb ütközőpont a két álláspont között.

⁶ ÖM 20, Bev. V.

Csernoch primás jó érzékkel és bölcs vezetéssel igyekezett a püspöki karon és magyar egyházon belül biztosítani az egyensúlyt, de azért időnkint erősek voltak a feszültségek. Az indexre-tétel után például, ha nem is azonnal, de végül is a püspöki kar Prohászka mellé állt; az egyházmegyei körlevelek az indexre tételt nem közölték le (kivéve Samassa érseket, aki óvta híveit Prohászka nemcsak betiltott, de bármilyen művének olvasásától is). Csernoch javaslatára a püspöki kar az 1911. novemberi konferencián „változatlan ragaszkodását és nagyrabecsülését” fejezte ki a fehérvári püspök iránt. Az index-ügy végleges lezárásának tekinthetjük, hogy amikor Prohászka 1913 szeptemberében megjelent kötelező ad limina látogatáson a Szentatyánál, a történetek miatt sajnálkozását és hódolatát fejezte ki, mire X. Piusz biztosította, hogy előtte tisztán áll.

Az ökumené prófétája

Prohászka arculatát és prófétai karizmáját még egy vonással ki kell egészítenünk, melyre világi körből is felfigyeltek, és ma — az ökumenizmus idején — mint mélyen és messzelátóan progresszív magatartást értékelnünk kell. Ez Prohászka lojalitása — elvben és tényleges kapcsolatteremtésben az elszakadt keresztény egyházakkal. Amikor az esztergomi Vigilantia-bizottság hivatalosan és részletekbe menően tárgyalta Prohászka teológiájának problémáját, az 1911. február 9-én felvett jegyzőkönyv 2/a pontjában „dogmatikailag kifogásolhatónak” minősítette a *Több békességet* című 1910-es karácsonyi cikkében a következő kitételt: „Az orosz egyháztól a szentség karizmáját nem tagadhatjuk meg.” Ez ma a Zsinat teológiája alapján a legteljesebben vállalható és vállalandó tétel az ortodoxiáról.

A protestánsokkal kapcsolatban pedig Prohászka elvi programja — Gergely megfogalmazásában — a következő volt: „Hidat építeni Debrecentől Fehérvárig!”⁷ A legmarkánsabb dokumentum a már ismert diplomáciai jelentésből való vádpont (az esztergomi jegyzőkönyvben is úgy szerepel): „P. Esser arról is nagyon elítélően nyilatkozott, hogy Prohászka püspök egy elhunyt kálvinista ravatalánál (Kaas báró, 1910) beszédet mondott (...) Vette magának a bátorságot, hogy nyilvánosan kijelentse: az elhunyt az ő fegyvertársa volt a jóért folytatott küzdelemben, s így biztosan reméli, hogy az elhunyt a szentek közösségébe tartozik. S ezt olyan ember koporsójánál mondta, aki szoros kapcsolatban egy katolikus püspökkel nem vette a fáradságot, vagy merszet, hogy a katolikus igazságról nyilvános katolizálással tegyen tanúságot.” Fél századdal megelőzve a Vatikánum tanítását: „A Szentlélek min-

⁷Vö. Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890-1950)* 27.

denkinek (minden jószándékú embernek) ad módot arra — Isten tudja miképpen — hogy a húsvét titkában részesedjék.”

GS 22

Prohászka az index stigmáját egy életen át volt kénytelen viselni, sőt még halála utáni sorsára is hatással volt. A püspök szentté avatásának megindítására az igény ugyanis közvetlenül halála után „a plebiscitum spontaneitásával” (Schütz) tört elő a hívek lelkéből, de minden igyekezet megtört Esztergom ellenállásán. Serédi bíboros mint Gasparri államtitkár „jobbkeze” és magyar tanácsadója minden jel szerint közreműködött az index-ügyben Rómában. 1945-ös halála és a „fordulat éve” után pedig egészen más okokból nem lehetett Prohászka-val foglalkozni. Az index intézményét a Zsinat utáni egyház a Hittani Kongregáció 1966. június 14-i dekrétumával megszüntette. De az igazi rehabilitációt és igazolást Prohászka nem e jogi aktussal, hanem már előtte nyerte el a II. Vatikáni zsinat szellemiségével, amely az évszázad pünkösdjé lett.

Szakos püspök összefoglalása szerint Prohászka „hatalmas nyitás volt századunk elején — teológiai, szociális és pasztorális fel fogásban egyaránt (...) A II. Vatikánumnak szinte minden fő témáját megpendítette. Annyira »modern« volt saját korában, hogy csak a Vatikánum tudta igazában magáévá tenni és ezzel rehabilitálni”.⁸ Ezért meggyőződésünk, hogy különösen most a hazánkban elkezdődött egyházmegyei zsinatok idején érdemes nagyobb figyelmet fordítani a prohászkai örökségre, mert gazdagságából, vallási helyzetünk felméréséhez és feladataink megtervezéséhez sok tanulságot és inspirációt meríthetünk.

⁸ *Modern katolicizmus,*
Előszó 10.

Fejezetek Prohászka-ról

Az Élet Prohászka-száma

Született 1937-ben, Budapesten. Irodalomtörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi írását 1995. 3. számunkban közöltük.

1918. október 13-i számában ünnepelte az Élet Prohászka 60. születésnapját. A katolikus hetilapnak indulásakor főmunkatársa volt, amint a lap főszerkesztője írta: országosan ismert nevét adta célkitűzéseinek sikerre viteléhez. „Nem Prohászka csatlakozott hozzánk — így Andor József —, mi vettük kölcsön egyéniségének és programjának súlyát, s nagy adósságunk letörlesztésén verejtékezünk tíz év óta.”

Megéreztethet valamit az ünnepelt tekintélyéből az a néhány kézírásos sor is, amelyet Gyulafehérvárról Erdély kitűnő, ugyan csak köztisztviselőként álló püspöke, Majláth Gusztáv küldött: „Külföldön hálával tartozom az isteni Gondviselésnek, hogy áldozópapságom első decenniuma Prohászka Ottokár közelében folyt le. El sem mondhatom, mily jótékony hatással volt reám apostoli egyszerűsége, örökké vidám kedélye, szónoklatainak tüze, türelmes, megértő lelki vezetése. Ő volt az, aki a lelki élet mélységeinek, örömeinek a megértésére vezetett, példájával a lelkeknek, a népnek s a szegényeknek szeretetét szívembe véste, a papi hivatásnak megbecsülését bennem fokozta, Istenért végzett munka egyedüli nagy értékére rámutatott, betegségemben bizalmat öntött belém, s megtanított arra, hogy az időt jól felhasználjam, és a szép természetet rajongva szeressem.”

Prohászka pályakezdése

Nincs miért csodálkoznunk a hang bensőségessége, megbecsülő szeretete miatt. Amikor Prohászka 1882-ben a bölcsélet és a hittudományok doktoraként befejezte római tanulmányait, Simor hercegprímás azonnal fölsírmerte kivételes tudását és elhivatottságát. Az előző évben fölszentelt fiatal pap mindössze két hónapig működött segédlelkésként Csáky Kálmán Esztergom-belvárosi plébániáján, innen a prímás szinte tüstént az érseki papnevelő intézetbe helyezte. A liceumon latint és görögöt, az akadémián a lelkipásztorkodást és az ágazatos hittant tanította, végül a teológusok lelkivezetője lett, s éppen a későbbi gyulafehérvári püspökkel látott neki a papnevelés megreformálásának. Tevékenységüknek oroszlánrsze volt abban, hogy a század elején eltökélt lelki életet élő, cél- és öntudatos fiatal papok kezdtek munkálkodni a lelkek visszahódításáért. Prohászka Esztergomban kezdte országos hatású munkásságát a hazai értelmiség lelkiségének elmélyítéséért. Nemcsak könyveinek (*Föld és ég*, 1902; *A diadalmas világnézet*, 1903), a Magyar Sionban írt tanulmányaival és bírállataival (2600 oldalnyi szöveg!) szolgálta nagy célját, hanem a férfiak számára 1901-ben elkezdett s az Egyetemi templomban tartott konferenciabeszédeivel is. Utóbbiaknak akkora hatásuk volt, hogy hamarosan az egész országot bejárta új és új meghívásoknak téve eleget.

1905-ben nevezték ki székesfehérvári püspöknek. Első főpásztori szónoklatában így fogalmazta meg programját. „Dolgozni jöttem. Dolgozni akarok a züllésnek indult magyar nép megmentésének nagy napszámában, a kor bágyadtságától beteg lelkeknek meggyógyításán, a szenvedélyek lázától elgyötört bűnösök megtérítésén. Mindezt Jézus nevében, Jézus erejével.” S amint Vass József bizonyítja *A püspök* tevékenységét bemutató tanulmányában, dolgozott is fáradhatatlanul, döbbenetes energiával. Nemcsak egyházmegyéje ügyeit intézte, ott találjuk sok tudományos, szociális és társadalmi intézmény vezetőségében is, amelyek működéséhez nemcsak nevét adta, hanem beszédeivel, leveleivel lelki irányultságukat is befolyásolta. Tagja volt a Petőfi Társaságnak, a Magyar Filozófiai Társaságnak, a Szent István Akadémiának, a Magyar Tudományos Akadémiának, egyházi elnöke a Szociális Missziótársulatnak, elnöke az Országos Pázmány Egyesületnek, a nőkereskedés ellen alapított egyesületnek, alelnöke a Katholikus Népszövetségnek, védnöke az Aquinói Szent Tamás Társaságnak!

Az Élet ünnepi számában az egyik legérdekesebb írás Prohászka nyelvéről, stílusáról, annak forrásairól szól. (Brisits Frigyes: *Prohászka nyelvesztétikája*) Nagy költő-kortársa, Ady Endre a líra nyelv-újítója, Prohászka a lelkeség nyelvée. Szimbólumok sokaságával élt, költői képekkel tette szemléletesebbé mondanivalóját. A stílus volta képp nemcsak a kifejezőmód formai elemeit jellemzi, hanem inkább a nyelv, a személyiség és az általa képviselt eszmények szintézisét jelenti. A térítő, Isten létének titkaiba merülő Prohászka istenélményét természetesen kora stílusideáljának megfelelően, egész magas színvonalon szólaltatta meg, felszabadító hatást gyakorolva nemcsak az imádság, hanem a keresztény tudományosság nyelvezetére is. Ez utóbbi neki köszönhetően ismerte föl, hogy Istenről, Krisztusról nemcsak logikus rendezettséggel lehet eredményesen szólni: a hit lényegéről sokszor többet mond a költő, aki átéli és megsejti a tapasztalati valóságon túl rejlő titkokat. 1918-ban megjelent, sok vitát keltő könyvében, a *Kultúra és terrorban* így fogalmazta meg magatartása lényegét: „Különböztetnünk kell kultúra között, mely termelés, gépek, gyárak, forgalom, komfort, ágyúk, mérgek, gázmaszkok — és kultúra között, amely szellem és élet, lélek és erkölcs, és az emberélet legnemesebb, legtartalmasabb alakulása.”

Ez a kultúrafogalom mai szemmel talán vitatható. Ám tegyük hozzá: a költő Prohászkanál kevés élesebb szemű kritikusa volt korának. Elsők között ismerte föl e század egyik súlyosabb betegsége az elidegenedés tüneteit, s azt is világosan látta, hogyan manipulálják az egyszerű embereket különféle hangzatos jelszavakkal, üres ígéretéssel. Nagy célja szerint a hamis tudatot meg kell szabadítani minden ráakódott tehertől, s meg kell teremteni a gondolatoknak, elhatározásoknak és tetteknek azt a formáját, amelynek hitelét és dinamikáját a kereszténység adja meg. Ahogy az Élet ünnepi számában ismertetett műve bevezetésében írta:

„Megrendülve állunk, s akárcsak rongyok volnának, lefoszlanak lelkünk körül a kultúrálmaink. Búsulunk, hogy így hittünk, s annyit csálódtunk, de aztán revideálnunk, s látjuk, hogy a jelszavakból mi igaz, mi nem, s miután alaposan megrostáltuk a sok törmeléket, keresünk valami új kifejezést gondolatainknak, s valami új s igaz programba akarjuk foglalni törekvéseinket és reményeinket.”

Tragikus, hogy a magyarság erre az „új útra” is megosztva lépett. A kor legjobbjai világosan látták a szellemi és gyakorlati megújulás szükséges voltát. De nem együtt keresték azt, hanem kibékíthetetlen ellenfelekként. Alighanem innen erednek azok az ellentétek, amelyek máig sem enyhülnek, s amelyek következményeképp manapság is inkább van hitele a jelszavaknak, mint az igaz programoknak.

Prohászka Ottokár szobrának avatása a Károlyi-kertben

Prohászka halála után nem sokkal megfogalmazódott az a gondolat, hogy emlékét művészi szoboralkotással kellene megörökíteni az Egyetemi-templom közelében. Itt mondta el ugyanis a főváros férfitársadalmát felrázó, Budapest lelki életének új irányt adó beszédeit, s itt érte 1927. április 2-án a végzetes agyvérzés, amely miatt nem tudta befejezni prédikációját. A szoborbizottság hamar felállt Wolff Károly vezetésével, s megkezdődött az országos gyűjtés, amelynek adminisztrációs munkáját minden térítés nélkül az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga tagjai vállalták magukra. A helyszínben, a Károlyi-kertben, hamar megállapodás született. Fülöp Géza terve mutatkozott legmértékűbbnek a püspök emlékeztetéhez. Közben egy másik bizottság is elkezdte tevékenységét, ennek élén Csitáry Emil, Székesfehérvár polgármestere állt. E testület szervezte a Prohászka Ottokár fogadalmi emléktemplom építését.

1934. június 6-án vitték a szobrot a Károlyi-kertbe, s nem kis nehézségek árán felvontatták talapzatára. A Nemzeti Újság másnap fényképet közölt az elkészült és helyére került műalkotásról. (A másik fotón Mussolini látható, amint jellegzetes pózában önkéntesekhez szónokol a római Garibaldi-ünnepségen. Minő ellentét!) A szobor ünnepélyes felavatására június 17-én, vasárnap került sor. Előtte azonban méltatások, emlékezések sora jelent meg a magyar lelkiség nagy alakjáról. Felidéztek be nem fejezett beszéde töredékeit, haláltusáját. Turi Béla arról írt, hogy a szobor leleplezése Prohászka diadalmas világnézetének ünnepe lesz, mert „a magyarság a nemzeti géniusz kiteljesedését csodálja benne, s mint a hungarizmus apostolára tekint fel rá (baljós értelmet nyert jelzős szerkezet!), kivételes emberségét és lelkiségét idézték fel jeles személyiségek, akik közel kerültek hozzá. Megszólaltatta a Nemzeti újság Brisits Frigvest, aki breviáriumot adott ki az elhunyt gondolataiból, Leúpold Antal kanonokot, a püspöki konferenciák jegyzőjét. Ő az egyházkormányzót ismerte mélyebben. Némethy Ernő regnumi plébános budapesti tartózkodásai és vakációi során volt állandó kísérője Prohászkanak, halála után kis könyvecskét írt róla. Zimányi Gyula, a Kalazantinum igazgatója Pro-

hászkat, a teológust idézte. Brisits Frigyes nemcsak Prohászka nagyformátumú alakját jelenítette meg alázatos beleérzéssel, hanem a kor érdekes, mára elfeledett eseményeit is.

Június 17-én vasárnap a Nemzeti Újság első lapján közölte Zichy János hatalmas, Prohászka egykori politikai szereplésére emlékező cikkét, amelyből megérthetjük, miért szorgalmazta annyira Károlyi Mihály a szobor eltüntetését. Zichy Nándor, a Néppárt vezetője ugyanis Károlyi egyik rokonának kerületében indította képviselőjelöltként Molnár Jánost, a párt szürke eminenciását, az Alkotmány című lap szellemi irányítóját. Az apát végül megnyerte a választási csatát, s haláláig a kapuvári kerület országgyűlési képviselője maradt. Győzelmében hatalmas része volt Prohászka magával ragadó agitációs beszédeinek.

Június 17-én kordont vontak a Károlyi-palota köré. Reggeltől egyszerű emberek sokasága rótt le tiszteletét a nemzeti színű drapériával bevont szobor előtt, de a tribünök sehogy sem akartak benépesülni, pedig előkelőségek egész sorát hívták meg a nagy eseményre. Négyen is várakoztak fogadásukra: Liber Endre, a főváros akkori alpolgármestere, Némethy Károly tanácsnok, Zsembery István, az Actio Catholica alelnöke és Pacher Béla (akiről e sorok írója semmit sem tudott kideríteni). Kínos pillanatok után végre feltűntek a püspöki kar tagjai, a pannonhalmi főapát, megjelent a kormány képviselőjében Imrédy Béla, a miniszterelnökében Bárczy István államtitkár, Albrecht és József Ferenc főhercegek, a felsőház jeles tagjai, majd Serédi Jusztinián.

A közéleti nagyságok távolléte csak a tribünöket tette foghíjas-sá, az óriási tömeg izgatottan várakozott az ünnepség kezdetére. Amikor az Egyetemi-templom órája elütötte a 11-et, a Fővárosi Zenekar eljátszotta a *Himnusz*t, majd Wolff Károly méltatta az elhunyt jelentőségét, és a szoborbizottság nevében átadta a műalkotást a fővárosnak. Budapest nevében Liber Endre vette át Fülöp Géza művét. Ezután elhelyezték a szobor talapzatán a hivatalos koszorúkat, amelyek lassacskán beborították azt. Az ünnepség hivatalos része a *Szózat*tal zárult. De hogy mit is jelent Prohászka a magyarság számára, az inkább ez után derült ki. Az előkelőségek elvonulása után ugyanis azok lepték el a szobor környékét, akik a lelki ember csodálói és adósai voltak. A szobor körüli zöld gypet elfedték a margaréták, kék búzavirágok, pipacsok, zsályák és vadrózsák, s növekvő halmaik hamarosan eltakarták a drága pálmákat és babérkoszorúkat. Bebizonyosodott, hogy Fülöp Géza elgondolása megmozgatta a szíveket. Glattfelder püspök így fogalmazta meg néhány nap múlva a műalkotás mondanivalóját: „A szobor úgy kívánja Prohászka Ottokárt ábrázolni, hogy az örök élet vizéből merít, és azt nyújtja a meggyötört, mégis reménykedő emberiségnek.” Ugyanő fogadta meg a magyar lelkipásztorok nevében, hogy a papság Prohászka nyomdokain haladva nemcsak emléke ápolását érzi kötelességének, hanem szellemi hagyatékának, a szolgálat eszményének megvalósítását is.

PROHÁSZKA
OTTOKÁR

Több művészetet a templomokba

*Prohászka a művészet
nevelő hatásáról*

Magyar Iparművészet
című lap, 1911. 1.

Közreadja: Fekete Gábor

Mily csodálatos az eszmék s az érzések járása! Eljár fölöttük is az idő s a divat; egy ideig keletjük van, aztán pedig letűnnek; egy darabig közszükségletet jelentenek, azután háttérbe szorulnak, de csak azért, hogy a pihenés s az erőgyűjtés hosszabb, rövidebb fázisai után ismét népszerűekké váljanak s kielégítést sürgessenek.

Így vagyunk a művészetnek s a műiparnak népszerűsítésével is. Régen ez nem volt igény, most azonban közszükséglet, s közszükséglet azért, mert a kultúra haladásával lelkünk is van hozzá; no meg a kezünk is győzi.

A kultúrának egyik igénye a szépség; együtt járnak, mint a lényeg és a forma, mint a fény és a színek, mint az erő és az öröm. Ahol élet fejlődik ki gazdagabb kultúrában, ott föllép a szépség kultusza is a művészet fejlődésében s a művészet népszerűsítésében. Így történt ez a vallási kultúrában is s mindenekelőtt a kereszténységben. Giotto és Cimabue idejétől kezdve a mély és bensőséges vallásosság *szép kifejezést* keresett; ezt a kifejezést az építészetben éppúgy, mint a szobrászatban s festészetben hathatósan sürgette, s ugyanakkor maga lett a géniusz inspirációjának első és legáldottabb forrása. Azonban sem e kezdetben, sem később, századokon át, a szépség uralma nem lehetett általános az egyházban sem, mert a művészet még nem foglalkozott tért a nagyvilágban úgy, hogy elhasson a kisebb városba vagy éppen faluba is!

Most azonban már ott tartunk, hogy a művészi szép kilépett a világba, hogy a műipar tért hódított oly mértékben, hogy a sokszorosító technikák tökélyesbülése folytán a művészet elhat a lakóházakba is, mennyivel inkább tehát a templomokba. Szépít ott-hont, képekkel ékesít falat, formássá tesz bútort; fejlesztője lesz a nemesebb érzéseknek, nevelője az embernek; de ezzel egyszerűsmind nélkülözhetetlen kelléke a templomnak, istentiszteletnek s liturgiának. Hirdeti a maga módja szerint, némán ugyan, de folyton az ígét, segíti az értelmet, tápot ad az érzelmeknek, magyaráz, szimbolizál; szól szemhez, fülhöz, szívhez; emel, nevel, lelkesít, buzdít, hevít s sok-sok gyönyörűséggel tölti el a lelket. (...)

Ha valaminek, hát az igazságnak, a fölségnek kell szépségbe öltözködni. Isten is így akarja; azért teremtette széppé a világot, az ő házát; azért kell szépnek lennie a templomnak is, melyről azt énekeli: ez az Isten háza s az ég kapuja.

E felfogás mellett természetesen nem lehetünk puritánok abban a tekintetben, hogy templomaink dísztelenek s csupaszok legye-

nek: nem száműzhetjük a szépet ott, hol emelkedni és hevülni akarunk.

Rászorul arra, művészetre a lélek önmaga is; neki is alakulnia s szépülnie kell; harmóniáktól tanul harmóniát, alakokon alakul. Közös pszichológiája ez a mi érzéseinknek s egész életünknek. A vallásos lelkület ugyan alapjában adva van, de azért azt is széppé és nemessé kell nevelnünk, szóval formát kell neki adnunk. Minden lélek adat is, de föladat is. Mindegyik mű, de fejlesztendő, kidolgozandó mű; mindegyik mélyebb akar lenni, ha nem öntudatosan, de legalább meg nem értett vagy félreértett ösztönei szerint. Benyomások vetődnek rá, és formálja, mélyíti, színezi a körülöttünk ünneplő szépség.

Azért hát öltöztessünk lehetőleg mindent szépségbe, nemcsak a szebb világ s környezet nagyobb értéke, hanem lelkünk fejlesztése miatt. Mondom, hogy rászorulunk, s most megismétlem, hogy rászorulunk életünk egész vonalán, lelki funkcióinkban is. A művészet színei s alakjai nélkül fogalmaink is véznák, szavaink is szárazok, vallásosságunk pedig erőltetett és szegényes. Messze, nagyon messze van minden, s az is ködben úszik; de a szépség a fölfoghatatlant is közelebb hozza s érzelmeink fölkeltése által vezet be a mélységekbe.

Neveljük így népünket is. (...) De nemcsak a művészet révén hódít tért a szépség, hanem a műipar révén is, mert a közönségszebb eszközök, a bútorok, a játékok, a használat ezer és egy tárgya is úgy készül ma már, hogy szép is akar lenni; meglátszik mindenen a műérzék nyoma.

Mennyivel kell ez irányzatnak a templomokban tért foglalnia. Kell, hogy amit ott látunk, amit ott hallunk, az mind szép legyen. Kell, hogy az ember a templomokban benyomásokat vegyen, melyek a művészet, a szépség, a forma révén hatnak rá, hogy így is neveljék és emeljék. (...)

Ez úton a művészet a vallásosságnak fejlesztője lesz, s előmozdítja majd lápos és eszményszegény társadalmunkban az ideális irányzatokat.

Prohászka Ottokárról

Irodalomtörténész, cisztercita szerzetes, tanár, az MTA tagja, az irodalomtudományok doktora.
(1890–1969)

Prohászka Ottokárral életemben mindössze csak háromszor beszélhettem. Sohasem mertem közelíteni feléje, mindig ő hajolt le hozzám. S talán jobb is volt az úgy, hogy mindvégig a hódolat messzeségének távlatában maradtam tőle. Így jobban és elmélyültebben tudtam felfogni belőle azt, ami később életem belső történetébe szövődött, s él bennem ma is tovább. De annál többet láttam. Ezek közül három eset maradt meg lelkemben egyéniségét és küldetését összefoglaló szimbólum gyanánt.

1896-ot írtak akkor. A 19. század fáradt, kivénült hullámai még ott remegtek a századforduló friss időnyílásán. Semmi sem mutatta, hogy századváltás korszaka jött meg. Az új nemzedék arculata nem bontakozott még ki sehol. (...) A levegő szinte fásult volt annak az érzésétől, hogy valaminek a végére jutottunk: csend volt, feszültség, nyugalom volt, erő nélkül. Pedig a gépek méhében már ekkor megfogant a szociális kín. A gyárak kéménye mellett égre komorlott egy eddig ismeretlen ember-árnyék, a szegény kenyér mellé új vendég érkezett, a gazdasági fejlődés küldte: a koldus. A szellemi élet horizontjain lázadó villámok lobbantak. Nietzsche Übermenschének tipró lépteit a német próza hódítóan új zenéje kísérte. Wilde Oszkár paradoxonjainak tékozló mélységeiből az életérzés ujjongó esztétikája ragyogott fel. Tolsztoj az orosz puszták végtelen melankóliájának csendjében új evangéliumot írt. Schopenhauer és Hartmann az európai ember hajójáról leszerelték a kereszténység árbocait, miután Strausz a kikötők világitótornyaiába új olajat töltött. Mindezek itt morajlottak a magyar század egén is, amelyen a századvég amúgy is kioltott minden illúziót és csillagot, s így tulajdonképpen nem sok akadályra találtak. Mindenhol egyforma munkát végeztek, felgöngyölgették és kikapcsolták a kereszténység világát a magyar intelligencia életéből.

Ilyen volt a század eleje az egész országban, tehát abban a finom, halk, dunántúli városban is, ahová 1906 tavaszán megérkezett Prohászka Ottokár. Mint kisdíák reszkető izgalommal húzódtam meg az „indóház” kijáró kapujánál. Nevét már régóta szerettem, lelkét egy egészen meg nem értett, de csodálatosan kápráztató, elbűvölő könyvéből: *A diadalmas világnézetből* szívtam magamba. Milyen lehet az az ember, akinek írása „mint a lélek lehelete reszketett át” a blázírttá vénült magyar tájakon!? Még most is fölremeg a lelkem attól a boldog izgalomtól, amikor egyszerre magam előtt láttam. (...) Talán inkább az ösztönös rajongás érzéseivel, mint tudatosan sejtettem, hogy vele egy új világ érkezett meg abba a városba s ugyanakkor az egész országba. Ahogyan

annak a városnak az intelligenciája elindult a székesegyházba, az már az ő egyéniségének, az ő életstílusának bevonulása volt a magyar közszellembe. Később ugyancsak e drága városban a szabadtanítás kongresszusán csapott össze Pikler Gyulával. Akik csak intellektuális szemlélői voltak e mérkőzésnek, azok is csodálattal írták: „Ragyogó védelme, hallatlan dialektikája a messzi középorkból Duns Scotust, a doctor subtilis-t idézték emlékezetbe.” Akik azonban két világot láttak e küzdelemben, azok hittek benne, s követték őt. Így láttam, a 20. század lelki fordulata nagy felavatásának liturgiájában először Prohászka Ottokárt, a vallásos élet új géniuszát, stílus-teremtőjét.

Második felejthetetlen emlék-élményem róla 1911. december 31. E napon temették Kass Ivort. Koporsója mellett három beszéd hangzott el: Négyesy Lászlóé, Rákosi Jenőé és az övé. Négyesy László búcsúztatója remek irodalmi ötvösmunka volt. (...) Rákosi Jenő szavaiban csupa magyar íz és velős világosság duzzadt. (...) Mind a két szónok alapjában a klasszikus retorika tanítványa volt. Még bánatuk kifejezésén is érzett a forma tiszteletadása és fegyelme. És akkor a koporsó mellől egy különös csengésű hangon szokatlan, merész metafora világított fel: „Mikor szemfödő borul a holttestre, akkor lepel hull le a lélekről s ha az a lélek nagy hit vonásait hordozta magán, akkor a temetés ünnep, hisz voltaképp lélek-leleplezés!” S ami ezután következett, az mind lázas szaggatottság s mégis valami újszerű egység és stílus-reveláció volt. Mintha nem is szónoklás, hanem látomás ragyogott volna előttünk. A fekete színek élni kezdtek körülöttünk, mindenre rácsillant ennek az égő, imádkozó retorikának égi bűbája, aszketikus melege, a halált is átvilágító hite s a teremből eltűnt a ravatal enyészet-illata. Soha-soha nem lehet ezt a szónoki versenyt, ezt az „adaratió”-ba boruló „oratió”-t elfelejteni. Ekkor láttam meg Prohászka Ottokárban a *princeps verbit*.

Harmadik felejthetetlen emléket akkor kaptam tőle, amikor egy nagybeteghez hívtam, akinek a hozzátartozói nem merték tudtára adni, hogy már az örökkévalóság küszöbén áll. Vakmerő bizalommal az utcán merészkedtem hozzá, s ott könnyörögtem, hogy jöjjön. És jött. Csak az Isten tudja, mi történt abban a betegszobában. És másnap a még élni úgy szerető beteg mosolyogva hajolt rá fiatal éveinek elborult alkonyára. Ekkor láttam meg Ottokár püspök lelkének legszebb remeklését: az evangéliumi embert.

Akárhányszor ránézett az ember, mindig újszerűen volt nagy. De azért mégis volt benne valami felfoghatatlan, láthatatlan idegen. Minden nagy ember idegen titok a világon — szólta el egyszer magát. Nagysága éppen azért vonzó, mert ha idegen titoknak érezte is magát e világon, nem lett belőle zord hegy, sem félelmetes tenger-zivatar, hanem harangzúgás, amely sugárzott, énekelt és felfelé vitt.

Alakja odavaló az egyház 19. századának három legnagyobb fia: XIII. Leó, Rampolla és Mercier mellé.

GERGELY JENŐ

Vallomás egy könyvről

Született 1944-ben Té-
nyőn. Számos egyháztör-
téneti könyve jelent meg.

Amikor vallatom magamat Prohászka-könyvemről — a vallás, a hitvallás egyik tüneményes alakjáról elkövetett írásomról —, óhatatlanul önvallomás keletkezik. Engem a történész tudományos érdeklődése és a szellemi felfedezés izgalma vezetett el Prohászka-hoz, a Prohászka-jelenség kutatásához. Helyesebben: előbb az olvasásához. Évtizedbe tellett, mire nemcsak olvastam, hanem talán értettem is. Nemcsak a szavakat, az egymásra toluló barokkos mondatokat, hanem mögöttük magát az embert. A „napbaöltözött embert”.

Hadd mondjam el először azt, hogy miért izgatott és nem hagy nyugton ma sem Prohászka. 19-20. századi magyar történeti kutatásaim, ezen belül a katolikus egyházzal kapcsolatos bűvárkodásaim során szert tettem némi ismeretekre, információkra; olyanokra, amelyek nem kézikönyvekből, publikációkból, hanem nagyrészt archív forrásokból táplálkoznak. Mondhatják sokan, hogy olvashat valaki kilométernyi levéltári fondokat, ha nem találja a lényegét, mert nincs hite, nincs kellő erudíciója, kvázi nem is találhat semmit. Sok igazság van ebben, bár éppúgy egyoldalú állítás, mint az adatok pozitivista kezelésének abszolutizálása. S hogy én hitem szerint találtam, azt nem utolsósorban a Prohászka-problémával való küzdelmeimnek köszönhetem.

Már a legelején, az 1970-es évek kezdetén rá kellett döbbenem, hogy a századforduló és a századelő magyar katolicizmusa, katolikus szociális mozgalmi (a keresztényszocializmus), de tágabbban a hazai szellemi és eszmei áramlatok sem érthetők meg Prohászka értelmezése és ismerete nélkül. Prohászka életútja nem a korabeli magyar katolikus egyház jellemzője, rajta keresztül azt az egyházat nem lehet megismerni; az ő sorsa a korabeli magyar valóság tükré, s abban egy igaz keresztény ember sorsa.

**Katolikusok
Prohászkaról**

Megnéztem hát, mit írt Prohászkaról a „szakirodalom”. A katolikus először kezembe került része merő apológia (elsősorban az 1945 előttiekre gondolok), amiből nem derült ki, hogy miként is van az: ez a szent ember, ez a legnagyobb formátumú katolikus gondolkodó és országszerte körülrajongott közszereplő miért is került indexre; miért néznek rá gyanakvással saját egyházában; miért csak a legszegényebb püspökség gazdája, amikor főpappá tétele már kikerülhetetlen; miért a bandériumok fogadása helyett a székvárosába gyalogosan beballagó püspök; honnan a bátorság, hogy székesegyházban elmondott székfoglaló prédikációjában az első sorokban feszítő megyei arisztokrata családokat már-már megszégyenítve a krumpelit kapáló napszámosok napszámának mondja magát? Azután folytathatnám azzal, hogy miért tekintheti okkal, ok nélkül a keresztény nemzeti ellenforradalom eszmei

példájának a szocializmus keresztényi értelmezéséért évtizedeken át harcoló Prohászka; miért vállal egy főpap nemzetgyűlési képviselő-séget a csizmás parasztok és bugris újságírók, pályatévészett néptanítók és gyanús fajvédelmet hirdető lecsúszott ügyvédek gyülekezetében? (Hogy néhány hónap múltán kiábrándulva fordítson hátat a „nagy akarnokok és kis koponyák” nemzetgyűlésének...)

Az apológiát sem katolikus (vagy bármilyen vallási), sem marxista mezben nem kedveltem akkor sem, ma sem. Megnéztem hát, mit mond a nemkatolikus állítólagos szakirodalom. A primitív fasisztázást nem tartom szóra sem érdemesnek, de a vájtfülűbb és intelligensen cizellált kritikák is lesújtóak voltak. Ízléstelenség lenne ezeket itt regesztába szedni, akit érdekel, úgyis tudja; akit nem, jobb ha meg sem ismeri.

A Kádár-korszakban

Mit lehet mindezzel kezdeni? Kézenfekvőnek két megoldás kínálkozott abban a bizonyos puhább Kádár-korszakban. Az egyik: messze kikerülni azt, ami veszélyes lehet, nem venni róla tudomást, vagy megírni a teljes és tökéletesnek tűnő igazságot, majd a kéziratot bezárni az asztalfiókba. A harmadikat választottam: megírtam azt, amit lehetett. De mindjárt hozzáteszem, nem ilyen egyszerű a dolog: mert a „lehetett”-et behatárolta az is, amit „tudtam”, amit ismertem tőle, róla, általa.

Az ismeretet, a tudást kemény munkával kellett megszerez-nem, jóformán segítség nélkül. Aki imádta Prohászka, aki szentként tisztelte, aki rajongott érte, aki kizárólagosan katolikus ügynek értelmezte, az ab ovo elutasította a „kívülállót”. Csak azt nem értettem, hogyan is van ez: Prohászka szinte kereste a vita, a konfrontáció, vagy ha szebben akarunk fogalmazni, a dialógus lehetőségeit. Vagy még divatosabban fogalmazva, szerintem „nyitott volt” nemcsak a szeme és füle, de a lelke is a másik véleménye iránt. Ma már azt is értem, hogy Prohászka végül is egy szabad állam szabad polgáraként — ám egyházának nem egyszer szűkösnek bizonyuló keretei között — tehette, tette ezt, mert megvolt az esélyegyenlőség. De hol volt ez az elmúlt harminc évben?

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a kommunista hatalom illetékesei sem eleve tiltották a Prohászka-val való foglalkozást. A szakmabeliek tudják, hogy a 70-es, 80-as években igenis lehetséges volt bizonyos kompromisszumok árán a tudományos kutatásnak nemcsak a végzése, hanem az eredmények közzététele is. Az már alkati kérdés, hogy ki miként viselte az öncenzúrát a cenzúra helyett. Az is felfogás kérdése, hogy a részigazság elmondása, egyáltalán egy-egy téma legitimé tétele végső soron hasznára van-e a tudománynak, jelesen az egyháztörténetnek, avagy többet árt, mint használ. Szerintem éppen ennek a folyóiratnak a szerkesztője, Rónay György értékelte ezt, hiszen a kis Világosság-beli iromány, egy kezdő tanársegéd tollából mégiscsak megpendítette — nem most, a demokráciában, hanem több mint húsz évvel ezelőtt — a Prohászka-kérdést mint szakmailag kezelhető

tudományos kutatási témát. A Vigilia-beli akkori együttműködés rajtunk kívül álló okok miatt elmaradt, de részemről nem maradt el sem a Vigilia Prohászka-számának beépülése a róla kialakuló képembe; éppúgy nem, mint a Vatikáni Rádió akkor is jóleső korrekt kritikája.

Az meg már végképp saját kutatásaim és eddigi publikációim túlértékelése és az illő szerénység hiánya lenne, ha azt is gondolnám, hogy 1994-ben megjelent Prohászka-könyvem egyfajta impulzust adhatott a kutatásnak és egy sokoldalú, katolikus, de nemcsak egyházas Prohászka-megjelenítésnek. (Főleg ha belegondolok, hogy a kézirat már 1990-ben a kiadónál volt, a rendszerváltozás hónapjaiban megjelenve más akusztikát is kaphatott volna. Talán jobb is, hogy nem így történt.)

Amikor ismét nekifogtam a Prohászka-kutatásnak, mindenféle kötöttség nélkül, egyértelműen meg kell mondanom, hogy nem egy katolikus Prohászka-kép lebegett a szemem előtt.

Prohászka életútja

Nem vagyok sem teológus, sem filozófus, de még morálissal foglalkozó sem, hanem olyan történész, aki az egyháztörténeti témákat is a történettudomány egyetemesen érvényes szabályai és módszerei segítségével közelíti meg, nem hagyva figyelmen kívül transzcendens értelmét. Ebből következik, hogy Prohászkanak elsősorban életútja alakulását, egyházpolitikai és szociális nézeteinek fejlődését, egyházkormányzati tevékenységét vizsgáljam meg. Olyan kérdéseket is, mint családi körülményei és viszonyai, tanulmányai, esztergomi spirituális működése, az eddigiekhez képest eredeti források segítségével egyetemi tanárságát stb. Indexre tétele kapcsán sem annyira a teológiai modernizmust elemeztem, mint inkább azokat a főleg hazai egyházi állapotokat és eljárásokat, amelyek nyomán ez megtörténhetett. Nem volt és nem is lehetett szándékom a teológus, a filozófus, a misztikus Prohászka elemzése, bár talán e témák iránt is több affinitással viseltetek, mint akkor, amikor ezek kívül estek a kutatás horizontján.

Programja

Hazánk mai helyzete, amikor — ahogy II. János Pál pápa mondta magyarországi látogatásakor — újraevangelizálni kell a magyarságot, mert ez a társadalom nagyrészt elvesztette hitét önmagában éppúgy, mint Istenben, vagy valami másban, ami szent, ami érték, ami a napi küzdelmeken átsegíthetne, vészesen emlékeztet a századforduló Prohászka-jának körülményeire. Akkor a szabadelvű, liberális magyar társadalomban (persze ennek elitjében) a vallás, az egyház marginalizálódott. Ha ő akkor a megoldást, a kiutat a modern tudományokkal vitázva és ma úgy mondanánk, dialógust folytatva kereste (beleértve a társadalomtudományokat, a marxizmust is), ha az egyház akkori triumfális helyzetével szemben a szociális igazságosság és a demokrácia egyházát állította, akkor mindig is aktuális volt és maradt máig ez a program.

Engedtesék meg, hogy idézzem Prohászka-t a fentiek igazolására. A Magyar Sionban írta *Keresztényszocializmus* című tanul-

mányában a jubiláris 1900-ik esztendőben: „Új idők kopognak az ajtónkon, az egyház 1900 éves bronzkapuin bebocsátást kérnek. Új élet alakul körülöttünk... Új kérdések vetődnek föl a szellem látóhatárán; az élet nem fér bele a régi formákba... A társadalom alsó rétegei emelkednek, s részt kérnek a tudomány, művészet, a jog és a szabadság közkincséből, bőségesebb részt, mint eddig, ezért új intézményeket sürgetnek, s a társadalom mindjobban a *demokrácia* alapjára áll.” Prohászka a századfordulón a demokráciában és a szociális haladásban ismerte fel a történelmi fejlődés menetét, amelyben az egyháznak közre kell működnie. „A régihez ragaszkodol, vagy megérted az új idők sürgetését? S az egyház megfelel e kérdésre, s beállt a szociális századba a keresztényszociális irányzattal... Haladni akar a haladó néppel; emelkedni az emelkedő rétegekkel; szélesebb alapra akarja fektetni a jogokban és szabadságokban való részesedést; csak arra figyel, hogy e rohamos törekvéseknek regulátora a keresztény igazság és jog legyen.”

Gazdag ez a forrás, elképesztően az. Mindenki meríthet belőle. Én azt hiszem, hogy az egésznek, nemcsak a katolikus résznek van és lehet igénye erre a forrásra. A módszerre, a megközelítésre, a problémák kezelésére, feldolgozására, a mássággal való viszonyra; akkor is, ha válaszaival nem mindenki értett vagy érthet egyet. Prohászka 1903-ban a *Diadalmas világnézet* című alapműve útjára bocsátásakor írta: „Lehet-e a keresztény világnézetet beleálmítani a mai kultúrvilágba? Ez az én problémám... Segítségére akarok lenni a modern embernek a keresztény világnézet kialakításában, mert tudom, hogy sajátos nehézségei vannak... Én beszélni akarok a modern emberrel, de értem-e érzését és nyelvét? értem-e befejezetlen lelkének botránkozásait és vádjait?” Vajon nem teszi-e fel ma is önmagának ezt a kérdést mindenki, aki kereszténység és társadalom, hit és a modern ember viszonylatain elgondolkodik? Prohászka azonban nemcsak kérdez, válaszol is. „Állítsuk a régi igazságokat modern megvilágításba, hozzuk közelebb a mai kor érzéseihez, s mi is föllendítettük a vallásosságot... Legtöbb ösztűzésünk merő határvillongás — írta a *Diadalmas világnézetben*. — Legyünk szerények, s értsük meg egymást. Nézeteink sok tekintetben elváltoznak, s az igazság térfoglalása követeli a jobb belátás elől el nem zárkozó, értelmi fogékonyságot... szem előtt kell tartanunk a kor irányát s eszményeit, hogy alkalmas világításba helyezhessük a keresztény világnézetet.”

Szerintem a prohászkaik gondolatok merészségét, módszerének korszerűségét igazából akkor tudjuk ténylegesen értékelni, ha a tágabb környezetében vizsgáljuk. Ha megkíséreljük összehasonlítani ezeket a nézeteket és magatartást más kortársakéval. Sokat segítené, ha megkísérelnénk összehasonlítani Prohászka és a kortárs katolikus egyház más főpapjait, közéleti nagyságait vagy akár szerzeteseket is. Egyik azért nagy, mert kiváló politikai taktikus volt; a másik azért, mert hatalmas gazdagságával egyházát és

nemzetét segítette; a harmadik mert már életében a szentség hírében élt; a negyedik mert kitűnő szervezőként és vitázóként páncélt öltve küzdött az ilyen-olyan pogányság ellen. De egyik sem volt Prohászka.

Prohászka hatása

Prohászka önmagában véve a nézőt, a hallgatóit, 1927 óta olvasóit vagy lenyűgözi, vagy ellentmondásra ingerli. Igaz ez a kortársakra, és áll az utókorra is: Prohászkat vagy imádták, vagy gyűlölték. Közömbösek a „tudatlanok” maradtak. Végletes és véglegesnek tűnő szentenciák hangzottak, hangzanak el róla. A titkát kellene megfejtetni, ám ez nem könnyű dolog. Ha a kor társadalmába, és a társadalomban élő egyházban elhelyezve keressük a valódi Prohászkat, talán a titokhoz is közelebb férközünk. Enélkül szerintem nem megy, bármennyire is szentként fordulnak hozzá. (Ami természetesen közéről sem jelenti részemről az onnan való megközelítés létjogosultságának megkérdőjelezését. A kettő hátha valahol találkozik...) Amint egyre nagyobb a történelmi távlat, egyre objektívebbek a kutatások és szakszerűek a forrásfeltárások, ez is előbb-utóbb bekövetkezik.

Visszatérve Prohászka-könyvemhez, a könyv elkészülte után kellett megbirkózni azzal, hogy mi is legyen a címe? Nekem Gárdonyi Géza megfogalmazása tetszett a legjobban; nemcsak gyermekkori alapélményem, az *Egri csillagok* okán. Mi is az a „napbaöltözött ember”, mit jelent ez, mit akar ezzel mondani Gárdonyi? Hogy tényleg mit akart vele mondani a valóban költői fordulaton túl, nem tudjuk. De hogy én mit értek ezen, azt szeretném befejezősül elmondani.

A „napbaöltözött ember” a nap funkcióit (attribútumait) ölti magára. A tűző napba az emberfia nemigen tud belenézni; hunyorogva, káprázva csak. Szent igaz, mi akik csak olvassuk, de nem láttuk Prohászkat, írásait is többször és újraolvasva értjük, értelmezzük, akkor sem biztos, hogy jól. Mert van bennük valami, ami a napsugárral azonos. Azután a másik: a nap mindenkire süt, a „napbaöltözött ember” mindenkire szól, akkor is, ha az akarja, akkor is ha nem. Elbújni csak időlegesen lehet az árnyékba. (Mondjam azt, hogy Prohászka szólt katolikushoz és protestánsához, zsidóhoz és keresztényhez, szegényhez és gazdaghoz, magyarhoz és szlovákhöz?) Aztán ami még nagyobb evidencia: nap nélkül, napfény nélkül nincs élet. Nem működnek a biológiai folyamatok (amikkel Prohászka sokat foglalkozott, főleg a *Föld és Égben*), tehát az éltető nap a prohászcai szellem, erudíció, módszer és példa. Biztosan sokan megfigyelték, milyen ádáz küzdelemnek tűnik, amikor a nap a gyorsan rohanó, szélűzte fellegekkel harcol. Prohászkat is sokszor elhallgatták, felhők mögé száműzték, de a felhők és a nap viadalából a nap a győztes (a természettudomány szerint is).

A magam-vallatás utolsó kérdése lehetne: megérte?

Meg.

Égbolt a barlangban

Újvidéken született 1928-ban, szerb költő és esszé-író. Orvosi diplomát szerzett, de életét és munkásságát az irodalomnak szentelte. Belgrádban és Németországban él, több mint ötven kötete jelent meg, melyekben kezdetben a versek, érett korában pedig esszék dominálnak.

Az *Égbolt a barlangban* című prózavers-kötete (1993) e vonulat eszmei, műfaji és stílári összegzése. Szerves folytatása annak a költői útnak, amelyet Pavlović magyar fordításban megjelent kötete, a *Fényes és sötét ünnepek* (Európa Könyvkiadó, 1988) felrajzolt.

Elő—vers

Minden forma remény és bizakodás a benne való életben és fennmaradásban, a megismétlődésben és önfelülmúlásban, s a csatlakozásban valami nagy, ünnepi, immár igazi megformáltsághoz.

A hegy

Amott hátul áll egy hegy, nem úszik semerre, s nem lehet megkerülni sem. Olykor úgy tűnik, mintha felborult volna, csúcsával lefelé áll, a lába a magasba mered. Hogyan döntsük el, hogy érzéksalódásról van-e szó, ha a földnek nincs vonzereje? Minden csak meggyőződés kérdése, ám meggyőződéseink általában függetlenek tőlünk, mi csupán erősíteni vagy gyengíteni tudjuk őket. Biztos vagyok benne, hogy az elem táruló látványban feljebb van a magas, és lejjebb a lent. Középen semmi nincs. Ez volna hát a másik világ.

A fa

Az erdőtűzben szerteszaladtak az állatok, elszálltak a madarak, megszöktek a kigyók. Minden élő közül csak a fa nem tudott elmenekülni. Ott maradt magában, saját lángjával, kilátástalan harcban. Élet van benne, de helyét nem tudja változtatni, dacol olykor a lánggal, de lángot is ad — talán innen ered a hit, hogy a fa a világ tengelye. Lángolván, földi tüzek martalékát egyesíti azzal, amit áldozatként befogad az égbolt. A tűzvész után nem a mi erdeink, nem a mi világunk, hanem a Halottak Szigetének fái maradnak meg csupán.

Felhők

Megáll a felhő a hegy fölött, ráborul a csúcsra, ahol az áldozatot mutatták be, ahol átvették a Törvény köztáblát, mint a Sinai hegyen, vagy ahol kápolnát emeltek, amelyben a költő-püspök alussza végső álmát. Letarolják-e a felhőknek utat törő szelek a fatörzseket, temetővé pusztítván az erdőt, gyűjtanak-e a fellegekből lesújtó mennykövek új, fölös tüzeket, hull-e gazdátlan kertből elsodort, tápláló gyümölcs a felhőből, vagy pedig mérgező eső készül, amely lassan és fokozatosan elpusztítja majd az élő természetet? Felhő érkezik fejünk fölé, megáll és ránk bámul, talán acélhálót készül kivetni a hadistenre és a szépnem istennőjére, de lehet, hogy mindenható szemmel tekint ránk, mint az Ószövetség bírja és megváltója. Itt áll fölöttünk a felhő, lassan elszenderedik, félálomunkban fellegek gyűlnek, s olyan alakot öltenek, amelyet az ember csak álmában lát. Mögöttük és utánuk a nap, mintha barlangból kelne. Hableány jó fel a patakról, tavak tükréről, bájol és varázsol, jóslatokat tesz. A facsúcsról létra mered a magasba, amely József álmában jelent meg, amikor testvérei meg akarták ölni, s amelyre mindenenek előtt azok a gyermekek fognak felkapaszkodni, akik

elsőnek szaladtak pálmaágat lengetve keziükben, hogy üdvözöljék a bevonulást Jeruzsálembe.

A kő

Egyszer, vihar után, kő hullott az égből a földre. Alaktalan, fekete kő, mintha a föld mélységes mélyéből származna, fényes volt és sima, akár a süvöltés. S pengekemény, de cirkalmazatlan. Felborította a kő-rendet a földön, nyomában valóságos kőomlás indult meg a sziklameredélyről a megáradt folyóknak medrébe. Így aztán a hullókő a legmagasabb kegyhelyre került, a szentélybe. Ősanyagként tisztelték, minden átváltozások végső alakjának, férfi és női istenségnek, angyalok sarjának és a sátán ősenek. Ám az égi viszonyok avatott ismerői lyukat fedeztek fel a mennybolton, s megállapították, hogy a kő onnan pottyant ki. Nyilvánvaló volt tehát, hogy az égbolt sem tökéletes a maga nemében, de erről nem illett beszélni. Kevesen ismerték a titkot, hogy az ég is morzsolódik, kemény szikladarabok hullanak belőle, mint a titokba zárt titok. A beavatottakat a hegyekbe küldték, ahol szakadékok mélyén kell hallgatniuk a titokról, egy olyan kő lehulltáig, amelybe világos üzenet lesz majd belevésve.

Barlang

A barlang: a világegyetem, kicsiben. A hegykoszorúk, az égbolt, a már létező és a még teremtés előtt álló formák sejlének benne. Élő és holt vizeket rejt úrjében, a hegy masszív testében. Meglepetésre, a hegység legszilárdabb helyein tátong. Életet jövendőző formákat látunk benne, amelyek öröktől fogva arra ösztönözték az embert, hogy azt képzelje: az élet éppen itt, ebben az űrben, a barlang testében születik, amelyből eleven, most teremtett lények bújnak elő. A barlang ugyanakkor a halál helye is, mivel nincs benne valódi, látható élet, nincs zöldellő növényzet, s állatok is ritkán bújtak ide, az igazi mélybe pedig sohasem. A barlangvizeken kelnek át azok, akik távoznak az élők birodalmából. Minden barlangnak vannak halottai, sok barlang pedig nagy temető volt. Az emberek a barlang mélyébe nem lakni mentek, hanem a szertartás kedvéért, mámorosan az oltahatatlan vágtyól, hogy az élet megújíhódjék, s ami halott, újjászülethessék.

A kapu

Én vagyok a kapu, az ajtó, a porta. Ezt mondják az isteni hatalmak valamennyi szentélyen. A templom kapuja, a szentségbe vezető bejárat szembeötlő helyen áll. Mögötte látható a mélyben rejtőző titok. A világ, teljes szélében és nagyságában, amelynek a szentély szolgál. Ha átlépünk a kapun, világot cserélünk, birodalmat váltunk. Szertartás részei leszünk, melyben egyik időből és térből másik időbe és térbe haladunk, illetve lépünk át. A kapu átlépése már önmagában az átváltozás folyamatát sejteti. Az átváltozást szolgálja az áldozat is, amelyet a templom belsejében a pap és a felszentelt személy mutat be.

Szentély

A szentély az a mag, amelybe bele van sűrítve minden, ami részt vett a világ teremtésében. Maga a teremtés viszont olyan hirtelenség, mint egy ajtónyitás. A szentélyben történő átváltozás azt jelenti, hogy a lénybe új erő hatol, amely átváltoztatja őt, felemeli, de mozgatja is. A szentély kiindulás és állandó menedék minden teremtménynek. Hogy a teremtmény valóban létre jusson, ki kell lépnie az ajtón a szabad világba. A kilépés a szentélyből ugyanaz, mint amikor a növény csíráát hajt a magból, vagy amikor az ember fejében megszületik az öntudat. A szentély őrzi a mércét, az értéket s az istenek és emberek közös beszédét.

A dal

Mi volt az első dal, ha nem a kés alá fogott teremtmények bőgése és üvöltése, áldozati állatok visítása, nyüsztítése és rikoltozása? Lármájuk értelmét hajdani sámánok már korábban megmagyarázták, minden összhangzatba olvadt, később mondat lett belőle, melyet elsőnek a madarak próbáltak megfejtetni, majd emberek vették át, akik izzó kövek mellett ültek az alkonyban és tenyerükön az ősi nap nyomait mutogatták. Az állatok nem féltek különösebben, mert a szentélybe vezetés előtt kábító fűvel etették meg őket, s fűben halt el patáik dobogása is, a kidobált trágya bűzét pedig fenyőágak illatos füstje nyelte el.

Az égbolt

Ami a földön látható, az a valóság, amit az égen látni, azt látomásnak véljük. Ezért aztán az ember, leszámítva azt, aki mindenre kapható, nem szívesen sétálgat az égen. Az istenek viszont örömmel szállnak le a földre, szeretik ízelelni és tapogatni az idomokat a valóságos lényeken, melyekről az égen bizonytalan és gyakran ellentmondásos vélemények uralkodnak. Milyennek látja őt az égen bolyongó szem, az ember nehezen tudja elképzelni. Ritkán emeli magasba tekintetét, s parlagon hagyja az égbolt felé kapaszkodó mezőket. Meggyőződése szerint a magasba hintett magvak nem szöknek kalászbá s nem hoznak gyümölcsöt. Legyűrhetetlen kíváncsiság híján, folytatódik hát az élet a nincstelenségben.

Az a fény

Magasztaljuk fel a fényt és énekeljük meg, a fényt, amely kezdetben volt. Amikor megjelent, alakot öltöttek a dolgok és az élőlények, s a fény szárnya alatt kapták a nevüket. Ősi volta folytán a fény túl van jón és rosszon, lényege így maga a jóság, illetve a jónak előzménye, ami lehetővé teszi, hogy a jóság megmutatkozhassék.

Milosevits Péter fordítása

TANDORI DEZSŐ

A tanúk nélkül dolgozó mennyország

Született 1938-ban Budapesten. Író, költő, esszéista. Legutóbbi írását 1993. 11. számunkban közzeltük.

Nem is tudom, mit is jelentsen... Vagy hogy összevissza csatangolok... Heine, Pilinszky „dalvilága”? Sziklanapfényesen sötét mennyország? Ez jár eszembe napra nap. S még valami, nyomban akkor: angyalokat rajzoltam, a Párizsban, a Crimée-ben hirtelen, váratlan az égen megjelenő fehér „valami” ihlet meg így, emlékével: egy göngyöleg lemez volt, egy francocell lap... nyilván nem hungarocell, akkor biztos francocell, lehullt egy törmelékhalomra, valami óriáskonténerre, építkeztek mindenütt, szürke por szállt a szürke ég alatt, a szám tapadt a vacakságtól, s akkor ez a tiszta, „mely igen angyal” forma az égből, nekem, „hamlet-töredékesnek”! Leszedtem az angyalt a törmelékhalomról, mit tegyek veled, szépséges figura, hozzalak haza? Hogyan tovább? Megmutatlak valami performanszon? A szél oldotta meg a kérdést, a szél, mely az angyalt hozta. Eltörte őt kezemben, szégyenletes habozó kezében, aki iszonyúan nem tudott mit kezdeni ezzel az égi jelenséggel. S utána, hogy a kettétört lényt visszatettem a síttre, csupa fehér élmény... s templomhajóban széktornyok, tört székek... fehér gyertyák élesztgetése, egy fekete ember válláról aláhulló fehér könyvtorony, Pilinszky tornya, összeszedtük, eleredt az eső, megkávéztunk, míg elállt, aztán egy láng-arcjegyes nő szállt autóba, mikor öngyújtóm lobbantottam, hogy Caporalra gyűjtsak, de „ugyanabban a pillanatban” kért tüzet tőlem egy vakítóan fehér galléros arab. Most, hogy tűnődve megyek újra Budapesten — cipőim visznek, lásd Szép Ernő —, s nem a várost és határát akarom elhagyni, ellenkezőleg, nem ellenkezem, engedelmes jó vagyok, végigesnék a földön, mint megint Pilinszky mondja, gondolatomban mégis a leginkább vele csatangolok, úgy látszik — Wittgenstein mondja az ilyen kifejezés-módra: „úgy beszélsz, mintha két ember volnál”, igen, így készülök valami performanszra, így gondolom: megmutatom madártojásdudoros kezem, csuklóm, s azt mondom: „56, 56 és egy negyed éves vagyok lassan, hát visszakézből, csuklóból nem lehet ellenérveket hozni, ha valamit mondok, gondolom, történt velem egy s más életemben”, mondom majd ezt, ha mondom, így, bár hát mire, inkább az angyalt mesélem el. S hogy most angyalt rajzoltam, és Klee-re gondoltam, az ő kései angyalaira, és azt adtam címül, hogy „Eredj, angyal!”, ezt mondják az angyalnak, a Menj-Országban, igen, elemi iskolai osztálytársam írta a „mennyország” szót, mert ez, hogy „Menj Ország” neki világosan jelentett valamit, hát ott mondják az angyalnak, menj... és az angyal nekiered. Eredő An-

gyal, minden angyal eredő, írom alá, Eidola, igen, Eidola, ilyesmi a Klee-angyalok neve-címe, hát az enyémmnek, amatőr rajzoló angyalaié, az, hogy Eredő Angyal, mert minden angyal Eredő, és az ember egy idő múlva egy Nagy Sötét Eredőbe, sic, eredőbe, jut. Erről lett volna szó eredetileg? Az ottliki kérdés — meg még sokaké.

Közölhető-e vagy sem, elküldök pár ilyen angyalt, rajzoltam olyat is, hogy a Crimée utrillós házai felett száll, mintha zsinége lenne, elkapható, holott az igazi angyal foghatatlan. Egy kométányi konténer, ahová leszáll, mégis. Az egész tenger zúgja vissza a — miféle? — szakítást. Ahogy Szpéro meghalt, a halálára majdnem fehér szárnyú veréb. Eltört. Ahogy a francocell angyal. Ahogy kivételes magányban mentem nélküle, fehér élmények, visszaélesztett, újra elhaló gyertyák közt, és ahogy újra eleredt az eső, a Canal St. Martin partján, a csatornáén, ahol egy évre rá elhagyott az alkohol, ki-alkoholbólított, és Szpéro eredeti neve Martin lett volna, csak aztán, hogy sparrow-ból Szpéro lett, és most látom, az angol Jockey Clubnál, a Levy Board nagyhatalmú elnöke Sir John Sparrow. Áldást érzek magamon, egyáltalán nem sötét mennyország környez.

Csak meg kellett élni, élni ezt is — csak mindent túl kellett élni hozzá. Érdekes, az angol gátzsoké champion, Richard Dunwoody, aki akhilleuszi haragjában akarhatja — dőrén, maga is tudja — beleszorítani egy-egy ellenfelét olykor a korlátba, holott tudhatja jól, kemény eltiltást, húsz-harminc napokat kap érte — „Ahogy a világot elnézem”, így ő, aztán, „nem az a legnagyobb tragédia, ha valaki az angol gátbajnokságban harminc napig nem lovagolhat —, igen, érdekes, hogy mindig ugyanazt a vétséget követi el, ahogy az én alakjaimnak, Maurynak és Mornynak is megvan a maga — nyilván megbocsáthatatlanul „direkt”, szemetszemért — kézjegye és lábjegye, igen, ahogy azonnal megtorlással élnek, Dunwoody mondja... ahogy a nagyhatalmú nagytanács, a Jockey Club, kicsit perverzül, lpp. 31. születésnapján idézte be, a várható zaftos-zsíros eltiltás kihirdetésére, Dunwoody mondja az újságírók kaján kérdésére: „Várja-e a születésnapját?”, azt mondja feleletül: „Én minden napot egyformán várok”. Pilinszkysen szép mondás, nem tudok betelni vele.

Végig esem a földön... Vagyok-e ily engedelmes jó? Vagy csak a véletlen teszi, hogy én, aki már oly rég hűtlen lettem minden szeszhez, a dublini Guinness Sörgyár téglakerítése mellett hullok térdre, kiszakítva ugyanazt a szürke, porszín nadrágomat, melyet még Enghienben, Mauryék Párizs melletti kisvárosában, akkor még vörösbor hatása alatt bizonytalankodva? Öcsi, te csak ne képzelj olyan sokat magadról, mondja a néptelen, esti dublini rakparton a Tanúk Nélkül Dolgozó Mennyország. Nem, nem a pokol, ahogy Pilinszkynél. Kenyéren és vízen élek két heteket, tudatom hihetetlenül éber, halálra fárasztom magam lóirodázással, füzetes regény fordítással.. a böjt és az össze-vissza csatango-

PAUL CELAN

Egy szemcse homok

*Kő, amelyből kifaragtalak,
mikor az éjszaka erdőit latarolta:
fává faragtalak
s leghalkabb igém barnáját vontam rád
mint kérget —*

*Egy madár,
a leggömbölyűbb könny utol nem érte,
mozdul mint lomb fölötted.*

*várhatsz,
míg minden szem alatt homokkristály izzik neked föl,
egy szemcse homok,
mely álmodnom segített, mikor
alábuktam hogy rádtaláljak —*

*te gyökérrel törekszel feléje,
mely felröptet, amikor haláltól forró a föld,
fölmagasodsz;
én: előtted lebegő levél, ki tudom,
hol tárulnak föl a kapuk*

Tatár Sándor fordítása

TARBAY EDE

Spirituális dialektika

*A széjjelbomló testek és napok
távolodása új lelket teremt.
A kipusztuló és az elhagyott
vezérel béna, begörcsölt kezét.
Akár az ősz. A letarolt világ.
A tél. A hó. A vaskos szemfedő.
Csonttá szilárdult agancsok a fák,
mélyükön mégis induló idő.*

*Bár lomb takarja, tömény, májusi,
sajogni kezd a belülről megélt.
Feltámadása, mint a krisztusi,
örökké őrzi régi seb helyét,
de míg lepelből halott vér sugárzik,
ezt lenyomatként felszívja a pázsit.*

Ha böllér-mocskosan

*Ha böllér-mocskosan
beállítok majd hozzád,
és padlód ormóttan
bakancsaim tapossák,*

*s véres szerszámokat
rakok le asztalodra,
holott arany teák
gőzén mereng a konyha,*

*ha ólmos csontjaim
zsákját dobom elébed,
míg eljátszod időd,
e porcelán cselédet,*

*ha majd beállítok:
s tetőtől-talpig vérben,
kivárod-e, hogy Nes-
sus-ingemet letépjem,*

*lesz-e hozzám szavad,
érzés csak annyi benned,
hogy orcátlan, pimasz
jelenlétem megengedd,*

*lesz-e kedved, hited,
nem lesz-e lehetetlen
megfürödnöm tiszta
és irgalmas vizedben,*

*nem lesz-e rossz a jó,
nem lesz-e benned szégyen,
ha meglátsz, s moshatod
újszülött pőreségem?!*

Ki adni nem tud

*Mind nyomorult, ki adni nem tud.
Torz képpel ezért fosztogat.
Vagy bújuk önnön éjjelébe,
mint erdőn vérezve a vad.*

*Ki adni nem tud, maga párja:
Szegényebb úgy lesz, hogyha kap,
hiszen csak újabb tartozással
lehet, s lesz most már gazdagabb.*

*Fordított koldus, utcasarkon,
aki csak azért kéreget,
hogy adna fillérért cserébe
akármit, gesztust vagy hitet.*

*Számfűzött lélek, önnön árnya,
élők közt bujdosó halott,
tekintsen rá, ki él még, lássa,
s köszönje meg, hogy adhatott.*

Izraeli útinapló

Született 1960-ban Budapesten. Az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett 1984-ben. A Nyelvtudományi Intézetben kódex-kutatással foglalkozott. 1990 óta az Amerikai Egyesült Államokban él, a St. Louis-i Egyetem könyvtárosa.

Végre nekiülök az izraeli útibeszámolónak. Sokáig tartott, míg megemésztettem az élményeket, pontosabban, még most is emésztgetem őket, nap mint nap egy kicsit. Röviden: ez volt a legjelentősegteljesebb utazásom eleddig. Kurta és sűrű volt, minden perce hétszer és hetvenhétszer számít.

A világtörténelem gyűjtőpontja ez a mi apró országunknál is kisebb terület; folytonosan izzik, föl-föllángol emberi indulatoktól és érzelmektől túlterhelten. Minden talpalatnyi földért harc folyik emberemlékezet óta. Ez nem is csoda, ha jobban megfigyeli az ember a természet különös működését ezen a tájon. Tulajdonképpen sivatag lenne itt mindenütt, a Földközi-tenger keleti partján s attól keletre, mint ahogy sivatag borítaná a tenger déli partját is, ha a folyók vize és emberi lelemény nem varázsolna oázisszerű termékeny területeket — a térképen vékony élénkzöld csíkot — a sós víz és a sárga homoktenger közé. Ha a földet öntözik és megművelik, az eredmény paradicsomkert; ha — csak egy rövid időre is — elhanyagolják: pusztá, perzselő sivatag. Külvárosok elhagyott részeiben szinte szemmel követhető, ahogy a homok visszahódítja a lakatlan házak környékét. Az Úr drága földet juttatott itt az embereknek: sokszorosan fizet, de még többszörösen követel.

Májustól októberig gyilkos meleg van, a kirándulóknak nem kell esőtől tartaniok, s bárhol is légy, mindig legyen nálad vizeskulacs! Az emberi szervezet itt úgy működik, mint a természet: víz híján szinte azonnal megbetegszik, pusztulni kezd. Ez éppen olyan hirtelen megy végbe, mint a flórában: szinte észre sem veszed, hogy húsz perce nem ittál, s máris fejfájás gyötör.

Amikor megérkeztünk, mégsem a sajátágos természeti körülmények, hanem elsősorban a nagyon is ismerős ember alkotta világ ragadta meg a figyelmet. A házak, a keskeny, poros utak, a buszok, a közlekedés, a kis autók, a barátságos üzletek és legfőképpen a mozgalmas, életeli utcakép mind-mind Európára emlékeztetett.

Mіндеzt a Ben Gurion repülőtér környékén láttuk és tapasztaltuk (Tel-Avivtól kicsit keletre), ahol buszra szálltunk, és elzötykölödtünk Haifába, ami vagy két órás út volt északi irányba a tengerparthoz közel. Pusztá, homokos területeken, később kisebb városokon hajtottunk keresztül. Panelházak és egyszerű kinézetű családi házak váltakoztak a településeken, mint a magyar vidéken, vagy egy évtizede. Valahogy ez mégis kevésbé volt lehangoló látvány, mint szocialista rokona. Azt hiszem, rájöttem miért. Izraelben a tömeges építkezés és a természet meghódítása közös erőfeszítést igényel, amit itt önszántukból és őszinte lelke-

sedéssel vállalnak az emberek. Szembetűnően látszik, hogy nagy igyekezettel és szeretettel egy új országot akarnak építeni. Olyan a hangulat, mint amilyen '45 és '48 között lehetett Magyarországon, az újjáépítés idején, csak éppen — óriási különbség! — ezt az újjáépítést sok-sok pénz és hatalom támogatja. Egy állandó és gigászi méretű „Marshall-segély”; úgy sejtem, a biztonságos távolban lévő, kényelmes nyugati civilizáció adója egy mítikus mélységekből táplálkozó, sokszor megálmodott országnak, ami valójában veszélyes tűzfészek. Persze az egyszerű házacskákat és gyönyörűségeket nem elsősorban a nagy pénz varázsolja. A nagykörúti belső udvarok sem valamiféle Marshall-segélytől lettek világosabbak és virágosabbak az elmúlt években.

Délutánra Haifába érkeztünk. Az úttól jobbra a Carmel-hegy meredek oldala, balra a szépséges-kékséges tenger. A taxi alig bírt fölkaptatni a szállodához a szerpentinszerű úton, s közben fantasztikus látkép tárult elénk. A helybeliek szerint innen egészen Ciprusig ellátni, ha tiszta az idő. Egy barátságos kis szálloda előtt álltunk meg. „Errefelé laknak a gazdagok” — mondta tört angol-sággal a taxisofoőr. Esti sétánk alkalmával valóban észrevettünk a felső tízezerre utaló jeleket: orvosok, ügyvédek névtábláit. A vacsora egy kisvendéglőben finom volt; közben az ablakon át figyeltük a mozgalmas utcaképet. Ben meglepődve konstataálta, hogy az emberek nem zárják le a motorkerékpárjaikat. Nekem szinte föl sem tűnt, hogy biztonságban érzem magamat, amiből kitűnik, hogy még mindig nincs a véremben az amerikai „vigyázat bármi megtörténhet” érzés. A következő három nap én konferenciáztam, Ben fölfedező utakon járt. Bebarangolta Haifa különböző negyedeit: a makulátlan tiszta német negyedet, a piszkos-zsivajos arab negyedet, a Bauhaus stílusú belvárost. Láta a gyönyörű Bahai-szentély meseszerű kertjét, Éliás barlangját és még sok mindent. Én közben szorgalmasan tanultam különb s különb professzorokat hallgatva. A második nap estéjén hangversenyre mentünk, és megnéztük az esti belvárost. Teljesen úgy éreztem magamat, mintha Budapesten lennék.

A következő nap fantasztikus kiránduláson vettünk részt, amit a konferencia-rendezők szerveztek. Észak-Izraelt jártuk be busszal, és csuda helyeket láttunk. Először Bet Sheanba mentünk egy régész vezetésével. Ez tulajdonképpen hatalmas ásatás, 5000 év történelmének maradványaival. A legkorábbi izraelita törzsek emlékeitől a görög romokon át egy fejlett római városig s azon túl: hellenisztikus, bizánci, arab és középkori leletek halmozódtak itt föl rétegesen. A régészek gyakorta nem tudják, mely korbéli képet próbálják meg rekonstruálni. Többek között van itt amphiteatrum, cirkusz, vásárcsarnok, templomok, utak, házak, csodás kőfaragások. Rettenő meleg volt, de az idegenvezetés minden percét élveztük.

Galileában több helyen megálltunk. A Galileai-tenger gyönyörű, bár nem is tenger, hanem tó. Bibliai történetek színhelyeit látuk: ahol Jézus a vízen járt, aztán a torkolatot, ahol János megkelesztelte Jézust a Jordán vizével. És a modern történet is itt kulminál: innen ered az arany értékű víz, melyért éppolyan heves harc folyik, mint a földért; zsidók építették a zseniális vízrendszert, és nem akarják átadni az araboknak.

Tiberiasban ebédeltünk, s délután Safedbe érkeztünk. Középkori zsidó városka (Assisit juttatta eszembe), amit a Spanyolországból kiűzött szefárd zsidók alapítottak a 15. században. Az idők során a kabalisztikus és misztikus filozófia központjává vált, számos legendás zsidó gondolkodó élt itt, s nyugszik most a hegyoldalon fekvő temetőben. Sírjaik égszínkére vannak festve, éppúgy, mint majd' az összes ablakkeret, ajtó, gerenda Safedban, azért, hogy emlékeztesse a földi halandókat: az ember elsődleges dolga (itt lenni a porban is), hogy a mennyekről elmélkedjék. Safed lakói konzervatív zsidók, úgy öltöznék, mint a hasszidok New York-ban: fekete öltöny (alatta imasál), kalap (alatta sábeszdekli), még a legkisebb gyerek trikója alól is kikandikál az imasál rojtja. Ben sorolta a filozófusok neveit, akik itt tevékenykedtek (Jakob Berab rabbi, Joseph Caro rabbi és Izhak Luria rabbi). A kicsiny, spanyolosan túldíszített zsinagógákban csöndesen elüldögtünk, meghatódott lélekkel szemlélve a kékre festett falfaragásokat. Fra Angelico naiv-bölcs kékjei, vagy a középkori táblaképek Madonnáinak köpeny-kékjei ilyenek — gondoltam. Késő délutánra visszaérkeztünk Haifába. Búcsút mondtunk vendéglátóinknak, a konferencia-szervezőknek, s irány Jeruzsálem!

Sötét volt már, amikor keresztülhajtottunk a Szent Városon. A helyi szabály szerint a házak itt mind fehér kőből épültek, amit a környéken bányásznak, s mivel a külső falakat nem vakolják, az épületek hófehéren világítanak. Erről nagyrészt Prof. Dr. Dr. Schott tájékoztatót, mivel én alig bírtam a szememet nyitvatartani. A professzor nagyon barátságos ember, ő volt a konferencia társrendezője. A sok „doktorokat” csak azért írtam oda a neve elé, mert ez a német szokás, meg mert tiszteltem a tudását. Írt egy-két Pattantyús-méretű könyvet az orvostudomány történetéről, és mégis (vagy pont ezért) tőle hallottam a legőszintébb *nem tudom*-okat az előadása utáni vita és kérdések idején.

Egyszerre csak kint voltunk a városból. Kicsit megijedtünk, hogy a buszvezető eltévedt, és még a végén a Nyugati-part háborús övezetében találjuk magunkat, de éppen mire idáig jutottunk az aggodásban, megérkeztünk a hotel elé. Ismét hegytetjei szállásunk volt a külvárosban, ahonnan nappal a Holt-tengerig el lehetett látni. Másnap kisebb kirándulást tettünk az Óvárosban. Ben a Fodor-féle(!) útikönyvre esküdve kalauzolt engem, én egy másik könyvet szorongatva próbáltam megérteni, amit látok. Mert Jeruzsálemben nem lehet csak úgy elsétálgatni! Pontosabban lehet, de

vakság. Ez a város nem olyan, mint Olaszország, ahol a történelem érezhetően a levegőben van, csak be kell szippantani. Jeruzsálemben a történelem a földben van, nem könnyű észrevenni, s ráadásul akkora a jelenkori forgatag és fölfordulás, hogy külön erőfeszítést igényel a városnézés.

Az Óváros négy negyedre oszlik: a keresztény, a zsidó, az arab- és az örmény negyedre. Mi először az arab negyeden, a bazáron verekedtük át magunkat. Messziről látszott rajtunk, hogy most érkező turisták vagyunk, az árusok legjobb célpontjai. A szűk sikátorokban egymás hegyére-hátára zsúfolt üzletek mellett elhaladva még a leggyakorlottabb jeruzsáleminek is nehéz nem meg-megnézni egy-egy szép portékát, s ha mégis elszántan föl-szegezd a fejedet, hogy *juszt se vásárolok*, a kereskedők megszólítanak, és észre sem veszed, már be is rángattak az üzletükbe. A világ minden nyelvén beszélnek, kérdezés nélkül tudják, milyen nemzetiségű vagy, és mennyi pénzed van. Ez volt a mi szerencsénk, nem lévén sok a zsebünkben, békét hagytak nekünk, s így hamarosan eljutottunk a Szent Sír-bazilikához. Meghatódott szívvel akartam ide belépni, *elvégre a Golgota hegyén állok* — gondoltam, de az épület hatása inkább lehangoló volt, mint fölemelő. Az utolsó négy stáció a templom különböző pontjain helyezkedik el, és az örmény katolikus, a görög katolikus és a római katolikus egyház évszázadok óta vitatkozik, melyik kié legyen. Emiatt aztán a sok bába közt elveszett a gyerek, a templom nagy része elhanyagolt, omladozik, már az állványzatnak is történelmi értéke van. Az első csalódás után azért mégis áhítatba estünk. Minden egyes szeglet titkokat rejtett. Az útikönyveket olvasva (mivel táblák nincsenek), megtaláltuk a helyet, ahol Jézust megfosztották ruháitól, a sziklát, amely halálakor meghasadt, a kőlapot, amelyen bebalzsamozták a testét és számtalan más „hiteles” helyet. A Golgota-hegy teteje a templom karzatán van, fölötte cifra görögkeleti oltár, millió réz függőlámpa. Az oltárasztal alá térdepeltünk és egy lyukon keresztülnyúlva megérintettük a keresztfá helyét. A hagyomány szerint a Szent Sír csak egy-két lépésnyire van innen. Ne üsd föl a Bibliát, ott nincs erre utaló adat! Nagy Konstantin édesanyja, Heléna azonosította ezeket a színhelyeket, s a tradíció kegyelettel igazolta valóságukat.

Mert Jeruzsálemben a hagyomány uralkodik: béke és háború ura, a gazdasági élet és a piac mozgatója, tények igazolója, igazságok alapja. A múlt itt (akárcsak a Balkánon) nem történelmi távlatot nyújt, hanem a közvetlen jelenkort irányítja a legbecsebb, és ezért a legveszélyesebb érzelmekhez igazítva-válogatva a tényeket. Eszembe jutott a haifai régészprofesszor és leírhatatlan fölháborodása, amikor Bet Sheanban megmutatta a gyönyörű római kőutak közepére épült hetedik századi arab kalyibák romjait, a deurbanizáció éktelen példáit. Szinte boldog „na ugye”-lelkese-dés tükröződött az arcán: *ezek az arabok mindent tönkretesznek. A*

Szent Város földjébe millió hasonló hagyomány-gyökér fúródik egymással végzetesen összegabalyodva, főnnyaradásért küzdve. Olyan mélyek és értékesek ezek a gyökerek, hogy nincs az a „magasabb szempont”, amelyből nézve igazságot lehetne tenni, békét lehetne teremteni. Ők így élnek együtt, *víjjogva, sírva, kergetőzve*.

A Szent Sír-bazilikából visszamentünk a bazárba, hogy valami gyors ebédet kerítsünk, s aztán tovább bolyongtunk a jeruzsálemi emberkavalkádban. Útközben Ben megvett egy régóta áhított réz olajlámpást, olyanformát, amilyen Aladdiné volt; kicsit aggódtam is, hogy útközben még előbújik a szellem. Persze három jókívánság ott is jól jött volna, különösen, mert egyre rosszabbul éreztem magamat. Még Haifában kapott el valami vírus, és kezdett teljesen hatalmába keríteni. Az Aladdin-lámpás szemmel láthatólag javított a helyzeten: gyakori pihenőkkel minden gond nélkül bírtam a városnézést.

Egy kis lutheránus templom előtt egy tolakodó jeruzsálemi mindenáron idegenvezetőnké akart szegődni, amit Ben már gyakorlott, és lelkét ismerve mulatságos majdnem-durvasággal utasított vissza. Hiába, csak így lehet megszabadulni tőlük! Annyi hasznunk volt a dologból, hogy megtudtuk, a templom tornyából szép panoráma-kilátás nyílik a városra. Megvártuk, míg a hivatalan idegenvezető-jelölt végre odébbáll, s gyorsan beléptünk a templomba. Szürke hűvösség töltötte be a levegőt, ami jólesett a vakító, meleg, napfényes jeruzsálemi utcák után. A soproni öreg arcokra emlékeztető bácsitól németül jegyet vettünk, megmásztuk a tömérdék lépcsőt, s aztán sokáig, szó nélkül gyönyörködtünk a Szent Városban. Mint a térképen, látszottak a város négy negyedének körvonalai, nem elkülönítve, hanem inkább összekapcsolva az egyes részeket. A távolban az Olajfák-hegye, oldalában a zsidó temető, ahol nyugodni minden hívő vágya, mert a Biblia szerint ezen a helyen kezdődik majd a föltámadás. Innen észak-nyugati irányban a Templom-hegy áll, tetején két hatalmas mecset, melyek közül az egyik, a Szikla-mecset, óriási aranszínű kupolájával egyértelműen uralkodik a városképen. Kilátónkból sok egyéb nevezetes helyet is láttunk, de igazából az összkép volt a lenyűgöző ... mondhatnám „szédületes”. A toronyból lefelé menve nem igazán tudtam, a látvány, a vírus vagy a tekergő csigalépcső miatt bizonytalan az egyensúlyom.

Nem messze a lutheránus templomtól áll a johanniták első kórházának emlékműve. Ben olvasmányai alapján azonosította a helyet, és lelkesen mesélni kezdett a kereszteshadjáratok idejéről. Hirtelen szavát sem hallottam, mert a közeli minaretből harsogó ima-ének nyomott el minden egyéb zajt és hangot. A hajlékonyan kanyargó cifra dallam aznap már negyedszerre némított el bennünket. A mai modern világban, sajnos, már nem a dervis mássza meg a sok száz lépcsőt, hogy énekszolgálatát teljesítse, hanem — talán ugyanő — egyszerűen csak bekapcsol egy magnót, és a mi-

naret erkélyén elhelyezett hatalmas hangszórók elvégzik a dolgát. Mindenki a maga módján reagál: egyesek csak megállnak, mások előveszik az imaszöveget is, de láttam két fiatal nőt, akik menet közben, egymással beszélgetve kezükkel sok-sok kicsiny jelt formáltak, hasonlóan mint a katolikusok az Evangélium fölolvása előtt, homlokukon, a szájukon és a szívük fölött. Esteledett. Jól elfáradtunk, úgyhogy ideje volt visszatérni a hotelba.

Utunkon hazafelé összetalálkoztunk egy német házaspárral, akik szintén a konferencia résztvevői voltak. A Siratófal felé igyekeztek, és fáradtság ide-oda, csatlakoztunk hozzájuk. Péntek este (Sabbath) lévén sokan mások is ugyanarra felé tartottak. A zsidó-negyeden keresztülsétálva elnézegettük a kicsiny udvarokat, a tisztára söpört, fehér kövezetű keskeny utcákat, és a naplemente színelesztő fényében sokadszorra megcsodáltuk a harsogó lila és piros virágokat, ahogyan a házak mentén, egy tenyérnyi kis föld-darabon is vígan megélnek. A város szívéhez közelebb érve egyre kevesebb turistát és ödöngő járókelőt láttunk. Helyettük számtalan sábeszdeklis-szakállas-feketeöltönyös férfi, jóval kevesebb ünneplőruhás, kendőt viselő nő sietett körülöttünk, mind-mind egy irányba. *Mint mikor a harang szólítja az embereket mise előtt. Mint mikor vasárnap délelőtt sokadmagunkkal kaptatunk föl a Rákó utcán, vagy Leányfalun a kistemplom felé* — gondoltam. És fölértünk a dombtetőre. Előttünk egy kis völgy, s a túloldalán a Templom-hegy, amit vastag fal ölel körül, mint otthon az a másik a Budai Várat. Ha nem láttam volna a tömeget előtte, észre sem vettem volna magát a Siratófalat. Semmi más, mint a kőfal egy darabja. Az ember szeme akaratlanul is inkább a fölötté hatalmasodó Szikla-mecset fényességes kupolájára téved. De ahogy az odafelé igyekvő emberek engem már előbb szíven ragadtak, a fal látványára és „levegője” még inkább hatással volt rám. Furcsa módon itt éreztem először igazi áhítatot Jeruzsálemben, s a könnyeim csak úgy patakzottak. Ez a pusztasáldarab a világ közepe a zsidók számára. Az igazán lelkes hívők mindegyikének legfőbb vágya, hogy ide egyszer eljusson. Évszázadok óta milliók jönnek. S aztán csak állnak vagy hajlonganak a fal előtt folyamatosan imát mormolva, kis cédulákra írt kéréseiket a fal réseibe gyömöszölik, vagy csak ülnek órákig az odaállított székeken a fallal szemben. A nők a jobb oldalon, a férfiak a bal oldalon, kötéllel elválasztva. Én csak a nőket láttam közeli: majd mindegyikük sírt. A férfiak felől zümmögő kántálás hallatszott hol erősebben, hol halkabban. ~~Döbenten~~ álltam, mint Kosztolányi hajnalban. *Valami hatalmas van itt jelen* — gondoltam. Szinte nem is beszélgettünk a hotel felé vezető úton, és fáradt lélekkel korán nyugovóra tértünk.

Másnap (utazásunk utolsó napján) ismét nagy kirándulás várt ránk, amit a konferencia-szervezők terveztek számunkra. Az Óvárost jártuk be újra, csak most idegenvezetővel, sok-sok új dolgot fölfedezve. A római Cardo romjai mellett elképzeltük, milyen le-

hetett a város Krisztus születése idején, elsétáltunk a szigorúan körülfalazott örmény negyed mellett, aztán a Templom-hegy felé vettük utunkat. Ez a terület az arabok kezén van: a hétnapos háború után a zsidók önként átadták nekik, mivel két csodálatos mecset áll itt, és semmi kimutatható zsidó emlék. Sajnos az épületekbe nem tudtunk bejutni, mert csak adott időpontokban árulnak jegyet, de kívülről is gyönyörűek, s nagy élmény volt közelről látni őket.

A Templom-domb után Betlehem felé vettük utunkat. Barátságosan vidékeken hajtottunk keresztül, egyre több és több géppisztolyos katonát láttunk, s hamarosan a Nyugati-part szögesdrótos határára érkeztünk. Rövid ellenőrzés után továbbengedtek bennünket, és egy negyed óra múlva Betlehem városában voltunk. Itt csak a Születés templomát látogattuk meg.

Építészetiileg ez a templom is hasonlóan össze-vissza mint a Szent Sír-bazilika, különböző korok sokféle stílusát tükrözi. A belső tér a ravennai S. Appolinare Nouvóra emlékeztet: üres nagy főhajó, szép oszlopok kétoldalt, mozaikok az ablakok alatt. A főoltár díszes görög-keleti. Ezt megkerülve egy szűk lépcsőlejárathoz ér az ember, ahonnan mélyen lehajtott fejjel egy sziklabarlangba ereszkedhet. Itt több szinten sírkamrák helyezkednek el. A legalsóról tartja a hagyomány, hogy Jézus születésének színhelye volt. A bölcső helyén most cifra oltár áll, és — mint a Golgotán — egy nyíláson át itt is megérintheted a szent hely földjét. De mivel igen kicsi a sírkamra, ahol mindez elhelyezkedik, a turisták itt is sorban állnak, hogy bejuthassanak. Míg várakoztunk, egy nem messze lévő másik kis sírkamrára lettem figyelmes. Ott csak egy fa oltárasztal állt, fölötte gyenge fényű lámpás. Valami miatt nem tudtam levenni a szememet erről a látványról. Közelebb mentem, és megálltam ott. Sokáig nem tudtam elmozdulni. Itt született Jézus — gondoltam. Hogy ne maradjak túlzottan le a csoporttól, azért nagysokára rávettem magamat, hogy elforduljak a kis oltártól, és keresni kezdtem a többieket. Meglepetésemre közvetlenül mellettem egy padon ott ült Ben. —Én azt hiszem, itt született Jézus — mondta.

A busszal visszafelé utazva igazi szentföldi tájat láttunk: kopasz dombok, birkalegelők, poros utak, szemmel láthatóan szegény emberek. És szögesdrótók, és géppisztolyos katonák. Ki gondolta volna, hogy alig néhány hónap múlva a jóságos arcú jordániai király örök békét köt majd Izraellel?

KOSIK JÚLIA

Gross Arnolddal

Beszélgetésünk fő témája a barátság, így a művész urat barátairól, pontosabban Kondor Béla és az ön közötti barátságról kérdezem.

Nem könnyű erről beszélni. 23 év után a tények pontosítása és rögzítése már nagyon nehéz feladat. A mi barátságunk már a főiskolán kezdődött, amolyan összenevető, komolytalannak látszó barátság volt. Minket főként ez az ösztönös, keserű és felszabadult nevetés fűzött össze, mely lelki kívülállásunk okán következett be.

Azt hiszem, a mi nyílt vagy burkolt szókimondásunk is lehetett az oka annak, hogy a későbbiekben mindketten, művészi sikereink ellenére a művészeti élet külső körén rekedtünk. Egész életpályánk során ez az állapot teremtett közös perspektívát számunkra.

Kondor a szigorú, komor világ drámáját rajzolta meg, míg én inkább egy „komortalan” világot teremtettem munkáimban. Kondor és köztem nem volt amolyan nagy önkítárukkozó barátság.

Én a csodálója voltam. Angyalaival és keresztrefeszített Krisztusával közvetítette századunknak a múltból a jövőbe mutató katalizmáit, mely a képzőművészetben máig is csak Kondor Béla által volt ilyen kristálytisztán felmutatva. A kaffkai, József Attila-i világ, a megváltozott idő ezeken a kondori lenyomatokon a legmélyebb formában van jelen.

Emberábrázolásával egész életében a madáchi emberi tragédiát fogalmazta meg. Amit Madách egyetlen műbe sűrített, azt Kondor egész életművében folyamatosan ábrázolta. Szerencsére Kondor Béla már a főiskolás éveiben Koffán Károly osztályán mindenben csodálatot keltő nagy rajztudásra tett szert, melyet Barcsay anatómiai tanulmányai által tökéletesített. Utolsó főiskolás évében a Király utcában nálam lakott. Sok fényképet őrzök ebből az időből. Ekkor volt az esküvője Kaufmann Ágival, aki szintén a főiskolán szobrásznövendék volt.

De rajtuk kívül, Koffán, Csohány Kálmán, Szabó Vladimír és még sokan mások jártak fel hozzám. Hogy mit jelentettem Kondornak, nem tudhatom meg már soha. Hogy mit jelentett nekem ez a barátság, azt sem tudom megfogalmazni pontosan.

De nézzem körül a lakásban és látni fogja. A temetőben az Őt megillető fehér-márvány síremlék felállítását után, megtaláltam az elhantolás idején felállított kis méretű, műanyag betűkkel kirakott fakeresztet, a fejfáját. Egy Kondor Béla múzeum megnyitásáig, lakásomon őrzöm. Az a fénykép, amit ott lát, Molnár Edit fotója. Az eltakart arcú Kondor fényképét egy eklektikus formájú üvegkép középebe helyeztem.

Mit jelentett abban az időben a lelki kívülről, a független értelmiségi lét?

Én a Képzőművészeti Főiskolára 1949-ben kerültem Koffán Károly osztályába. De hadd olvassak fel Önnek Csanády András művész-társam 1991-ben Szarvason, a Régészeti Művészettörténeti Társaság ülésén elhangzott beszédéből, mert úgy érzem, hogy a kérdéshez szorosan kapcsolódik:

„A Főiskola új sütetű, kockás-katonás rendjébe a sokszorosító grafika nem volt önálló szak, csak hetente egy-két délutáni órában, kiegészítő tárgyként lehetett tanulni Koffánnál. Idővel menhely lett belőle. Kivételesen engedélyezték főszakként egy-két növendéknek... Én tán harmadikként kerültem oda, röviddel utánam jött Gross, meg Würtz, aztán Gácsi, majd többen mások: szabályos osztályá szaporodtunk.

Nagyszerű dolgunk volt Koffánnál. Dolgozhattunk kedvünkre, védve minden ostoba fegyelmi rendszabálytól és politikai hazudozástól — ami más osztályokon siralommá tette a munkát s az életet. Koffán pedig korrektúráival remekül segített a munkában. Mindezenközben tudtam (tudtuk?), hogy ő maga képtelen dolgozni, ellenben madarászik. Akkorra ez lett főfoglalkozása, s ezt is olyan tökélyre vitte, mint mindent, amihez hozzányúlt.

Aztán megérkezett osztályunkra Kondor. Azt hiszem, 1953-ban lehetett ez. Abban az évben, amikor mi Gross-sal és Würtz-cel már diplomáztunk. Koffán igen hamar felismerte, mi került a kezébe. Egyre jobban belebolondult Kondorba — ami teljesen érthető, mert Kondor mindent képes volt megcsinálni, ami feladatot ő kitalált számára. A Főiskolán a diákok körében kialakuló reformmozgalmat ő támogatta a leghatározottabban a tanárok közül, s így a diákok is benne bíztak, belé kapaszkodtak a legjobban. Kondor pedig keményen dolgozott: diplomamunkáját, a Dózsa-sorozatot készítette, az 1955/56-os tanévben, és mutatta be hatalmas sikerrel. Aztán jött október. Kondor szerencsére nem volt itthon, katonai szolgálatát töltötte valahol az Isten háta megett, Nagyatádon, s így Koffán nem tudta magával rántani forradalmi kalandjába és kérésbeesésébe. A Főiskolát az oroszok november 4-e után megrohanták, fegyveres ellenállásba ütköztek, és a menekülő diákok közül négyet megöltek. Koffán ismét felelősnek érezte magát — de most sokkal konkrétabban és személyesebben, mint a sztálini időkben. A művészet hosszú időre kitörlődött az életéből, még létezni is alig-alig tudott. A madarai, meg Kondor voltak azok, amikben lelkiileg valahogy meg tudott kapaszkodni a szakadék szélén...

Sűrűn járt fel a Bécsi utcai műtermébe. Ezekben a forradalom utáni években kerültek egymás közelébe Németh Lajossal, aki — miután felismerte Kondor tehetségét — szinte kisajátította magának, mint művészettörténeti témát. Ők ketten kitartó fegyvertársak voltak abban a harcban, amelyet Kondor hivatalos elismeréséért kellett vívni, ugyanakkor Kondor barátságáért kissé versengtek is egymással. Am ebben a körben mindenképp meg kellett tanulniuk elfogadni és megbecsülni egymást.

Aztán meghalt Kondor. Nem hirtelen, de mégis megdöbbsentően. Féktelen élettempójával felemésztette minden energiáját, minden tartalékát. Nagy úrt hagyott maga után nemcsak azzal, hogy műve megszakadt, hanem azzal is, hogy széthullott az a baráti kör, mely őt körülvette, s melyet — mint most kiderült — ez tartott csupán össze.”

Őn a Kondor Bélához fűződő barátságot művészi életművében is megörökítette. Kérem, beszéljen erről.

Ezt az emléklapot Kondor halála után készítettem el. A Bécsi utcai műterme van rajta, ahol 1957-től lakott feleségével. Samu, ahogy baráti körben hívtuk őt, itt alkotott, és ez volt színhelye halálának is.

Kondor műterme a grafikámon már az időtlen időben áll mozdulatlanul. Ez a repülőmasinéria, „műterem-helikopter” többé nem száll fel.

Kis méretben felül, egy felhőn egy kisgyermek, madarak között, angyalokkal, fölötte február. 17, ez Kondor Béla születésének napja. Legalul egy bukott angyal, a kereszt, több kereszttel, mellette december. 12, halálának napja. A képen a nagy műteremablak, és két kis szoba az ő kedvelt motívumaival van tele. A kereszt, a helikopter, az állatok és a Kondor Béla által konstruált faszerkezetek.

Ez a munkám Béla hiányának fájó élményéből fakadt.

Kondor Béla is figyelt arra, amit ön csinált?

Nem tudom, hogy mennyire figyelt arra, amit én csinálok, de az, hogy az 1970 márciusában az akkori Dürer Galéria-beli grafikai kiállításomat ő nyitotta meg — pedig tudtommal ilyet sohasem vállalt — talán azt mutatja, hogy érdekesnek tartotta azt, amit csinálok. A megnyitó beszédében a következőket mondta: „Bennem sokkal kevesebb a békesség, de jó lenne, ha több volna, és kevesebb a bizakodás, mint az Arnoldban, ezért is élveztem egy-egy újabb, de ismerősnek tűnő munkáját, rossz kedveimet gyógyították rögtön.”

Milyen volt emberként Kondor Béla?

Nagy lelki vívódások és ellentmondások között élt. Rendkívüli magaslato és a folytonos emberi gyarlósággal való találkozás közepette élt. Az igazi, a tiszta, az emberi utáni vágyakozás és élete közti szakadék egyre mélyült és ez vezetett szomorú tragédiájához.

Tiszta, gyermeki, becsületes kékszemű diákként ismertem meg őt, én ezt a képet őrzöm magamban.

Mi a véleménye, Kondor szimbolikus festő és metafizikus gondolkodó volt?

Szimbólumköre sokrétű volt. Több forrásból merített, de talán legnagyobb része a keresztény gondolatkörből való. Sok munkájában a keresztrefeszített Krisztus foglalkoztatta. Árnyaltan értelmezte és alkalmazta. Életérzését, Jézus életének e legtragikusabb szituációjával fejezte ki.

Talán a szó hétköznapi értelmében nem volt vallásos, katolikus, keresztény, efféle kategóriákba nehezen illeszthető be.

Szeretett volna az lenni? Hitehagyottként vágyott a hitre? Talán ez a vágyakozás őrlötte fel. Magát rossznak látta, de idegesítette a vallásos ember ön- és tisztaságtudata. A világot is rossznak látta, de mégis szorongatta az erkölcsi világrend helyreállításának követelménye.

A Vigilia annak idején Krisztusról tett föl neki is kérdéseket, mégis inkább a kívülállók hetykeségével nyilatkozott.

Ez az ambivalencia mutatkozott meg Pilinszky Jánoshoz fűződő barátságában is. Ez a szenvedélyes barátság Béla halála előtt már megszakadt.

Halála után Pilinszkyvel többször is beszélgettem. Kondor halála nagyon mélyen érintette őt, nagyon bántotta. Ez a szakítás nagyon elszomorította Kondort is. Ebben az időszakban Pilinszky magánéletében sok nehézség halmozódott fel, és meghatározó tragédiák érték, talán ez is volt az oka magatartásának. S talán az eltérő lelkialkat, Kondor vágyainak emelkedettségében és lelkének mélységeiben lehetett társa Pilinszkynek. Ezt ő maga is megfogalmazza egyik költeményében: „Majd ballagok melletted:/Te csillagó-arccal sajnálsz és szeretsz.”

Ön szerint mi az oka annak, hogy az életmű jelentős részében fontos helyet kapnak Krisztus mellett a különböző bibliai alakok, angyali és ördögi teremtmények?

Kondor sajátos egyéni világot teremtett. Újraértelmezte és világképének megfelelően alkalmazta ezeket az egyetemes szimbólumokat. A keresztény szimbolika így legtöbbször a profán ikonográfia egyéb szimbólumaival párosult nála.

Képein korunk gépvilágának vízióját, a Jó és Rossz párviadalát festette, kozmikussá növe látomásaiban rendszeresen megjelenik a korpusz, mint a minden korban újra megtestesülő isteni.

A szenvedő Isten, s a profán világ megfeszítettjei szenvedésükkel erkölcsi értéket visznek a világméretű pusztulásba. A „jelet hagyni”-kívánó kondori világban — Krisztus központi jelképpé emelkedik. Verseskötetében és képzőművészetében azonos szinten jeleníti meg világképét.

Szárnyasangyalai számomra a legrokonszenvesebb művei Bélának. Az angyalok nála sok helyen a feloldást kísérik, ellentétezzék a képben lévő feszültségeket. A szárnyasangyal mellett képein megjelenik a pusztítás „szörnymadara”, a rombolás is.

Tud-e olyan élményt mondani, amelynek nagy hatása volt az ön művészi fejlődésére?

Én is úgy gondoltam, hogy az életben a jelentéktelen és a jelentés nélküli dolgok végül is összeállnak életünk nagy jelképeivé. Én a kortárművészetből a mozgóképben találtam meg azt a világképet, ami számomra meghatározó erejű volt.

Victorio De Sica a „Csoda Milánóban” című filmjéről van szó.

Ez a film nekem a szeretetről szólt. Költői módon, angyalokkal és különböző egyéb rekvizitumokkal egy tiszta, emberi világot mutat fel, amely a XX. század képzőművészetében ritkán fordul elő. Életem meghatározó élményévé vált, melyet — úgy gondo-

lom — sikerült munkáimba is átmentenem. Közel hetvenszer láttam.

*Az ilyen beszélgetések-
kor többnyire a kérdező
kötelességének érzi a
művészt ars poetikájá-
ról faggatni. Most én
is ezt teszem.*

Az orvos, a gyógyszerekkel, javító szándékkal, az emberek segítségére, gyógyítására esküszik fel. A képzőművészetben a művész az élet szépségeinek, értékeinek, pozitívumainak felmutatásával kell, hogy ezt tegye. Én megmaradtam Jan Van Eyck és a hasonló nagymesterek csodálatánál és nem szégyellem kimondani, hogy inkább ezeknek a világát, mesterségbeli tudását próbálom megőrizni. Másrészt a századeleji iparosmester hivatástudata is jellemez engem.

A mesterséget ismerő suszter, az általa megcsinált cipőt, a vevő kényelmének megfelelően, a tárgy időtállóságának szándékával, az esztétikum megjelenítésével készíti el.

A művészetben a szép a legfontosabb számomra.

A művészet közönség nélkül nem tölti be a művészi kommunikáció funkcióját.

Számomra a kortárművészetnek nevezett erkölcsromboló világ nem tartozik a művészet kategóriájába.

Nagyrészt a művészet felszámolására alakult tendenciának lehet csak minősíteni. Úgy érzem, hogy embertelen és emberellenes korunkban, az embert kell ábrázolni, csak ezzel lesz képes a művészet az emberség felmutatására is. A nonfiguratív művészet felszámolja az alkotó létet, a figurativitás helyet teremt a humánumban kibontakozásához.

Mivel a művészet az egyéni alkotásokban a kollektív tudatalatti kivetítése ezért a képzőművészet felelőssége, hogy a korszellem alkotó energiáit, nem a pusztítás hanem a jobbítás szándékával hívja elő.

*Végezetül, hogyan
összegezné az ember és
a művészet helyét a
mai világban?*

Az ember, tudjuk, csak egy porszem a világmindenségben. De ahogy a porszemen átvilágít a nap, megcsillan a napsugár, úgy az emberen is átfénylik az egész világmindenség.

A csontvázak mentségére

G. K. CHESTERTON

Született 1874-ben. Angol-ír katolikus író, költő, kritikus. 1922-ben tért át a katolikus hitre. A 20. századi angol katolicizmus egyik legnagyobb hatású képviselője. Mintegy száz kötetet írt. 1936-ban halt meg.

Nemrég igazi történelmi angol fák között álldogáltam, amelyek olyan ősieknak tűntek, mintha ők maguk tartanák a csillagokat, egy fészekalja *Yggdrasilt*. Ahogy ezek között az élő oszlopok között jártam, lassanként arra jöttem rá, hogy az őslakók, akik az ő árnyékukban éltek és haltak, nagyon titokzatosan beszéltek. Úgy tűnt, mintha folyamatosan mentegetőztek volna amiatt, hogy a fák szegényes látványt nyújtanak. Hosszas töprengés után felfedeztem, hogy komorságuk és büntudatuk abból a tényből eredhet, hogy tél volt, amikor minden fa csupasz. Biztosítottam őket arról, hogy nem neheztelek amiatt, hogy tél volt, tudom, a dolog még azelőtt történt, csak nem állt szándékukban elhárítani a végzet csapását. De sehogysem tudtam kibékíteni őket azzal a körülménnyel, hogy tél volt. Magától értetődően az volt az érzésem ugyanis, hogy rajtakaptam a fákat valami illetlen öltözékben, amiben nem volna szabad mutatkozniuk, és hogy levelekkel kellene betakarniuk magukat, mint az elsőbűnös embereknek. Szóval nyilvánvaló, hogy nagyon kevés ember tud bármit is arról, hogy hogyan néznek ki valójában a fák télen, legkevésbé a valódi erdészek. Amikor a fák koronája kopár és dísztelen, a körvonaluk teljesen felismerhetetlenné válik, és az erdő eltűnik a fák mögött, mint egy homályos kép háttere. Két vagy három kiálló fa lombtalan koronája olyan finom vonalú, mintha valami óriási söprű lenne annak a mesebeli hölgynek a kezében, aki a pókhálókat söpri le az égről. A lombos erdő koronája vaskos és foltszerű: a valódi felhők nem takarják el jobban a holdat éjjel, mint a fákat azok az alaktalan, zöld felhők, amelyeket magukra öltenek. Ennek a kis erdőnek a valódi látványa, az életnek ezzel a zöldes és ezüstös tengerével, egészen téli látomás. Olyan titokzatos és megfoghatatlan a téli erdők szíve, mint valami csillogás a szürkületben, mint amikor egy távoli alak közeledik, mindig változóan, mintha pókhálók kifürkészhetetlen mélységein törne át.

Az a közkeletű gondolat, hogy a fák legfőbb ékessége a lomb, éppen olyan, mintha azt mondanánk, hogy a zongorista legfőbb ékessége a haj. Amikor a tél, ez az egészséges aszkézis, körülhordozza gigantikus borotváját a hegyeken és a völgyeken, és olyan kopaszra borotválja a fákat, mint a szerzetesek, egészen biztosan érezzük, hogy valamennyien többek, mint pusztá fák, amikor

ilyen kopárok. Akárcsak a festők vagy zeneszerzők, akik szintén emberfelettinek tűnnének, ha olyan egyszerűek lennének, mint a szerzetesek. Ez az, ami láthatóvá teszi azt a mély és lényeges el-
lentmondást, hogy az ember irtózik saját testének maradványától
vagy a szeretett dolgokban rejlő struktúrától. Ezt érezzük titokza-
tosan a fák csontvázában: ezt érezzük mélységesen az ember
csontvázában.

Az emberi csontváz jelentősége óriási, mégis az az iszonyodás,
amivel általában szemlélik, egészen misztikus jellegű. Anélkül,
hogy azt állítanám, hogy a csontváz hétköznapi értelemben szép,
ki merem jelenteni, hogy bizonyosan nem rondább, mint egy bul-
dog, amelynek a népszerűsége soha nem csökken, viszont mérhe-
tetlenül több vidámság és elbájoló kifejezőerő van benne. Ahogy
az ember titokzatos módon szégyelli a fák meztelenségét télen,
úgy szégyelli a saját csontvázát a halálban. Egészen különös az a
rémület, ami a dolgok architektúráját övezi. Azt gondolnánk, bu-
taság félni a csontváztól, amikor a természet meglehetősen akku-
rátusan gondoskodik arról, hogy ne tudjunk megfélemedezni róla.

Egy dolgon alapszik ez a rémület: az az idegen gondolat méte-
lyezte meg az egészséges életszemléletet, hogy a csontváz a halál
jellegzetessége. Pedig ugyanilyen joggal mondhatnánk azt is,
hogy a gyárkérmény a csőd jellegzetessége. Lehet, hogy a gyár el-
hagyatott lesz az összeomlás után, akárcsak a csontváz a test
bomlása után, de mindkettőnek eleven és szakszerű szerepe van
a maga helyén; mind az emelőcsigának, mind a kerékáttételnek
ugyanaz a szerepe a Megélhetés Házában, mint az Élet Házában.
Semmi oka sincs annak, hogy ezt a dolgot (modern, s ahogy én
gondolom, művészi dolgot), az eleven csontvázat, az élet alapve-
tő szimbólumának ne tekintsük.

Az igazság az, hogy az ember félelme a csontváztól nem a ha-
láltól való félelem általában. Nem más, mint az a különös emberi
hiúság, hogy — általában mondva — semmi kifogása az ellen,
hogy halott legyen, de nagyon komoly kifogása van az ellen,
hogy nevetséges legyen. Az alapvető dolog, ami aggasztja a
csontvázban, az az a kihívás, hogy fernkölt alakjának alaprajza
szemérmetlenül groteszk. Nem értem, mi kifogása van ellene.
Megelégedetten foglalja el a helyét a világban, nem akar úgy ten-
ni, mintha előkelő lenne — egy vidám, serény, csúfondáros világ-
ban. Látja a csontvázak által hordozott állatok millióit, szinte den-
diskedő léhaságukkal, a legkülönösebb drabális testeket és tarto-
zékaikat, a nevetséges szarvakat, szárnyakat és lábakat, amikor
azok nélkülözhetetlenek a használatukhoz. Látja a béka jókedvét,
a viziló megmagyarázhatatlan boldogságát. Látja az egész nevet-
séges világmindenséget, az élő molekulától kezdve, amelyeknek
túlságosan nagy a feje a farkához képest, az üstökös, amelynek
túlságosan hosszú a farka a fejéhez képest. De amikor a saját bel-

sejének elragadó furcsaságára kerül a sor, egy pillanat alatt elveszti a humorérzékét.

A középkorban és a reneszánszban (ami bizonyos időszakokban némely szempontból nagyon ragyogó korszak volt) a csontváznak ez a jelentése óriási szerepet töltött be a kevélység megtörésében, a földi pompa és gazdagság, a múlt gyönyör elutasításában. Egészen biztosan nem a haláltól való pusztító félelem volt az, ami ezt okozta, mert ezek olyan korszakok voltak, amelyekben az emberek énekelve mentek találkozni a halállal. Az ember lefokozásának, az emberi szervezetben vigyorgó rondaságnak a gondolata volt az, amely a szépség és büszkeség fiatalos szemtelenségét letörte. S ebben majdnem biztosan több jó volt, mint sérelem. Semmi nem olyan rideg vagy irgalmatlan, mint az ifjúság, s az ifjúság előkelő körökben és korszakokban megkérdőjelezhetetlen méltóságra tör, a sikernek arra a végtelen ragyogására, amely nagyon is élesen emlékeztet a csillagok megvetésére. Szerencse volt, hogy azokat a beképzelt fennhéjázókat legyőzhette ez a teljesen gyakorlati tréfa, amely úgy kigolyózhatta volna őket, hogy behullottak volna egy vigyorgó csapdába, és nem keltek volna fel többé. Nem valószínű, hogy fel tudták fogni, hogy az ő lényüknek a szerkezete is ugyanolyan egészségesen nevetséges, mint a disznóé vagy a papagájé; ahhoz, hogy megértsék: a születés humoros, a jövő komikus, inni és harcolni nevetséges dolog, messze túl fiatalok és ünnepélyesek voltak. De legalább azt hirdették, hogy a halál nevetséges.

Az a sajátos gondolat terjedt el, hogy mindannak az értéke és varázsa, amit természetnek nevezünk, a szépségében rejlik. Az igazság az, hogy a természet olyan értelemben szép, hogy összevisszaság vagy szabadság eltakarja, hogy a szépség csak a bájjának egyike, s majdnem véletlen fajtája. A legnagyobb és legértékesebb tulajdonsága a természetnek nem a szépsége, hanem éppen nagylelkű és dacos csúnysága. Akár száz példát is találhatunk erre. A varjak károgó hangja önmagában éppen olyan förtelmes, mint a hangok pokoli sokasága Londonban, a vasúti alagútban. Csakhogy a károgás felemel minket, mint a trombitaszó, durva jóságával és becsületességével, hogy a szerető férfi a *Maud*-ban meg tudja győzni magát arról, hogy ez az utálatos hang hasonlít a kedvese nevéhez.

Az a költő, akinek a természet csak rózsákat és liliomokat jelent, sohasem hallott disznóröfögést. Márpedig ez olyan hang, ami jobbra teszi az embert, erőteljes, haragos, segélykérő hang, mintha a várbörtönök kifürkészhetetlen mélységéből törne elő, áthatol minden lehetséges akadályon, megborzongat minden létező érzékszervet. Mintha magának a földnek a hangja lenne, amikor mély álmában felhorkan. A legmélyebb, legöregebb, legegészségebb és legvallásosabb értelme a természet értékének — annak az értéknek, ami az ő mérhetetlen gyermekségéből származik. A ter-

Chesterton itt valószínűleg a *more* és a *Maud* szavak összecsengésére gondolt. (A fordító)

mészet éppen annyira ormótlan, mint amennyire groteszk, és éppen annyira ünnepélyes, mint amennyire boldog és gyermeki. A hangulatot az érzékelteti, amikor a természet formáit, mint formákat nézzük, mintha egy kétéves gyerek firkálna a kőre, egyszerűen és kezdetlegesen, és mégis millió évekkel érettebben s egyúttal élénkebben, mint az az egész beteges modernség, amit művészetnek nevezünk. A föld és a mennyország dolgai látszanak összekapcsolódni egy mesében, s a dolgokhoz való viszonyunk olyan egyszerűnek tűnik egy villanásra, hogy egy holdkóros táncára lenne szükség, hogy tanúságot tegyen érthetőségéről és komolytalanságáról. A fa úgy lebegett a fejem fölött, mint valami fél lábon álló gigantikus madár, a hold pedig, mint a küklpsz szeme. S ahogy az arcomat beárnyékolta volna valami sötét hiúság, hétköznapi bosszúság vagy nevetséges nagyképűség, tudtam, hogy alatta a koponyám örökké nevet.

Katona László fordítása

MERESKOVSZKIJ: AZ ISMERETLEN EVANGÉLIUM

Az orosz megújulás századeleji reményei éltették az Európa-szerte népszerű Mereskovszkijt. Költő, író, esszéista, minden munkájában misztikus tartalmakat fejezett ki sokat sejtető szimbólumok révén. Titkokat, talányokat keresett, amelyek talán megvilágítják a különös és szokatlan jelenségek mögött rejtőző magasabb értelmet. Újjászületés és olyan „új kereszténység” után áhítozott, amely lélekben átalakíthatja a világot. Ezért is tanulmányozta hosszan a vallásos szellem útkereséseit kifejező Tolsztojt és Dosztojevszkijt. Róluk szóló több kötetes tanulmányában szembeállítja őket: szerinte Tolsztoj a „test”, Dosztojevszkij viszont valóban a „lélek” „titoklátója”.

Esszéi súlyos kérdésekre kerestek választ. Lenyűgözően széleskörű műveltség és nem mindennapi kutatói tehetség sugárzik ilyen típusú írásaiból. Valamennyit, akárcsak a most megjelent *Az ismeretlen Evangéliumot* mélyeséges vágyakozás és költői érzékenység hatja át. Mereskovszkij szerint a megújuló lélek számára mindig ugyanaz a megoldás: Krisztus és a kereszténység. Újra meg újra el kell olvasnunk a Szentírást, fel kell fedoznunk valódi jelentését, és el kell kerülnünk „a szokás sötét vizét”. Mit tegyünk tehát? Mereskovszkij válasza egyszerű: „Egyszerre meglátni és csodálkozni — íme, így kell olvasni az Evangéliumot”.

(Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó)

MONA KRISZTINA

KARASSZON ISTVÁN: AZ ÓIZRAELITA VALLÁS

A szó legszorosabb értelmében hiánypótló művet vesz a kezébe az az olvasó, aki hozzáfog Karasszon Istvánnak, a budapesti református teológia biblikus kutatóprofesszorának új könyvéhez, amely *Az óizraelita vallás* címmel látott napvilágot. Magyar nyelven ugyanis — nem számítva Martin Bubernek elsősorban a próféta jelenségre korlátozódó *A próféták hite* című felejthetetlen, de idestova

jó fél évszázados könyvét — utoljára a század első felében jelent meg bibliai vallástörténet, a debreceni Varga Zsigmond tollából. Ez utóbbi, a maga korában figyelemreméltó alkotás mostanra meglehetősen elavult, amelyet hozzáférhetetlenné is vált, így minden teológiával komolyabban foglalkozó, vagy egyszerűen csak érdeklődő olvasó számára rendkívüli hasznossággal fog bírni e terjedelmre kicsi, jelentőségét tekintve annál fontosabb tanulmány.

Karasszon István a tőle megszokott nagyfokú tudományos felkészültségről, a szakirodalom — a legfrissebb művekig bezárólag — mély ismeretéről, tárgya iránti végtelen szeretetről és annak lenyűgöző mértékű uralásáról ad ismét számot könyve minden egyes lapján. Bár mint írja: egy átfogó izraeli vallástörténet megírása nehéz és problematikus vállalkozás, lévén az Izraellel szomszédos vagy távolabb élő népek vallásáról hihetetlen mértékben megnövekedett az ismeretünk, és ezért nem is törekszik teljességre, az általa kiválasztott néhány érdekes részproblémát mesteri módon járja körül. Először — elsősorban az ugariti szövegek által szolgáltatott adatokat felhasználva — megvilágítja az *Ószövetség* által említett három leginkább központi istenség, Jahve, Él és Baal egymáshoz való viszonyát, később azt a folyamatot mutatja be, ahogy ezeknek minden olyan vonását, amely Jahve szuverenitásával összeegyeztethető volt, integráltak az Ő egy személyébe. Majd, miután feltárta a Bibliának a „klasszikus” izraeli vallás előtti szokásokra utaló emlékeit, egy-egy fejezetet szentel az ószövetségi kultuszhelyeknek, a papságnak, a jognak, az áldozatoknak, az ünnepeknek, végül a prófétizmusnak.

Műve, erősen kritikai beállítottsága ellenére fontos mindannak számára, aki dogmatikai síkon közelít a Szentírás felé, mind az egzagétának (és hát semmiképpen se felejtjük el, szemben bizonyos fundamentalista körökkel, hogy hiteles Írás-magyarázat csak e kétféle megközelítési szint egységes alkalmazásával érhető el).

(A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliái és Júdaisztikai Kutatócsoportjának kiadványai 6. 1994.)

XERAVITS GÉZA

NÉMETH G. BÉLA: KÉRDÉSEK ÉS KÉTSÉGEK

A magyar középosztály útkeresésének — és úttévesztéseinek — folyamatát követhetjük nyomon ebben a tanulmánykötetben, amelyet Német G. Béla hetvenedik születésnapja alkalmából jelentetett meg a Balassi Kiadó. Az értelmiség tünődéseit és kételyeit tükrözik a bemutatott 19. és 20. századi szerzők művei. Olyan kérdéseket vetnek fel, amelyekre minden kornak választ kell adnia: Mit jelent számunkra az európai kultúra? Hogyan szolgálhatjuk a hazai művelődés ügyét? Mi az író feladata? Milyen magatartásformák jelennek meg az irodalomban?

A kötet először 19. századi válaszadókat vesz szemügyre. Kölcsey értekezései és Eötvös fiával folytatott levelezése a belátás és a tolerancia nélkülözhetetlenségére hívták fel a figyelmet. A század második felének mára elfelejtett írója, Asbóth János a konzervatív szemléletet képviselte. Az angol parlamenti demokráciát tekintette mintának, de egyre kevésbé látta megvalósíthatónak Magyarországon, ahol szerinte a vezető rétegektől hiányzott a kellő európai műveltség és erkölcsi-ség. Vele kapcsolatban Németh G. Béla látletet ad arról a nemzedékről, amelynek értelmiségi tagjai kiábrándultan szemlélték koruk tehetetlenségét és cselekvésképtelenségét. A polgárosodás és a középosztály sorsát más oldalról közelíti meg a Herczeg Ferenc *Emlékezéseit* elemző tanulmány, amely a birtokosi szemlélet uralomra jutásáról és a magyar polgári értelmiség jellegéről számol be.

A 20. századi polgári gondolkodást és bölcséletet ismertetik meg a Babitsról szóló tanulmányok, amelyek mélyreható műelemzéseket tartalmaznak. Kiemelik a költő kérdező hajlamát, a költészet és a megismerés szoros összefüggését hirdető szemléletét. A *Halálfiat* elemezve a szerző az úri középosztály szellemiségéről és szokásrendjéről ad képet, és rávilágít a regényben megmutatkozó egyedi lelkiség értékére. Az írói magatartás és erkölcsi-ség, az emberi tartás alapvető kérdéseit más írások is fölvetik. Rendkívül érdekesen és szépen elezmi a szerző Kosztolányi halálközeli verseit, amelyek a szenvedő ember méltóságára irányítják az olvasó figyelmét. Hasonló tanulságokat fedez fel Radnóti költészetében, amely a világháború rettenetében mutatta meg a reménység erejét és a költő méltóságát.

Tiszteljük és vállaljuk emberi mivoltunkat — sugallják ezek az írások. Őrizzük az emberség és a kultúra értékeit. Ezeket az eszmé-nyeket fogalmazzák meg Márai regényei is. Németh G. Béla kiemeli elkötelezett írói magatartását, regényeinek virtuóz technikáját és a polgári világról rajzolt egyedi képét. Márai művei egy réteg kultúrájának, szemléletének és viselkedésének változásairól, és egyre erősödő bizonytalanságérzetéről tudósítanak, de egyben kiutat is mutatnak, mert rávilágítanak, hogy biztonságosan csak az európai múlt és kultúra értékeire lehet alapozni.

Világos gondolatmenetre fűződnek fel e kötet tanulmányai. Egy társadalmi réteg történeti változásait, szemléleti átalakulását követik nyomon, és hitet tesznek az európai és a nemzeti művelődés összetartó ereje mellett. A szerző kifinomult ízléssel válogat a 19-20. századi irodalom ismert és kevésbé ismert személyiségei között. Az évtizedek óta tanító irodalmár egységes látásmódjával tekint végig a magyar gondolkodást meghatározó eszmerendszereken, felfedezi és megmutatja a művekben rejlő gazdagságot és szépséget, és tanúságot tesz az írástudó felelősségéről. (*Balassi Kiadó*)

MONA KRISZTINA

MOLIÈRE: DON JUAN

A *Don Juant* könnyebb szeretni, mint *A fős-vényt*. Spleenesebb, tragikusabb, ugyanakkor a teljesség érzetét igyekszik kelteni azzal, hogy az érzéki vonzalmat totális életérzéssé növeli. Egyrészt. Másrészt önnön világlátását, a Don Juan-i univerzumot saját groteszk tükrében is megmutatja, a szolga, a hétköznapi-ság is egyedi Sganarelle bíráló-morgoló reflexióiban. Don Juant az égbe röpítenék az álmai, miközben vágyai mindegyre besározódnak, Sganarelle meg bolhás kutya módjára nyüszít mellette, s nem tud az igazának érvényt szerezni. Don Juan ostobaságában is bölcsességet őriz, Sganarelle bölcsnek is ostoba marad. Don Juan hordozza a bűnt, miközben nagystílusú az erényei; a szolga hűséges és következetes, hajlandó mindhalálig kiszolgálni a bűnöst.

Várjuk az Új Színház új produkcióit — írtuk évad közben. Nos, a legfigyelemreméltóbb a direktor, a magyar színházi életbe újra visszasimult Székely Gábor „késleltetett”, az

évad vége felé bemutatott *Don Juanja* volt. Története a kezdet kezdetén sem az ereje teljében lévő hódítót, hanem az ernyedett lelkű, pergamen-sápadt férfit mutatja, aki hanyatlásában esendő, és esendőségében vonzóbbnak hat, mint mikor tűnt erejét látszik visszanyerni. Cserhalmi György kiszikkadt *Don Juanja* valóban utolsó napjait éli. Tekintélye látszólag a régi, intellektuális vonzerejének egyetlen nő sem tud ellenállni, akit meg akar hódítani — a baj valahol belül lakozik, ott, ahol a lélek fészkel s benne az életkedv busong, az erkölcs halódik. Vigyázat. Ez a *Don Juan* nem embertelen, sőt, szerethető, mert érdemes megmenteni. Ezt a rést, ezeket a hajszálrepedéseket látja meg Sganarelle gazdája lelkén. Észreveszi és félreérti. A zsörtölődő szolga csak azt nem tudja ugyanis, hogy gazdája bármiről lemond, csupán arról nem, hogy a kis női világok által az egész univerzumot hódítsa meg. Ez viszont már *Don Juan* tévedése.

Megy a magas vézna és a kisebb széles a kietlen világban, mennek a sorsuk elől a sorsuk elébe. A lét kiszikkadt virág körülöttük. Pereg, pereg a semmibe.

KÁLLAI KATALIN

SZIRÁK PÉTER: GRENDEL LAJOS

Egyetérthetünk Kulcsár Szabó Ernővel abba, hogy Szegedy-Maszák Mihály Ottlik-könyve a *Tegnap és ma* sorozatot „olyan új európai szellemiség jegyében nyitotta meg, amely komoly kihívást jelent nemcsak az elkövetkező monográfiák szerzői, de olyan konkurens vállalkozások számára is, mint a *Kortársaink*”. (Tiszatáj 1995/6. 84.) Szirák Péter azért tudott eleget tenni ennek az elvárásnak, mert a Szegedy-Maszák Mihály által képviselt kritikai újraolvasás gyakorlatának szellemiségében az interpretációt nem előzi meg afirmáció, s így az értelmezői szituáció úgy veti alá magát a hatástörténet folyamatainak, hogy egyben alakítja is azt. S mivel ez az alapvetően igenlő modalitású monográfia új horizontba helyezi, Szirák Péter könyve megkerülhetetlen lesz mindazok számára, akik a század utolsó harmadának epikai folyamatát (s benne Grendel Lajos munkásságának helyét) értelmezni és megérteni szeretnék. Ugyanis e kitűnő kötet nemcsak a Grendel-szövegekre, de azoknak recepciójára és kontextusára is tekint. S eköz-

ben nem kis feladatot vállal magára, hiszen a prózafordulat utáni kanonizációs törekvések némileg eltúlozták Grendel alkotásainak irodalomtörténeti jelentőségét, „Mészöly és Eszterházy nyelvi magatartásával rokonítva azt”. Szirák Péter így ír a jelenségről: „A magyarországi recepció a kánon változásaira »rímelő« vonásokat kiemelte, de ez a diszkontinuitást affirmáló beszéd egyúttal elfedte a művek egyenetlenségeit és hiányosságait. Mindezekre akkor nyílt távlat, amikor a magyarországi és szlovákiai magyar irodalom a nyolcvanas évek végén »kiszabadult« a korlátozó politikai helyzet nyomása alól. Ekkor váltak láthatóvá azok a kondíciók, amelyek így vagy úgy, de »deformálták« a Grendel-művek recepcióját. Az is feltűnő, hogy ettől kezdve — noha nem függetlenül persze a pálya hanyatlására mutató jelektől — megnő azoknak a kritikáknak a száma, amelyek visszamenőleg is rámutatnak az érények és megoldatlanságok arányára”. E monográfia „korrekciós” jellege egyúttal azért lehet a „történet megértés” példaértékű megfogalmazása, mert Grendel Lajos „alakuló életművének újraszituálására” tesz sikeres kísérletet — elfogadva az esztétikum időbeliségének és változékonyságának tapasztalatát. (Kalligram 1995)

H. NAGY PÉTER

JÓKAI ANNA: HÁROM

Jókai Anna új könyvének két rétege van: egy epikai és egy meditációs, az elsőben négy elbeszélés, a másodikban személyes jellegű kommentárok, vallomások, esszészerű megnyilatkozások foglalnak helyet. Az elbeszélések az utóbbi néhány esztendő szülőttei, és azokról a társadalmi, de főként lelki változásokról adnak hírt, amelyek az úgynevezett „rendszerváltás” következtében végbementek. Ezeknek a változásoknak kétségtelenül vannak nyertesei és vesztesei, és persze nem mindig azok kerültek előtérbe, akik korábbi ellenzékiük vagy függetlenségük következtében erre rászolgáltak volna, és nem mindig azok kerültek vagy vonultak háttérbe, akik annak idején megkeserítették a többiek köznapi életét. A politikai átalakulások révén nyerteseknek vagy veszteseknek a köre időnként szerepet cserél egymással, s aki korábban türelemre, helytállásra és áldozatra kény-

szerült, annak gyakran ma is az élet árnyékosabb oldalán kell elhelyezkednie, míg egykori zaklatói, nyomorgatói fölüeny biztonsággal sajátítják ki továbbra is a társadalom javait. Mindez erkölcsi kérdéseket rejt magába, mint ahogy erkölcsi válaszokat igényel a megbocsátás ügye is, az tudniillik, hogy a múltbeli bűnök és mulasztások megbocsátóját elfeledésben meddig mehet el a társadalom.

A könyv írója mindebben az erkölcsi dilemmában egyértelműen keresztény álláspontot foglal el, tehát a megbocsátás hajlik, ugyanakkor elvár valamiféle bűnbánatot, büntudatot, legalább annyit, hogy ne azok fogják most az új zászlókat, akik a régieket lobogtatták, mi több, fejbeverték velük az ártatlanokat. Az elbeszélések így a kereszténység erkölcsi elvei nyomán ítélik meg a magyar életben bekövetkezett változásokat, a meditációk pedig minden tekintetben keresztény meditációk, egy olyan embernek és írónak a vallomásai, aki az evangéliumok szellemisége nyomán értelmezi, magyarázza a történelmi eseményeket és saját sorsának eseményeit. Az egész kötetten ezért húzódik végig a kiengesztelődés, a megváltás gondolata, igazából annak a bizonyossága, hogy az emberi világban tapasztalható kudarcokat és csálásokat az evangéliumi szeretet által kellene feloldani. (Széphalom Könyvműhely)

POMOGÁTS BÉLA

VARGA MÁTYÁS: BARLANGRAJZ

Varga Mátyás bemutatkozó verseskötete egy nyitódarabot, majd huszonnégy költeményt foglal magába öt ciklusra osztva. A kurzívval szedett, címadó, első alkotás elszemélytelenített, leíró jellegű, rímtelen, a köznap beszédhez közelítő (vagyis a dekorativitást háttérbe szorító) retorikájú mű, amelyben a beszélő „én” nem jelenik meg konkrétan. A *Barlangrajz* a fénytelenység és a forma interakcióját etablírozza egy olyan decentrált szerkezetben, amelyet pár szavas sorok alkotnak. A rajz sematikussága („félhomály öl-/tözteti a formát”) és a barlanglakók testi aurája („De a sötétség/kőpárkányán/minden test/meztelen”) képezi azt az ellentétező perspektívát, ahonnan a képiség és az általa megtapasztalható világszerűség belátható, leírható. Az „én” ilyenfajta funkciója (azonosíthatatlanság és a modalitás viszonyítási pontjainak szétjártása) az első ciklus (*A vak augur*) három darabjára is jellemző. Ezek közül a *café jericho*

heterogenitása (zárójeles kommentár, idézőjeles reflexió és epikus tartalom) a relativálhatóság tapasztalatát teszi formászervező elvére például: („sosem járt itt”) — („vagy mégis;”) „a téglagyáros özvegye/meghízott vagy/gyereket vár” — „ó ez nem az a sírás/...ó nem”. A decentralizált szerkesztés a második ciklus (A.A.) számozott verseiben annyiban módosul, hogy e szövegekben van megszólított (belép a „te”), s így újraszituálják az „én” helyét (pl. a szájhoz való viszonyában: „érted jön a bizalom, hogy elfordítson a szótól). A hallgatás a te csönded”[1], ugyanis felveheti az alteritás pozícióit (például: önmegszólítás „te”-ként). A *Dél a velencei gettóban* címmel el látott ciklus tovább artikulálja (és bonyolítja) a beszélő viszonyhálózatának játékerét (például: ajánlások, interperszonalizációs „ők”, „mi”, tehát többes szám beléptetése) és a „szó” emblematikusságát kibővíti a „mondat” ontológiai struktúrája (például: a *Hogy élj!* című Balassa Péternek ajánlott versben) s valóban megfigyelhető a sorok bővítése és az azokon belüli (vagy éppen átkötő) mondatok primátusa szó egyeduralmával szemben. A negyedik ciklusban (*Az idegen*) helyet kapó darabok (azon túl, hogy némelyik tematizálja az emlékezés és feledés koegzisztenciáját *Az idegen*) illetve a tradíció jelkörtözetének konkrétumait: például: Hamlet és a színház a *Főpróbában*) megalkotottságában hagyományos műformák imitációja is a beszédműveletek terepévé lép elő (például: a *Vakok a jégen* és az *Utolsó bejegyzés* szonettalluziója). A *Szavak ébredése* pedig, az eddigieket integrálva, az emlékezet mentén konstruálja a „szóvá tesszel” kétértelműségét a lírai beszéd (és a rajta keresztül megmutatkozó imagináció) alapjelenységévé. Az utolsó, *Mélytengeri átvilágítás* című darabban: „halszáj, halcsók, /halál;” ugyanis ez utóbbi szó/sor egyszerre nevezi meg a hal egy részét és magát a fogalmat), közlésképesnek tekinti a hagyományos formát (az *Ott bent* című vers a kötet egyetlen szabályos) párrimes) verstani alakzata), és versszervező elvként akceptálja a dialógust (*A föníciai*. Varga Mátyás könyve tehát szűkszavúsága ellenére bőbeszédű és párbeszédképes alkotás, amelynek retorikai és poétikai sokszínűsége a statikusság látszatával elegyíti a lírai „én” alakváltásait, s így (minden bizonnyal) pozitívan kondicionálja e költőiséggel szembeni elvárásainkat. (Belvárosi Könyvkiadó, 1995.)

H. NAGY PÉTER

KRÚDY GYULA: ÖREG SZÓ AZ IFJAKHOZ

Kelecsényi László páratlan Krúdy-gyűjteményt őriz a lakásában. Egyedi értékű könyvek tömege, kivágatokat, adatokat. Annakra szerteti a Mestert, hogy talán még Bródy Sándor utcai otthonából is hajlandó lenne átköltözni — stílszerűen — a közeli Krúdy utcába... Ugyanakkor Kelecsényi, az író, a publicista a maga közelmúltat s jelent életre keltő atmoszféra-prózájában egyáltalán nem utánozza Krúdyt, holott a Krúdy-jelenség intellektuális és stílus megidézésének, sőt túlidézésének manapság divatja van.

Az író utókorához Kelecsényi a filológiai teljesítmény bravúráját adta hozzá. *Öreg szó az ifjakhoz* című két kötetes válogatásában száz-nál több olyan publicisztikus jellegű, novellisztikus színezetű Krúdy-írás kapott helyet, amelyek eddig nem kerültek be önálló gyűjteményekbe. A cikkek, tárcák, kis színesek mind az „öreg Krúdy” tollából szivárogtak, s nem titok, néha azért került le a kupak a töltőtollról, azért futotta be a tinta a papírlapot vagy a vendéglői kutyanyelvet, hogy az akkoriban tényleg azonnali honorárium kíségetse pénzavarából a magyar irodalomnak ezt a sohasem vaskos bukszájú nagyságát.

Az „öreg Krúdy” még nem volt negyven éves, amikor nemcsak ifjakkak, szánt „öreg” szavait, sok tucatnyi álnévvel jelzett sok száz „kései” írását, tárcanovelláját, szösszenetét megalkotta. A válogatás az életmű utolsó két évtizedét pásztázza. Krúdy többféle feleletet is adott a háború dilemmájára. Trianon mély válságára, a húszas-harmincas évek Magyarországának kérdéseire. Ez a változatos, színvonalas gyűjtemény kétségtelenné teszi, hogy az életmű teljes feldolgozását majd, egy boldogabb és gazdagabb korban, csakis a számítógépes módszertől, miriádnyi betű elektronikus tárolásától és értelmezésétől várhatjuk. De azok mellé a gépek mellé is olyan szív, olyan lelkület, olyan író-utód kell, mint Kelecsényi László. (*Aqua Kiadó*)

TARJÁN TAMÁS

CSIKI LÁSZLÓ: KUTYA A HOLDBAN

Miként érezheti magát egy kutya a Holdon? Azaz nem is ott még, hanem a szputnyikban, amely kering a Föld körül? Ne firtassuk a kérdést, hiszen jelképes értelme van e címnek, s a kötet írásai egyértelművé is teszik,

hogy milyenfajta léthelyzetekről van szó. Az éppen ötvenéves Csiiki László, a középmező egyik legkiválóbb és műfajilag legsokoldalúbb alkotója egy évtizede települt át Erdélyből. Az ilyen váltás mindenkin nyomot hagy, az író számára azonban alighanem feloldhatatlan, mert abszurd az a dilemma, amelyben anyanyelvi közegéből, de azt gátló ellenséges környezetből kerül át olyan anyanyelvi közegbe, ahol e nyelv az állam nyelve is, de ahová nem kötik négy évtizednek s az elődök még régebbi múltjának eloldozhatatlan hajszályökei. Elszakadni nem lehet, azaz se hazát, se szívet nem képes és nem is akar cserélni Csiiki László, s írásaiban Sepsiszentgyörgyön, Kolozsvárott s más erdélyi tájakon jár ma is.

Elsősorban azonban nem a nosztalgiának van ebben szerepe, nem a gyerekkor olyan-amiyen édene s a későbbi évek pokla szembeül egymással. Éden itt nincs sehol és semmikor, legfeljebb az emléke s a kitaszíttottság, a teljes értékűség hiánya a meghatározó az elbeszélésekben s a két hangjátékban is. Az emberek nem lehetnek azok, amik és amiknek lenniük kellene, azaz se magyarokként, se szabadokként nem létezhetnek, s bár élni így is lehet, mint a személyes tapasztalat s a rengeteg történelmi tanulság mutatja, azért ez nagyon szomorú sors. Az identitás hiánya válik meghatározóvá, s e hiány feloldása lehetetlen, mert a keresés soha nem vezet igazán eredményhez. Magyarok, szászok, görögök sorsa egyaránt ezt példázza. Kielezett konfliktusok, nagy tragédiák ritkán szólnak meg, a csöndes hétköznapi változtathatlansága, fojtogató drasztikuma lep be mindent, mint áthághatatlan és feloldhatatlan őszi köd. Számunkra nincs megoldás, vallja az író, s bármily fájdalmas, alig cáfolhatóan igaza van, bár ezzel nem zárja ki eleve egy későbbi, egy boldogabb évszázad lehetséges kibontakozását. Az e századi erdélyi sors átélői azonban szenvedő emberek, s csak szép csoda segíthet, hogy ne hetedízíglén legyenek azok. (*Pesti Szalon*)

VASY GÉZA

HONNAN TUDNÁTOK... (VERSANTOLÓGIA)

Régebben magától értetődő volt, hogy egy-ívasú, közös célokért hevülő költők, írók antológiák kiadásával pecsételték meg szövetségüket. Az sem számított azonban ritkaságnak, hogy elismert idősebb, vezérségre

termett tekintélyek, akik értő, szerető gond-
dal figyelték a pályakezdőket, maguk válo-
gattak azok műveiből, s esetleg ajánló sorai-
kal megerősítve vezették be őket az irodalom
szentélyébe. Gyönyörű példája volt ennek az
utódnevelő gesztusnak Babits Mihály *Új an-
thológiája* 1932-ből, fiatal költők 100 legszebb
versével, Móricz Zsigmond *Mai dekamerónja*
ugyaneből az évből tíz író elbeszéléseivel,
Illyés Gyula *Új magyar dekamerón* című próza-
válogatása, és hosszan-hosszan folytathat-
nánk a sort a Vajda János Társaság költői an-
tológiájától Vajthó László *Mai magyar költőkjé-
ig*, s tovább, egészen a legutóbbi időkig, ami-
kor az anyagiak hiánya és a szellem embere-
inek fájdalmas megosztottsága egyszerre lett
gátja az ilyenén kézfogásoknak. Ez is a ma-
gyarázata, hogy megváltozott az antológiák ki-
adásának célzata: ma már az ilyen gyűjtemé-
nyek nem írók bemutatkozásának vagy bemu-
tatásának szándékával készülnek, hanem rend-
szerint megjelenési lehetőséget adnak.

Kivételképp jelent meg Barcs János szer-
kesztésében a *Honnan tudhatnátok* című vers-
válogatás, amelybe gesztusértékűen átenged-
te költeményeit Fodor András, Nagy Gáspár,
Döbrentei Kornél és több más ismert líriku-
sunk is. Az ő szereplésük nyomatékossítja a
szerkesztő célkitűzését: azokat igyekezett az
olvasókkal megismertetni, akik a magyarság
ügyének, hagyományainak és jövőjének elkö-
telezettjei, s legyenek fiatalok, idősebbek, ez
a cél határozza meg lírájukat. harminckét
szerző 223 versét természetesen lehetetlen
volna részletesen méltatni. Bizonyos, hogy az
ifjak némelyikével még találkozni fogunk, s
reméljük, derültebb időszakban módjuk adó-
dik majd saját köteteikkel is a közösség elé
lépni. „... ma mindent ólomszürkének látok
— ma betegnek érzem a világot!” — írja *Ma
minden nyugtalan* című versében Kapornaky
Gyula, őrségi lírikus, a kötet 80 éves korelnö-
ke. A világ betegségét azonban a versek is
gyógyítják. Ilyen orvosszer e gyűjtemény is,
amely — ez is korjellemző — nem születhe-
tett volna meg a benne szereplők anyagi ál-
dozatvállalása nélkül.

RÓNAY LÁSZLÓ

KÁVÉHÁZ SIRATÓ

Véletlenül *A kávé*s című Nagy Lajos-cikk volt
a legelső írások egyike, melyet a magyar sza-
tíra e mogorva mesterétől olvastam. „Én ya-
gyok a kávéházi ember — írta ebben. — Éle-

tem felét, az alváson kívüli részének három-
negyedét, kávéházban töltöttem. És nem bán-
tam meg. Nincs szebb a pesti kávéházból, itt
a boldogság, ülni az ablakban, és nézni, mint-
egy védett helyről szemlélni az életet... A ká-
véház kellett mindig, mert élvezet is, narko-
tikum is, mert életkedvre serkent...”

Erki Edit, a sokoldalú literátor talán hason-
ló szeretettel gondol a kávéházakra. Amelyek
nincsenek. Okkal viseli tehát új könyve a *Ká-
véház-sírató* címet. *Törzshelyek, írók, műhelyek*
alcímmel nem pusztán a tovatűnt intézményt,
a „kaffákat” krónikázza, de szemelvényekbe,
anekdotákba és kommentárokba fogott magyar
irodalomtörténetet is nyújt. A szerkesztő Erki-
nek már nemegyszer támadt *centrális* ötlete,
amely köré specifikus irodalmi panorámát
vont. Ilyen volt például nagy idézetkönyve is.
Mostani ötlete *Centrális*: az egykori Centrál ká-
véház nyitja a sort. Az a törzshely (itt a Vigilia
szerkesztőségének tőszomszédságában), ame-
lyet a magam nemzedéke mint gyermek már
Metró Klubnak, mozinak ismert meg, egyete-
mista korában Eötvös klubnak (és látogatta), és
amely ma játékkerem: falainak műanyag borítá-
sa mögött állítólag még őrzi az eredeti építészeti
kiképzés bármikor rekonstruálható nyomait.

Szép sorjában követik egymást a lapokban
a Három Holló, a Japán, a New York, a Ha-
dik, a Simplon, a Darling és a többi budapesti
kávé tanya. A szerkesztői kommentárokhoz
versek, novellarészletek, emlékezők simul-
nak. Sok-sok magyar író, költő koffeintől
pezsdült arca, társasági élete ragyog föl. Per-
sze volt, akinek konyak is jutott, és volt, aki-
nek szódavíz is csak a pincér kegyéből. Az
édesszájú Radnóti általában két minyont en-
gedélyezett magának, Heltai talán kávéház-
ban „találta föl” a mozi szót...

A Kávéház-sírató talán még kapható. Talán
az Írók Könyvesboltjában is, az Andrásy
úton. Az volt egykor a Japán. Ki tudja, a lam-
béria alatt tán ott is megvan még az évtize-
dekkel ezelőtti díszítés... (*Officina Nova*)

TARJÁN TAMÁS

UTA SCHLEGEL—HOLZMANN: NINC S TÖBB KETTESBEN TÖLTÖTT ESTÉNK

Hosszú, boldog, harmonikus házasság tragi-
kus befejezésekként a férjet súlyos betegség
támadja meg. Mintha készülné a halálra. Vé-
gigjárják még egyszer kedves helyeiket, na-
gyokat beszélgetnek, aztán látszólag váratla-

mul eljön a vég, az asszony egyedül marad, s gondolataiban őrizi az elhunytal töltött évek szép emlékeit.

A döntő kérdés: feldolgozhatja-e veszteségét? Képes lesz- új életkeretet teremteni magának, vagy végképp megkeseredik, elmagányosodik, környezete unt terheképp.

Mindenki, aki arra kényszerül, hogy hasonló helyzetet éljen meg, a gyász hasonló fájdalmas stációit járja végig. Az elkerülhetetlen vég tudatának döbbenetéé és az ezzel perlekedő reményé az első. Az aggódó figyelem, a beteg lélegztetvételének rémült figyelése éjszakánként a második. S közben mindig felmerül a „hátha mégis” csalóka vigasztalása, mígnem az előzmények után ugyan nem, de a veszteséget átélő számára mégis váratlanul bekövetkezik a vég. A tompa gyász, a részvétnyilvánítások, a temetés szinte öntudatlanul végigélt órái legalább oly fájdalmasak, mint a veszteség és a hiány tudata.

Azt szokták mondani, a sebek, még az ilyen súlyosak is, begyógyulnak. A szerző úgy mondja: sohasem. Élete végéig kísérik közös emlékeik, minduntalan fölmerül benne az eltávozott egy-egy jellegzetes mozdulata, hallani véli a hangját, ahogy Kosztolányi is írta. Ezek a halálról című versében. Eleinte lázadunk: felháborít, hogy mások élnek, s a természet is oly közönyös.

Aztán lassan-lassan megnyílnak az újra. Talán már várjuk is. Állandóan szembesítjük a múlttal: mit tenne ő, ha itt lenne? mit mondana? tanácsolna?

A veszteséget nem heverjük ki. De higgadtabbak és erősebbek lehetünk, ha behelyezkedünk abba a hatalmas és nehezen vagy sehogy sem átlátható világtervbe, amelyben nekünk is szerepünk és rendeltetésünk van. És ez az elfogadó, alázatos magatartás lehet az a vigasztalónk, amely megerősíti bennünk a meggyőződést: még találkozunk.

Megrázóan szép olvasmány. A hűség, a szenvedés és az útkeresés ritka bensőséges, hiteles vallomása. (Kálvin Kiadó)

RÓNAY LÁSZLÓ

KRISTÓ GYULA: A TÖRTÉNETI IRODALOM MAGYARORSZÁGON A KEZDETEKTŐL 1241-IG

A régi magyar irodalom alighanem még bőven tartogat feladatokat a korszak kutatói számára. Tudjuk, nincs könnyű dolguk, hiszen kevés a hiteles, eredeti forrás, és keletkezési időpontjuk gyakran bizonytalan. Különösen a történeti irodalom feltárását nehezíti meg, hogy kevés olyan oklevél maradt fenn, amely a krónikákban leírt eseményeket igazolná vagy cáfolná. Kristó Gyula me is jegyzi, hogy a krónikakutatásban lehetetlen „bármiféle” ’megfellebbezhetetlen’ eredményre” jutni, de úgy látja, ezt a tudományterületet eddig méltatlanul elhanyagolták, és nagyon sok a megválaszolatlan kérdés. Ezek közül a szerző természetesen csak néhányat választ ki, hiszen az említett nehézségek miatt lehetetlen volna mindegyiket megvizsgálni. Érdeklődési körét a XII. századig tartó időszakot tárgyaló művekre, Anonymus regényes gestájára. A Pozsonyi Évkönyvre és a XIV. századi krónikakompozíció vonatkozó részeire terjeszti ki. Először röviden összegzi a kutatás mai állását, majd Anonymus munkáját vizsgálja meg rendkívül alaposan. Sokoldalú érvelésével azt igyekszik bizonyítani, hogy Anonymus III. Béla király korában élt, és figyelmét azért fordította a pogány magyarság történetére, mert a keresztény Magyarországról már számolt be egy gesta, ez a tatárjárás előtti krónikairódalomban követhető nyom. Kristó ezek után Anonymus munkáját szókimondóan, kifejezőkésszlete és stílusa alapján hasonlítja össze a XIV. századi krónikakompozícióval, és tartalmi egyezésekre, művelődéstörténeti összefüggésekre mutat rá. A krónika időbeli rétegeit is vizsgálja, és végül az őskrónika keletkezési idejét igyekszik meghatározni.

MONA KRISZTINA

SOMMAIRE

LÁSZLÓ PASKAI	Veritatis Splendor du point de vue pastoral I.
LAJOS KONCZ	Prohászka et/ou Vatican II.
LÁSZLÓ RÓRAY	À propos de Prohászka
■	Nouvelle de Dezső Tandori
LILLA VEKERDY	Journal de voyage en Israël
■	Poemes de Paul Celan, Ede Tarbay et Pál Suhai

INHALT

LÁSZLÓ PASKAI	Die Veritatis Splendor in pastoraler Sicht I.
LAJOS KONCZ	Prohászka und/oder das II. Vatikanum
LÁSZLÓ RÓRAY	Über Prohászka
■	Erzählung von Dezső Tandori
LILLA VEKERDY	Israelisches Reisetagebuch
■	Gedichte von Paul Celan, Ede Tarbay und Pál Suhai

CONTENTS

LÁSZLÓ PASKAI	Pastoral viewpoints in Veritatis Splendor I.
LAJOS KONCZ	Prohászka and/or Vatican II.
LÁSZLÓ RÓRAY	About Prohászka
■	A short story by Dezső Tandori
LILLA VEKERDY	Itinerary in Israel
■	Poems by Paul Celan, Ede Tarbay, Pál Suhai

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, KOSIK JÚLIA, MORVAY EDIT
Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE,
POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT.; Felelős vezető: Fekete István igazgató
Lapunk megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámolszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 828,— Ft, fél évre 414,— Ft, negyed évre 207,— Ft egyes szám ára 69,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 69 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

MERESKOVSZKI	Az ismeretlen evangélium
KARASSZON ISTVÁN	Az óizraelita vallás
NÉMETH G. BÉLA	Kérdések és kétségek
MOLIÈRE	Don Juan
SZIRÁK PÉTER	Grendel Lajos
JÓKAI ANNA	Három
VARGA MÁTYÁS	Barlangrajz
KRÚDY GYULA	Öreg szó az ifjakhoz
CSIKI LÁSZLÓ	Kutya a holdban
	Honnan tudnátok... (versantológia)
UTA SCHLEGEL – HOLZMANN	Nincs több kettesben töltött esténk
KRISTÓ GYULA	A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1240-ig

A SZEMLEKET ÍRTÁK	H. Nagy Péter, Kállai Katalin, Mona Krisztina, Pomogáts Béla, Rónay László, Tarján Tamás Vasy Géza és Xeravits Géza
-------------------	---

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

TÖRÖK JÓZSEF	Szent László király alakja
LÁZÁR IRÉN	Iskolaháború Kolozsvárott
BEKE GYÖRGY	Magyar egyházak a Groza-korszakban
XERAVITS GÉZA	A Holt-tengeri tekercsek
RÓZSA HUBA	A bibliai teremtetéstörténet tanítása
KABDEBÓ TAMÁS	József Attila Istene
■	A szegénységről